

На славу Бога

«... Є в ньому щось і від священика
й від судді, від чиновника й адвоката ...»

(О. Бальзак)

Львівський державний університет
внутрішніх справ

М. С. Долинська

ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЯ
НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА
ТЕРЕНАХ ЛЬВІВЩИНИ

Монографія

Львів
2018

УДК 347.961(477) "08/20"
 ББК 67.76я73
 Д64

Рекомендовано до друку Вченою радою
 Львівського державного університету внутрішніх справ
 (протокол від 26 квітня 2018 р. № 9)

Рецензенти:

Гришук В. К., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, академік АНВО України, декан факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ;

Ковальчук В. Б., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного та міжнародного права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»;

М. П. Гетьманчук, доктор історичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, професор кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Долинська М. С.

Д64 Генеза та еволюція нотаріальної діяльності на теренах Львівщини: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 195 с.

ISBN 978-*****

У монографії викладено історію нотаріальної діяльності на теренах Львівщини. Виявлено передумови та простежено еволюцію правового регулювання нотаріальної діяльності на різних етапах становлення Української держави. Розглянуто генезис нотаріальної діяльності в Київській Русі, а також у Галицько-Волинській державі. Досліджено становлення інституту нотаріату на теренах Львівщини від Галицько-Волинської держави до незалежної України.

Для науковців, практичних працівників нотаріальної сфери, аспірантів і студентів юридичних вишів і всіх, хто цікавиться окресленою проблематикою.

Видається в авторській редакції.

УДК 347.961(477) "08/20"
 ББК 67.76я73

© Долинська М. С., 2018
 © Львівський державний університет
 внутрішніх справ, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ІХ - ПЕРША ПОЛОВИНА ХVІІІ СТОЛІТТЯ.....	12
1.1 Генеза нотаріальної діяльності в Київській Русі (ІХ-ХІІ ст.), Галицько- Волинській державі (1199-1349 рр.)	12
1.2 Правова характеристика нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях у складі Польського Королівства (1387-1569 рр.) та Речі Посполитої (1569-1772 рр.).....	29
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЛЬВІВСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	67
2.1 Нотаріальна діяльність на українських землях у складі Австрійської імперії (1772-1867 рр.) та Австро-Угорської монархії (1867-1918 рр.)	67
2.2 Особливості провадження нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях у складі Польщі (1921-1939 рр.)	90
РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРЕНАХ ЛЬВІВЩИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ТА НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ... ..	105
3.1 Правове регулювання нотаріальної діяльності на львівських землях в Радянській Україні (1940-1991 рр.)	105
3.2 Нотаріальна діяльність на теренах Львівщини на сучасному етапі української державності (1991-2017)	130
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179

ВСТУП

Ступінь розвитку нотаріальної діяльності є важливим показником і рівня правової системи країни, і суспільної свободи. Виникненню нотаріату як складової правової культури передують насамперед необхідність легалізації різних юридично значущих подій (фактів). Без нотаріуса практично не може обійтися будь-яка держава, фізична чи юридична особа, адже він є з'єднувальною ланкою між громадянами щодо їх ставлення до цивільних прав та обов'язків.

Нотаріат – це правовий інститут, носії якого – нотаріуси – уповноважені державою здійснювати та посвідчувати юридичні акти, надаючи їм публічної сили. Саме тому історія нотаріату збігається з історією доказів, коли письмові докази замінили усні.

Нотаріальна діяльність завжди виконувала важливу роль у суспільному житті країн, адже нею забезпечувалася приватна власність на майно, зокрема нерухоме. Від якості нотаріальної діяльності залежить нормальне функціонування цивільного обороту держави, ефективність охорони і захисту майнових прав та законних інтересів громадян й інших суб'єктів господарювання.

Однак, в історико-правовій літературі недостатньо проведено досліджень, присвячених розвитку нотаріальної діяльності в Україні. Це вплинуло на вибір теми дослідження. Адже в умовах становлення основних державно-правових інститутів України зростає інтерес до історії процесів правотворення, зокрема у сфері нотаріальної діяльності.

Науковий аналіз еволюції становлення української нотаріальної діяльності на теренах Львівщини від зародження нотаріату до сьогодення дає змогу глибше зрозуміти специфіку розвитку нотаріату як правового інституту, пізнати систему нотаріальних правовідносин, що характеризують самотність правової системи України, з'ясувати закономірності та забезпечити подальший розвиток правового регулювання нотаріального та нотаріального процесуального права.

Правова традиція розвитку нотаріальної діяльності вказує на своєрідність нотаріальної діяльності як частини правової системи, яка має унікальний історичний (європейський) шлях розвитку.

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників, що виникнення нотаріату на теренах древньої Європи пов'язано із делегуванням приватним особам певних публічних функцій щодо посвідчення фактів (наприклад, складання актів (договорів) про відчуження майна та проведення їх реєстрації). Аналізуючи праці українських та зарубіжних вчених приходимо до висновку про існування пробразу нотаріату - писарів, писарів-канцеляристів у Вавилоні 1760 року до н. е., у Єгипті та стародавній Греції. Тобто вони вчиняли акти (дії), які прийнято вважати прирівняними до нотаріально посвідчених. Таким чином, приходимо до висновку про зародження органів квазінотаріату. Ймовірно, що наступним кроком у розвитку до нотаріальної діяльності було письмове укладення договорів дарування, купівлі-продажу, міни, а також інших договорів та зобов'язань. При цьому вчинення

нотаріальних дій не було основною працею єгипетських писарів, тому на нашу думку, їх правильніше було б назвати не праорганами нотаріату, а праорганами квазінотаріату.

Слід зауважити, що одні з перших форм нотаріату також знаходимо і в стародавній Єврейській державі. Очевидним є той факт, що знайомство з Єгиптом ізраїльтян, привело до запозичення в певній мірі їх культури, зокрема, писемності та правил складання та укладення договорів, заповітів.

Важливе значення в житті людини – християнина відіграє священна книга – Біблія, яка містить релігійно-правові норми. Прямої вказівки про нотаріусів у Біблії немає, хоча існують норми, що опосередковано підтверджують наявність осіб, які вчиняли нотаріальні дії.

Привертає увагу вислів з 44 Псалму: «Язык мій – перо книжника-скорописця». Тобто у Псалмі вказується на певне коло шановних громадян – «книжників-скорописців», які володіли досконало технікою письма і, на нашу думку, були праорганами нотаріату, або, точніше, вчиняли перші нотаріальні дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. Ці особи, крім володіння високою технікою письма, також володіли певними кваліфікованими знаннями у складанні проектів різних документів, зокрема договорів, та наданні консультацій, які умовно можна назвати «юридичними».

Новий та Старий Завіти – приклади одних із найвідоміших світових правочинів, до складання яких залучені особи – письці-євангелісти, які були попередниками майбутніх нотаріусів.

Аналіз праць українських та зарубіжних дослідників історії нотаріату свідчить, що нотаріальна діяльність зародилася у Стародавньому Римі. Хоча слід зауважити про відсутність одностайно визнаної дати виникнення інституту нотаріату.

Нотарі, табеліони, табулярії були передвісниками органів нотаріату та квазінотаріату. Вони також передавали свій багатий правовий досвід наступним поколінням. Генезис органів нотаріату та квазінотаріату, та певною мірою порядку вчинення нотаріальних дій, ведення нотаріального діловодства закладено в Римській імперії.

Нотарії, табеліони, табулярії були і свідками, і носіями європейської цивілізації, і послідовниками її традицій, передаючи з покоління в покоління свій правовий досвід.

Із падінням Західної римської імперії традиції римського права і надалі зберігала Візантія. Очевидним є той факт, що після падіння Західної Римської імперії, інститут нотаріату продовжив свій розвиток як на Заході, так на Сході – у Візантії.

Подальший розвиток нотаріату відбувався під впливом еллінського законодавства, зміцнів у Візантії за допомогою відомих законів Юстиніана та головним чином – завдяки Книзі Епарха Імператора Лео (Лева) VI Мудрого, яку вважають першим в європейській історії Нотаріальним кодексом.

Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що цінність «Книги Епарха» полягає у висвітленні внутрішнього життя цеху, особливо цеху нотаріусів – табуляріїв. У документі діяльності табуляріїв, як праобразу сучасних нотаріусів, присвячено перший титул, який має назву «Про табуляріїв» та складається із 26

статей. Зазначений документ є підтвердженням високої значущості у суспільстві табуляріїв, а також їх ранньофеодальної корпоративності. Ми також зауважуємо про ідентичність тексту вказаного титулу – тексту 115 Новели Лева VI. На нашу думку, це свідчить про те, що цехи табуляріїв були розповсюджені у той час по всій Візантії. Очевидно, правове регулювання діяльності табуляріїв здійснювалося на підставі локальних нормативних актів, в основі яких були Новели Лева VI¹.

Квінтесенцією церковно-юридичної думки православного світу є Номоканон – зведення законоположень Грецької Церкви, більш відоме на Русі під назвою Кормча книга, зокрема світські збірники візантійського права «Еклога» та «Прохірон».

«Еклога», що охоплювала 18 статей, крім церковних правил, містила й світські закони, зокрема, норми цивільного візантійського права, які стосувалися права спадкового, опіки, заповітів, норми кримінального права. На нашу думку, для дослідження нотаріату мають важливе значення норми титулів V, VI положення «Еклоги», що регламентували порядок учинення заповіту та поділу спадщини у разі відсутності заповіту.

Враховуючи важливе значення норм «Еклоги» можна дійти до висновку, що відголос зазначених норм простежується й у сучасному цивільному та нотаріальному праві. Зокрема, і надалі діють засади: вільного волевиявлення під час складання заповітів; посвідчення заповітів за участю свідків, споріднення по крові спадкоємців, черговість спадкування; рівність часток спадкоємців; обов'язкова частка у спадщині обов'язкових спадкоємців; усунення попередньою чергою наступної черги спадкування; усунення від права на спадкування; письмова форма і договорів дарування і шлюбних договорів².

Інститут нотаріату, що сформувався за часів Римської імперії, практично не змінився після навали варварів, оскільки вони перебували на нижчому рівні розвитку, порівняно із римлянами.

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників історії римського нотаріату, що зародження європейського нотаріату відбулося в Римській імперії, який через Італію був акцептований Францією та іншими державами, що в майбутньому сформувало латинську модель нотаріату.

Умови для подальшого активного розвитку нотаріату в Західній Римській імперії склалися тільки під час правління династії Каролінгів (751–843 рр.), особливо із виникненням імперії Карла Великого (800–843 рр.). Внук Карла Великого Лотар I, законом 843 р. окреслив порядок виконання *notarii electi* своїх обов'язків. Наприклад, було встановлено: присягу нотаріуса; нотаріальний округ, в межах якого здійснювалася нотаріальна діяльність; плату за вчинення нотаріальних дій та інше.

Очевидним є той факт, що церковний нотаріат мав значний вплив на розвиток нотаріальної діяльності та істотно позначився на розвитку інституту нотаріату загалом. Варто зауважити, що на початку IX ст. посилюється світський характер

¹ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 56.

² Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 70-71.

нотаріату, а з XV ст. церковний нотаріат позбавляється права виконувати нотаріальні повноваження.

Термін «нотаріус» застосовувався у багатьох країнах феодальної Європи в дуже широкому розумінні, та в багатьох випадках не мав нічого спільного з функцією нотаріуса у «чистій» формі. Зокрема, до них належали: судді, писарі та допоміжні писарі судів, земельні та муніципальні писарі, а також інші працівники канцелярій.

Наступний, вищий етап розвитку нотаріальної діяльності відбувся в Італії, як частині імперії Каролінгів, яка здійснила рецепцію римського права та нотаріату. В Італії поряд з нотаріусами (*notarii electi*), також здійснювали нотаріальну діяльність табеліони або міські нотаріуси. *Notarii electi* були об'єднані у корпорації. Очевидним є той факт, що у середні віки професія нотаріуса стала однією з престижних і шанованих у суспільстві. Так, в XI ст. в Болоньї була заснована перша в світі школа нотаріусів. Здійснення нотаріальної діяльності в Італії провадилося на основі міських статутів, у яких було детально врегульовано питання нотаріату. Подальшого розвитку набули об'єднання нотаріусів або як їх ще називають - місцеві нотаріальні корпорації, які володіли широким спектром повноважень. Керівництво нотаріальною корпорацією здійснювали виборні представники.

Аналізуючи праці дослідників нотаріату та законодавство, приходимо до висновку, що перетворення нотаріату на державну посаду започатковано в Італії, яка здійснила рецепцію римського табеліонату. Стверджуємо, що капітулярії Карла Великого та його наступників, міські статути, які детально врегульовували інститут нотаріату в містах Італії, заклали основи правового регулювання нотаріальною діяльністю в рамках рецепції римського права.

Також підтримуємо думку дослідників історії нотаріальної діяльності, що модель італійського публічного нотаріату, за якою видавалися документи, що не потребували додаткової легітимації у судових органах, поширився у Францію та Німеччину.

Після розпаду імперії Карла Великого у Німеччині відбувається поступовий занепад нотаріату в тому вигляді, в якому він був сформований за правління династії Каролінгів.

Прикладом законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Німеччині є Положення про нотаріат, видане імператором Максиміліаном I після схвалення імперським сеймом у Кельні 8.10.1512 (*KaisNotO*), яке містило основні засади діяльності нотаріату. Принагідно зазначимо, що деякі приписи щодо обов'язкової форми документації частково діють і донині. Правове регулювання нотаріальної діяльності в Німеччині здійснювалося під впливом публічного права. Також велике значення для розвитку нотаріату мали рішення місцевих органів влади.

Очевидним є той факт, що класичним втіленням латинського нотаріату став французький нотаріат. Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників нотаріату, що саме Франція відіграла у розвитку нотаріату не менш вагомую роль, ніж Італія за часів середньовіччя та Ренесансу.

Ми погоджуємося з М. Кальницьким, що долаючи попереднє право сеньйоріальної печатки, яке на кілька століть залишало за нотарями суто писарські

повноваження, Франція зрештою засвоїла (акцептувала) італійські засади нотаріальної справи³.

Так, у 1270 р. Людовік IX Святий запроваджує 60 посад нотаріусів, які діяли при паризькій судовій палаті. При цьому, укладення угод проводилося за участю двох нотаріусів, здійснювалося від імені суду та скріплювалося печаткою суду.

У контексті цього дослідження важливо зазначити, що у багатьох країнах термін «нотаріус» у цю епоху визначав не тільки особу у сучасному розумінні цього слова, а й усіх осіб, що приймали заяви, вносили відповідні записи в реєстри канцелярій, та інших працівників, які складали офіційні документи у письмовій формі в різних канцеляріях та, безумовно, були давніми попередниками державних службовців. На нашу думку, осіб, які вчиняли нотаріальні дії варто поділити на дві групи. До першої групи відносяться особи, які виключно займаються вчиненням нотаріальних дій, а до другої – особи які вчиняють нотаріальні дії в «додаток» до основної діяльності, тобто органи «квазінотаріату».

Аналіз праць дослідників нотаріату та правового регулювання нотаріальної діяльності дає підстави зробити висновок, що функціонально нотаріат латинського типу походив від римських табеліонів, а в корпоративному сенсі – від візантійських табуляріїв, та оптимально й органічно об'єднав індивідуальність Заходу з колективізмом Сходу.

Погоджуємося з думкою більшості дослідників історії розвитку нотаріальної діяльності древньої Європи, що нотаріат досяг найбільшого розвитку в Італії. Його наступниками стали Франція та Німеччина, які провели рецепцію нотаріального інституту, маючи за основу організацію його в Італії.

Варто зауважити, що розвиток нотаріальної діяльності XVIII – першої половини ХХ ст. в країнах Західної Європи мав свою специфіку, яка певною мірою була зумовлена багатьма причинами, в тому числі з пануючою правовою системою.

У Франції 16 березня 1803 р. (або за французьким республіканським календарем 25 вантоза XI р.) було запроваджено новий закон, яким введено інститут нотаріату в тому вигляді, в якому він проіснував до ХХ ст. Указаний закон вважається основоположним законом не лише французького, а й латинського нотаріату, поширеного в більшості європейських країн та країн Центральної та Північної Америки.

Загальновідомим є той факт, що базові принципи «Loi contenant l'organisation du Notariat» поширилися згодом по всьому світу та заклали основи латинського нотаріату.

Нотаріуси вчиняли лише акти безспірної юрисдикції. Наприклад, нотаріуси проводили опис майна та складали відповідний акт; видавали різного виду свідоцтва; укладали шлюбні договори; акти про усиновлення дітей, займалися проведенням публічних торгів та інше.

Найхарактернішими рисами французької моделі нотаріату згідно із Законом 25 вантоза XI р. (16 березня 1803 р.) були:

³ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 13.

1. повне відокремлення спірної юрисдикції від безспірної і передача останньої виключно у відання нотаріуса;
2. надання нотаріальним актам сили судових рішень;
3. визнання за нотаріусами права рекомендувати свого наступника на посаді;
4. призначення нотаріуса на посаду довічно.

Нотаріуси Франції підлягали подвійному контролю, як зі сторони самих нотаріусів, так і зі сторони держави - в особі судових органів.

На початку XIX ст. у деяких німецьких державах відбувається рецепція французького права, що мала значний вплив на розвиток нотаріального інституту. У Німеччині починають з'являтися різноманітні законодавчі акти, зразком для яких був французький закон 1803 р. У 60-ті роки XIX ст. один баварський юрист констатував, що Закон 25 Вантоза XI р. «протягом півстоліття настільки добре в плані практичності себе зарекомендував», що «подальше обговорення його переваг є зайвим»⁴.

Аналізуючи історію становлення та розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Італії, Франції та Німеччині, доходимо висновку, що нотаріат цих держав формувався на основі римського, зокрема візантійського права та їм характерні ознаки латинського нотаріату, але вони мають і специфічні риси, зумовлені історичним розвитком та правовою традицією загалом.

Наведене вище дає підстави для висновку, що модель нотаріату, яка склалася у Франції, існує і функціонує по даний час, зокрема у незалежній Україні. Вона виправдала себе, оскільки є ефективною та забезпечує стабільність цивільного обороту та захист прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій.

Монографія містить комплексне висвітлення особливостей розвитку нотаріальної діяльності на теренах Львівщини на різних етапах її становлення.

Під час дослідження нотаріальної діяльності застосовувалися взаємопов'язані наукові методи (теорії, парадигми, як: діалектичний, історичний, порівняльний, герменевтичний, аксіологічний (ціннісний), системний, структурний, синергетичний, комплексний та інші методи дослідження).

Джерельну базу дослідження складають праці дослідників історії держави і права України, історії нотаріату, цивільного права, опубліковані та виявлені нормативні акти відповідних галузей права, документи й матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України

Теоретичну основу дослідження складають наукові розробки відомих учених у галузі теорії та історії держави і права, римського приватного права, цивільного та нотаріального права. Спеціальні дослідження історії нотаріату в Україні провели В. Баранкова, М. Башта, Н. Васирина, Л. Єфіменко, М. Дякович, М. Кальницький,

⁴ Kluge A. Abriss einer Geschichte des Notariats in der Pfalz, in: 175 Jahre Pfälzisches Notariat. Berlin, 1978. s. 23

Ю. Козьяков, В. Комаров, О. Король, О. Нелін, Ю. Нікітін, М. Никифорак, Ю. Орзіх, Л. Сміян, О. Спектор, В. Черниш, П. Хоменко, В. Шишленко, Л. Ясінська та інші.

Свою частку в дослідженні проблем нотаріату в Україні залишили праці Л. Е. Ясінської та О. І. Неліна, присвячені історії становлення нотаріату в Україні та М. Никифорака, присвячені державному ладу і праву, в тому числі нотаріату, на Буковині в 1774–1918 рр.

Значний внесок у дослідження проблем нотаріату мали дисертаційні дослідження вітчизняних учених: І. Аршави, В. Баранкової, О. Бочан, Н. Василюк, Н. Горбан, О. Грінченко, А. Гуледзи, Г. Гулевської, Л. Данюк, М. Дякович, Л. Єфіменка, Ю. Желіховська, Н. Ільєвої, Н. Карнарук, Р. Кочерьянца, К. Федорової, С. Фурси, В. Черниша, К. Чижмарь та ін. Становлення та розвиток нотаріальної діяльності досліджувалися на підставі нормативно-правових актів та пам'яток права різних історичних періодів як України, так і інших держав. Це, зокрема: Еклога, Книга Епарха, Руська Правда, Австрійське нотаріальне Положення 1871 р., польське Право про нотаріат 1933 р., українські нотаріальні Положення 1928, 1944, 1956, 1964 рр., Закон УРСР «Про державний нотаріат» 1974 р., Закон України «Про нотаріат» 1993 р., Цивільний, Сімейний, Земельний, Податковий, Господарський кодекси, численні законодавчі акти, а також інші нормативно-правові акти, що стосуються діяльності органів нотаріату та квазінотаріату.

Для реалізації обраної мети здійснено комплексний аналіз еволюції нотаріальної діяльності на Львівських теренах, зокрема:

- виявлено передумови становлення та простежено еволюцію нотаріальної діяльності на теренах Львівщини на різних етапах розвитку історії українського народу. Зазначено, що генезис нотаріальної діяльності відбувся на українських землях у Київській Русі (IX–XII ст.) та Галицько-Волинській державі (1199–1349 рр.);

- встановлено особливості здійснення нотаріальної діяльності на українських землях у складі Королівства Польського та Речі Посполитої;

- простежено особливості нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії, Австрійської імперії (1772–1867 рр.) та Австро-Угорської монархії (1867–1918 рр.);

- відображено європейські впливи та специфіку розвитку нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях у складі Польщі (1921–1939 рр.);

- визначено особливості провадження нотаріальної діяльності на львівських землях в Радянській Україні;

- досліджено правове регулювання нотаріальної діяльності в сучасній Україні та на теренах Львівщини зокрема.

Основні положення монографії покликані сприяти подальшому розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні, зокрема ефективному захисту прав та законних інтересів громадян країни у сфері власності, в процесі вчинення нотаріальних дій, використанню сформульованих пропозицій у законотворчій діяльності, науково-дослідній роботі та навчальному процесі.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ІХ - ПЕРША ПОЛОВИНА ХVІІІ СТОЛІТТЯ

1.1 Генеза нотаріальної діяльності в Київській Русі (ІХ-ХІІ ст.), Галицько-Волинській державі (1199-1349 рр.)

Правові системи України та Західної Європи мають спільні історичні джерела, що стосуються співвідношення права й моралі, а саме – римське право. Україна – це південно-східний напрям територіального поширення римського права. Багата правова спадщина України має свою історію, що, своєю чергою, спирається на філософські міркування мислителів Стародавньої Греції та Риму⁵.

Ми погоджуємося з авторитетною думкою В. Черниша, що правовий інститут нотаріату нашої держави формується не одне століття і повторює всі етапи, що з найдавніших часів пройшов нотаріат Римської імперії та інших держав⁶. Це також стосується нотаріату на теренах Львівщини.

Заслуговує на увагу, як належним чином підтверджений, висновок українського вченого Л. Єфіменка про те, що задля визначення закономірностей еволюції національного нотаріату необхідно враховувати і внутрішні, і зовнішні чинники, що впливали на процес українського нотаріатотворення⁷.

У цьому сенсі цікавим видається питання зародження української державності та її права.

Відомий український учений П. Таламанчук констатує, що історичні коріння українського народу сягають середини 1 тис. н. е. Багато слов'янських народів фактично є відгалуженням від праукраїнського етнокультурного дерева, яке протягом 1,5 тис. років розвивалося між Прип'яттю, Східними Карпатами та Київським Подніпров'ям⁸.

Як зауважує український учений В. Заруба, термін «русь» вживався у грецьких, римських і східних джерелах завжди тільки стосовно до слов'ян Середнього Подніпров'я. Сучасну територію східні джерела називали Рос, Росья, західні – Руція, Рутенія, а поляки і донині на українців кажуть «русини», а на їхній край – Русь⁹.

Українська дослідниця Л. Ясінська констатує, що, як і у давніх германських племен, що вторглися на територію римської імперії під час великого переселення народів, на перших шаблях історії вітчизняного цивільного права використання письмових актів під час укладення юридичних угод було доволі рідкісним явищем. Та

⁵ Гетьман-Пятковська І. А. Історія становлення проблеми співвідношення та взаємодії права і моралі в правовій системі України. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 1. С. 37.

⁶ Черниш В. М., Степаненко В. Д. До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 12. С. 41.

⁷ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «/ Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. С. 40.

⁸ Таланчук П. З думкою про Україну...: вибрана публіцистика / ред.-упоряд. В. О. Карпенко. К.: Університет «Україна», 2008. С. 187.

⁹ Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.). К.: Істина, 2007. С. 81.

зростання економічного потенціалу, розвиток приватної власності та цивільного обороту зумовили подальший розвиток нотаріальної діяльності¹⁰.

Умови для зародження вітчизняного нотаріату виникли з утворенням у IX ст. Київської Русі. Руська держава у своєму розвитку пройшла два основні етапи. Перший охоплює кінець IX і X ст., коли в Руській державі завершився процес політичного об'єднання, встановилися державні кордони, відбувалося утворення та вдосконалення апарату влади, а свого розквіту Руська держава набула наприкінці X – у першій половині XI ст. Другий етап розвитку – етап феодальної роздробленості, який припадає на кінець XI – першу третину XII ст.¹¹.

Заслуговує на увагу, як належним чином підтверджений, висновок Л. Залізняка про те, що маємо вагомими науковими підставами вважати, що Київську Русь як державу консолідував не міфічний давньоруський етнос, а праукраїнці на давньоруському етапі свого історичного розвитку. Це підтверджують численні руські й іноземні писемні джерела, безліч даних археології мовознавства, етнографії, антропології та інших наук¹².

За територією та населенням Київська Русь була однією з найбільших країн Європи, її кордони простягалися від Карпат (із Закарпаттям включно) – на заході до Волги – на сході від Новгороду – на півночі до Чорного моря – на півдні. На початку XI ст. територія Київської держави становила 1,1 млн. кв. км з населенням приблизно 4, 5млн.¹³.

Основи слов'янської державності – князівства. Саме на цьому етапі оформляються такі елементи державності, як територія, поділ населення за територіальною ознакою, публічна влада з її ще недосконалим апаратом, відчужена від народу військова дружина¹⁴.

Умови для зародження нотаріату в Україні виникли з утворенням у IX ст. Київської Русі. Розглядаючи історію розвитку нотаріальної діяльності за українським правом, не можна не звернути уваги на явища, цілком аналогічні з тими, якими характеризувався історичний шлях цього інституту на Заході. Подібно до того, як і в древніх германських племен, які вторглися на територію римської імперії під час великого переселення народів, на перших щаблях історії вітчизняного цивільного права використання письмових актів при укладенні юридичних угод було досить рідкісним, якщо не винятковим, явищем. Можна припустити, що більшість угод у той час укладалась в усній формі¹⁵.

¹⁰ Ясінська Л. Е. Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8 (серпень). С. 158.

¹¹ В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. К.: Ін Юре, 2003. Т. 1. С. 47.

¹² Залізняк Л. Київська Русь – перша українська держава. *Що було до Русі?: збірка статей / упорядник В. Лисенко*. К., 2008. С. 13.

¹³ Бойко І. Й. Державний лад і право Київської Русі: текст лекцій / Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, 2004. С. 10.

¹⁴ Нелін О. І. Спадкове право України: навч. посібник. К.: Київський університет, 2013. С. 37.

¹⁵ Ясінська Л. Окремі аспекти виникнення та розвитку нотаріальної діяльності в Україні (X–XVI ст.). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-*

Г. Трофанчук констатує, що зародження нотаріальних органів в Україні можна віднести до доби Київської Русі, оскільки документальні свідчення їх існування у більш ранні часи до нас не дійшли¹⁶.

На сьогодні в науковому обігу існують чотири тексти договорів Київської держави з Візантією X ст. (907, 911, 944 та 971 рр.), які дійшли до нас не в оригіналах, які, мабуть, писалися у двох примірниках (грецькою і давньоруською мовами), а в складі «Повісті врем'яних літ», тобто в копіях, знятих літописцем з грецького оригіналу.

Підтвердженням факту зародження нотаріату в державі є положення про порядок спадкування (засновані на звичаєвому праві), передбачені в договорі Русі з Візантією 911 року. Аналізуючи норми цього договору, слід зазначити, що тодішнє законодавство розрізняло спадщину і за заповітом, і за законом, які згодом увійшли у Просторову редакцію «Руської правди» (статті 90–106).

За часів Київської Русі владні повноваження належали князеві – і адміністративні, і судові. Повноваження князь здійснював особисто або через призначених ним чиновників – посадників, воєвод (тисяцьких), тіунів тощо.

Одночасне підпорядкування князям керівної та судової справи свідчить, що безспірності тим чи іншим документам надавало прикладення княжої печатки. З огляду на це, перші формальні ознаки нотаріальних функцій на Русі вбачаємо в посаді «печатника», яка входила до княжої адміністрації. Очевидно, роль печатника не обмежувалася суто механічною дією, адже він мав бути впевненим у достеменності змісту документів¹⁷.

Наведене вище дає підстави для висновку про те, що посаду печатника слід віднести до праорганів українського квазінотаріату¹⁸.

Із XII ст. в центральних і південних землях Київської Русі, а з XIV ст. – у північних та північно-західних спостерігається процес збільшення кількості печаток у церковних діячів. Л. Ясінська констатує, що як і в Західній Європі, у Київській Русі так зване право печатки на ранньому етапі свого становлення дещо паралізувало розвиток нотаріальної діяльності, оскільки робило її абсолютно зайвою. Та незабаром універсалізація права печатки зумовила утвердження нотаріального інституту в його сучасній організації¹⁹.

Слід зауважити, що веденням княжого або церковного діловодства за давньоруських часів займалися насамперед духовні особи, як представники

практичної конференції (3–4 лютого 2005 р.). Львів: Львівський національний університети імені Івана Франка. Юридичний факультет, 2005. С. 73.

¹⁶ Трофанчук Г. Історико-правові аспекти зародження та поширення нотаріальної справи в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (Львів, 13–14 лютого 2003 р.) Львів: Львівський національний університети імені Івана Франка. Юридичний факультет, 2003. С. 105.

¹⁷ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. *Нариси історії нотаріату України*. К.: Гопак, 2008. С. 18–19.

¹⁸ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 94.

¹⁹ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 95.

найбільш писемної чи освіченої частини суспільства. До їх обов'язків, в тому числі входило складання грамот, угод, які засвідчували перехід права власності.

Таким чином, можна зробити висновок, що в цей же час почалося зародження нотаріальної діяльності та нотаріального законодавства України²⁰.

Прийняття Руссю християнства було вибором не лише релігії чи політичної орієнтації. Воно конституювало визначення своєї приналежності до європейської цивілізації. Інша річ, що в європейській системі цивілізацій Захід – Схід нашими пращурами було обрано «Схід». Але «Схід» у цьому випадку означає не «Азія», тобто Схід у широкому значенні слова, а Східню європейську цивілізацію (візантійську). Із впровадженням християнства швидко почала розбудовуватись церковна структура, зросла кількість монастирів, що сприяло подальшому впровадженню візантійської (тобто модернізованої елліністичної) культури²¹.

Особливо тісні стосунки із Західною Європою та Католицькою Церквою були в Ярослава Мудрого, про що замовчували, а подекуди навіть фальсифікували візантійські літописці²².

Проникнення християнства на Русь зумовило виникнення у східних слов'ян письма, якого потребувала держава і церква. Це письмо називалося «кирилиця», воно прийшло на Русь разом із писцями і богослужебними книгами із Болгарії. Поступово воно витіснило стару писемність²³.

У період Київської Русі культура та освіта досягли високого рівня і могли конкурувати з Візантією та багатьма країнами Європи²⁴.

У 1054 р. відбувся релігійних розкол між Візантією та Римом. Як констатують відомі українські дослідники Є. Харитонов та О. Харитонova, розгалуження церкви на західну та східну гілки християнства зумовлює виникнення західної та східної традицій права²⁵.

Важливим джерелом розвитку давньоруського права була рецепція грецького права на Русі. Християнська православна церква Київської Русі мала тісні зв'язки з Константинополем. Разом із християнською релігією в Київській Русі з'явилися священники з Візантії, поширювалися збірники візантійського (грецького) церковного права, зокрема номоканони, до яких входили норми світського права та церковні

²⁰ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 95.

²¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса: Юридична література, 2009. № 49. С. 19.

²² Ідзьо В. С. Релігійна культура Європи та зародження, становлення і розвиток християнства на території України. Львів: Ліґа–Прес, 2007. С. 181.

²³ Галицька М. М. Культурологічні засади розвитку освіти у Київській Русі. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2014. № 3–4. С. 118.

²⁴ Галицька М. М. Культурологічні засади розвитку освіти у Київській Русі. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2014. № 3–4. С. 120.

²⁵ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Римське право як підґрунтя сучасного права Європи. / *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 2005. Вип. 24. С. 16.

правила. Ми погоджуємося з думкою більшості вчених про те, що в державі, починаючи з XII ст. застосовувалося перекладене візантійське законодавство²⁶.

Цілком природно, що збірники грецького церковного права переносилися в землі України-Русі. Серед них – «Номоканон», «Еклога» і «Прохірон».

З появою на Русі перекладів із «Прохірону» та «Еклоги» в руське право вводиться вимога складати заповіти, будучи при здоровому глузді. У руському праві XIV–XV ст. вплив «Еклоги» бачимо у кількості свідків під час складання заповітів (7,5 чи 3) (ср. Есл. 5, 2– 4); іноді під впливом місцевих традицій до них додається ще один – духовник заповідача²⁷.

Отже, візантійське право, яке само було результатом переробки римського приватного права, мало, однак, деякий вплив на давньоруське право. Тому в процесі кодифікації відбувається і пряма, і похідна рецепція римського права²⁸.

Необхідно звернути увагу на те, що рецепція візантійського права не являла собою простої компіляції, а була переробкою грецького права з урахуванням українських звичаїв і традицій. Зокрема «Київський Номоканон» містить опис духовної та церковної практики тогочасної Української Церкви. «Київський Номоканон» став однією із найбільш відомих церковних книг на українських землях.

Відголоски візантійських норм спостерігаються й у сучасному цивільному та нотаріальному праві.

Норми збірника «Еклога», рецептовані правниками Київської Русі щодо порядку складання письмових договорів, заповітів, не лише були передумовами нотаріального посвідчення договорів та заповітів, але й заклали підвалини нотаріального процесу їх посвідчення²⁹.

Вінцем давньоруського права є кодифікований юридичний збірник «Руська правда» (термін «правда» тут означає «закон»). Оригінал «Руської правди» не зберігся.

«Руська правда» є визначною пам'яткою права Київської Русі. Вказані норми закріплювали привілейоване становище в першу чергу князів та їхнього оточення, а також захищали життя та майно панівного класу.

На думку А. Яковліва, «Руську правду» склав невідомий автор, великий знавець тодішнього права не лише українського, а й чужого; вона не мала характеру офіційного кодексу, але безперечно містила норми чинного права³⁰.

Норми «Руської правди» стосуються основних моментів кримінального права, а норми речового та зобов'язального права викладаються лише як винятки. Тому

²⁶ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 96.

²⁷ Максимович К. А. Греко-римское право в древней Руси. URL: <http://www.ruslang.ru/doc/maximovich/maximovich110.pdf> (дата звернення 09.04.2018).

²⁸ Федущак-Паславська А. До питання про рецепцію римського приватного права в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Вип. 37. С. 151.

²⁹ Долинська М. С. До питання рецепції візантійських норм, як передумови зародження нотаріального законодавства України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С.124.

³⁰ Яковлів А. Українське право URL: <http://Litopys.org.ua/cultur/cult15.htm>. (дата звернення 09.04.2018).

більшість цивільно-правових відносин у XI–XII ст. і надалі регулювалися нормами звичаєвого права³¹.

Український дослідник І. Бойко, порівнюючи речове та зобов'язальне право за «Руською правдою» з римським (візантійським) правом, звертає увагу на подібність деяких рішень. Зокрема, вказує на «наявність норм, що регулюють як громадську (публічну), так і приватну власність. Причому головним об'єктом і в тому, й іншому є земля. Разом з тим, у «Руській правді» відносини власності урегульовані не так детально. Захищаються вони не настільки всебічно, до того ж часто за допомогою штрафів»³².

Як зауважує Степан Злупко, якщо згрупувати норми «Руської правди» за змістом, то з'ясується, що майже половина (20 із 43) з них (у короткій редакції) присвячена відповідальності за порушення права власності та іншим економічним питанням. У «Розширеній правді» 87 статей із 121 стосуються економіки. Це підтверджує роль економіки в житті тогочасного суспільства³³.

Нормами «Руської правди» також регулювалися договори купівлі-продажу, договори міни, договори особистого найму. Тут передусім визначено порядок купівлі-продажу челядина, порядок установаження добросовісного придбання речі. Якщо продавець збував річ, яка йому не належала, то угода вважалася нікчемною: річ переходила до її власника, а покупець подавав позов на продавця про відшкодування збитків³⁴.

Тобто княжа грамота була гарантом законності укладеного договору та скріплювалася печаткою. Отже, посада нотаріуса не була і не могла бути передбачена в Давній Русі.

На підставі цього, український учений Л. Єфіменко доходить висновку: «Отже, можна припустити, що саме через відсутність письмового закріплення договірних відносин і, як наслідок, їх публічного визнання на випадок спору виникла потреба у зверненні саме до свідків у майнових відносинах часів «Руської правди». З'ясування ролі свідків у майнових відносинах було неповним без урахування впливу церковних канонів, а саме Святого Писання, на формування інститутів українського права. Автор припускає, що свідок не міг діяти лише від себе, а був пов'язаний покладеними на нього суспільними обов'язками щодо непередбачуваних наслідків, які могли виникнути з укладеного договору. На його думку, юридичне значення свідка, за «Руською правдою», полягало у підтвердженні ним за певних обставин як самого факту укладення відповідного договору, так і його істотних умов. Це вказує на можливість визнання свідка часів «Руської правди» як особи, що виконувала певні дії,

³¹ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 97-98.

³² Бойко І. Й. Вплив римського права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 91–92.

³³ Злупко С. Економічна платформа «Руської правди». *Українська економічна думка. Постаті і теорії*. Львів: Євросвіт, 2004. С. 16.

³⁴ Долинська М. С. Генезис нотаріату в Київській Русі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 100; Долинська М. С. «Руська Правда» як джерело зародження нотаріату в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 18. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Dolynska.pdf

спрямовані на захист цивільних прав за умови відсутності їх письмового закріплення³⁵.

Ми підтримуємо думку Л. Єфіменка в тому, що історико-правове значення «Руської правди» у формуванні витоків нотаріату полягає в передбачених цим джерелом права свідків як провісників посадових осіб та органів, що в подальшому вчиняли нотаріальні дії³⁶.

Документи економічного призначення відображені в Іпатіївському літописному зводі згадками про велику кількість «купчих», «дарчих», «духівних (заповітових)» грамот, що склали протягом двох століть різні верстви населення Київської Русі. На жаль, жодного оригінального тексту документів зазначеного виду у зводі немає. У «Повісті врем'яних літ», Київському і Галицько-Волинському літописах є тексти, у яких вміщена інформація щодо здійснення різних внутрішніх прямих торговельних операцій або через поручительство посередників, закріплене відповідним документом-розпискою – берестяною грамотою³⁷.

Документи, зокрема заповіти, писалися кирилицею на пергаменті та папері.

Вищезазначене ще раз вказує не те, що в Київській Русі заповіт переважно укладався усно. Як виняток вживалася письмова форма заповіту.

Питання про те, якою ж була у цей період форма заповітів, не порушувалося в історико-юридичній науці. Вважалося, що грамотність не була поширеним явищем, відтак природно, що письмова форма заповіту не була обов'язковою, особливо в XI ст.³⁸. До нас дійшли лише дві духівниці – Климента і Антонія Римлянина 1147 р.³⁹ і два заповіти князя Володимира Васильовича Волинського⁴⁰. Однак у першому випадку спадкодавцями були монахи, а у другому князь. Письмових відомостей про спадкування звичайних обивателів не було⁴¹.

Проте археологічні відкриття останніх десятиліть (передусім маються на увазі берестяні грамоти, які завдяки специфічним умовам зберігання дійшли до наших днів) дають можливість значно розширити уявлення про форму заповіту епохи Київської Русі. Берестяні грамоти дають багатий матеріал про високий рівень грамотності населення того часу, розвінчуючи сумніви щодо цього окремих учених.

³⁵ Єфіменко Л. В. Передумови зародження нотаріату в українському праві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 4–5 (102–103). С. 19.

³⁶ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. С. 6.

³⁷ Нікольченко Ю. М. Українське документування періоду Київської Русі за літописними джерелами. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія*. – 2013. – Вип. 6. – С. 75.

³⁸ Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. М.: Госуд. изд-во юрид. лит-ры, 1949. С. 459.

³⁹ Момотов В. В. Формирование русского средневекового права в IX–XIV вв. ИКД «Зерцало-М», 2003. С. 203.

⁴⁰ Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. посібник. К.: Атіка, 2003. С. 40.

⁴¹ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 60.

Заповіти оформлялись у присутності священика, який виступав свідком доброї і свідомої волі спадкодавця⁴².

Найдавнішим давньоруським заповітом, відомим нашій історії, прийнято вважати заповіт княгині Ольги. Про цей заповіт є згадка у книзі Івана Огієнка «Українська церква». Тож помираючи, «заповідала Ольга не творити тризни над собою, бо имуци пресвітер, сей похорони у блаженную Ольгу»⁴³.

Сьогодні лише архіви православних храмів містять відомості про договори, грамоти та інші документи, які склалися не лише для історії, а й для потреб повсякденного життя.

В. Черниш, В. Степаненко стверджують, що наявні пам'ятки дають змогу простежити формування правила укладення офіційних документів на письмі лише з X ст. І хоча, безспірно, основною пам'яткою писемного права Київської Русі є знаменита «Руська правда» (XI ст.), однак не менш відомим є ще один документ, який, на думку вчених, по праву може вважатися першим нотаріальним актом⁴⁴. Розглядаючи історію Києво-Печерської лаври XII ст., багато дослідників згадують про так звану «Грамоту князя Андрія Боголюбського», надану монастирю на землі, та ставропігію, тобто незалежність від Київського митрополита та безпосередню підпорядкованість Патріарху Константинопольському⁴⁵. Для надання грамоті публічності її внесли в книги Константинопольського патріархату. Згодом на Русі сформувалася практика обов'язкової реєстрації актів та угод у судових органах⁴⁶.

В. Черниш констатує, що нормативні джерела не надають жодних відомостей про нотаріат. Принаймні в XII ст. письмовий приватний акт існує. «Це підтверджується і тим, що перші відомості про юридичне сприяння публічних органів, а саме духовної влади, вчиненню майнових правочинів приходять до нас із XII ст.»⁴⁷.

Ми згодні з тим, що протягом усього існування Київської Русі ще рано говорити про виконавчу владу взагалі, більш доцільним є застосування терміна «виконавчі функції», адже саме з розвитком ранньофеодальної держави відбувається процес становлення управлінської адміністрації⁴⁸.

Цілком логічно, що за часів Київської Русі не можна говорити як про органи, які вчиняли нотаріальні дії, так і про вчинені нотаріальні акти, зокрема заповіти та договори, а лише про їх зародження.

⁴² Момотов В. В. Формирование русского средневекового права в IX–XIV вв. М.: ИКД «Зерцало-М», 2003. С. 209.

⁴³ Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. К., 1993. URL: <http://litopys.org.ua/ohienko/oh.htm>

⁴⁴ Черниш В. М., Степаненко В. Д. До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 12. С. 44.

⁴⁵ Черниш В. М., Степаненко В. Д. До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 12. С. 44–45.

⁴⁶ Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. С. 38.

⁴⁷ Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. К., 2003. С. 41.

⁴⁸ Макарова З. Історія становлення інституту глави України в Руській державі. *Вісник національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 65.

Ми погоджуємося з думкою О. Неліна, що «у Руській державі такого правового інституту, як нотаріат не існувало. Тому торгові угоди, акти дарування, спадкування укладались, як правило, в усній формі на торзі у присутності двох свідків або митника. Факт вчинення угоди не реєструвався в актових записах, а засвідчувався свідками»⁴⁹, що підтверджували свідки у судовому порядку⁵⁰.

Перед смертю Ярослав поділив цілу Україну на окремі землі, або на так звані «уділи», і до кожного уділу призначив одного сина. Але наказав їм коритися владі найстаршого князя в Києві, а ним призначив сина Ізяслава. Своему внукові Ростиславові дав Галичину, і відтоді починається рід галицьких князів Ростиславовичів⁵¹.

Як стверджує П. Захарченко «відносно централізована Руська держава у першій третині XII ст. розпалася на окремі князівства, які вели між собою міжусобні війни. Київ утратив свої колишні могутність, політичну вагу і звання об'єднаного центру Русі. Зі складу Руської держави відокремилися незалежні: Чернігівське, Новгород-Сіверське, Переяславське, Волинське та Галицьке князівства. За двома останніми, після їх об'єднання, в історичній літературі міцно закріпився титул «спадкоємиці Київської Русі»⁵².

Монголо-татарська навала завершила політичний занепад Подніпров'я з центром в Києві. Політичний центр перемістився на захід, до Галицько-Волинської землі. Стався і остаточний розрив із Володимиро-Суздальською землею – розходяться історичні шляхи українського і російського народів. Монголо-татарська навала не допустила поширення влади галицько-волинських князів на схід. Київський митрополит у 1300 р. покидає Київ і переїздить до Суздаля⁵³.

Протягом XI–XII століть на західних територіях Київської Русі спостерігається значне піднесення двох удільних князівств – Галицького та Волинського. Ці князівські землі підтримували активні міжнародні відносини із провідними європейськими країнами, Візантією тощо. Це зумовлювало перспективу їх подальшого об'єднання в одну державу, вироблення європейського вектору розвитку, а також зміцнення їх ролі і впливу на політичну ситуацію в Європі⁵⁴.

Формування Галицького князівства почалося у другій половині XI ст. У 1067 р. Галичину було поділено на три князівства: Звенигородське, Перемильське і Терехівське. У 1141 р. Володимирко об'єднав Перемильське і Звенигородське князівства і переніс столицю князівства до Галича. Розквіт Галицького князівства

⁴⁹ Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні та Росії (IX–XIX ст.): порівняльний аналіз. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Випуск 60. С. 95.

⁵⁰ Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. С. 38.

⁵¹ Лотоцький А. Л. Історія України для дітей. Львів: Фенікс, 1990. 39 с.

⁵² Захарченко П. П. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2005. С. 40.

⁵³ Шевченко О. О., Самохвалов В. О., Шевченко М. О., Капелюшний В. П. Історія держави і права України: навч. посібник для студ. юрид. вузів та факультетів / ред. В. Г. Гончаренко. К.: Вентурі, 1996. С. 42.

⁵⁴ Забзалюк Д. Є. Історико-правові засади католицизму в Київській Русі та Галицько-волинській державі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 28. URL: : http://www.pap.in.ua/2_2014/6.pdf

припадає на час правління його сина Ярослава (Осмомисла, 1151–1187 рр.). Династія Ростиславовичів закінчилася, і в 1199 р. волинський князь Роман, який спочатку князував у Новгороді, об'єднав Галичину з Волинною і створив Галицько-Волинську державу. Столицею її став Галич, пізніше – Холм, а з 1272 р. – Львів⁵⁵.

Перша документальна згадка про Львів датується 1256 р. Заснував місто галицько-волинський князь Данило Романович і назвав його на честь сина Лева. Однак археологічні дослідження засвідчують, що поселення на місці сучасного Львова (в районі площі Старий Ринок, на території Онуфріївського монастиря, костюлу Яна Хрестителя, а також вул. Вірменської) існувало ще в XII ст., принаймні за 100 років до літописної дати⁵⁶.

На думку українського дослідника Д. Забзалюка, практично всі руські князі як київського, так і галицько-волинського періодів розвитку української держави, підтримували тісні зв'язки із провідними західноєвропейськими католицькими державами⁵⁷.

Розпад Київської Русі як єдиної держави не був її особливістю. Аналогічні явища спостерігались і в інших країнах Європи. Однак вони зуміли вийти з цієї ситуації оновленими і сильними. На жаль, так не сталося з Україною-Руссю, яка в часи свого найбільшого ослаблення стала здобиччю нового грандіозного ворога – монголо-татарських орд. Нашестя орди завершило її занепад. Проте національні державницькі традиції не загинули. Їх перейняла спадкоємниця Київської Русі – Галицько-Волинська держава⁵⁸.

Описуючи процес створення Галицько-Волинського князівства, український письменник І. Франко зазначає: «Західна частина Південної Русі, теперішня Галичина, майже упродовж ста років од початку монгольської навали утримувала незалежність від монгольської панівної верхівки, а одному з кращих князів країни, Данилові, вдалося розширити свій вплив аж до Дніпра й оволодіти напівзруйнованим Києвом»⁵⁹.

У XII–XVI ст. змінюється як політична, так і економічна роль міст. У Галицько-Волинському князівстві розвиваються ремесла, торгівля. Данило Галицький засновує нові міста, запрошує німців, вірменів, поляків. У великих містах князівства завжди було багато іноземців, зокрема хозарів, греків, вірмен, поляків, євреїв, німців тощо⁶⁰.

⁵⁵ Основи держави і права -України / за редакцією М. І. Настюка. Видання 2-е, доп. і випр. Львів: Вільна Україна, 1994. С. 35.

⁵⁶ Мельник Б. В. Вулицями старовинного Львова. Вид. 2-ге, зі змінами Львів: Світ, 2002. С. 20.

⁵⁷ Забзалюк Д. Є. Історико-правові засади католицизму в Київській Русі та Галицько-волинській державі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 29. URL: : http://www.pap.in.ua/2_2014/6.pdf

⁵⁸ Курс лекцій з історії України та її державності: навч. посібник / за ред. Л. Є. Дещинського. Львів: Львівська політехніка, 1997. С. 37.

⁵⁹ Франко І. Я. Українці. *Зібрання творів в п'ятдесяти томах* / редкол. М. Д. Бернштейн, Г. Д. Вервес, А. Т. Гордієнко та ін.; упоряд. та комент.: В. І. Кречотня, Т. Г. Третяченко. К.: Наук. думка, 1984. Т. 41. С. 171.

⁶⁰ Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1139–1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 63.

З утворенням Галицько-Волинської держави, особливо за короля Данила Галицького, вдалося встановити і розвинути тісні контакти з Європою. У галузі політики спробу західної переорієнтації було зроблено Данилом Галицьким, який вів активну боротьбу із золотоординським ярмом, захищаючи своїми володіннями Європу від агресії Золотої Орди. Зусилля Данила Галицького належно були оцінені у католицькому світі, і це сприяло визнанню української державності Західною Європою⁶¹.

Після смерті Данила Галицького 1264 року в місті Холмі почався упадок Галицько-Волинської Русі, який в основному був обумовлений феодалною роздрібненістю, постійними нападами татар і міжусобною боротьбою його наступників. Щоправда, Галицько-Волинське князівство залишилося ще деякий час серйозною силою в Східній Європі. Але феодалний розпад проходив в умовах посилення сусідніх держав – Польщі і Литви, які здавна намагалися захопити галицько-волинські землі. Останній самостійний галицько-волинський князь Болеслав-Юрій правив до 1340 року, коли в результаті змови опозиційного боярства він був отруєний під час бенкету. Боячись вторгнення Польщі й Угорщини в Галичину і на Волинь, бояри проголосили Галицько-Волинським князем Любарта, сина литовського князя Гедиміна, чоловіка однієї із волинських княжен⁶².

Як і в усіх інших князівствах і землях Русі, в Галицько-Волинському князівстві продовжували діяти норми «Руської правди», які регулювали питання права власності на майно та земельні володіння, укладення договорів. Діяли також норми церковних статутів князів Володимира та Ярослава⁶³.

Як стверджує М. Ливак, з огляду на те, що процес формування права тут визначався становленням та розвитком внутрішньообщинних відносин, то важливе місце у правовій системі Галицько-Волинського князівства належало звичаєвому праву, яке відповідало, зберігалось і удосконалювалось у межах общини. Можливо, цим і пояснюється те, що за опрацюванням правових джерел означеного періоду не знаходимо суттєвих доповнень до попередніх норм інституту спадкування⁶⁴.

Українські вчені В. Кульчицький та Б. Тищик констатують, що документи та інші пам'ятки української культури масово знищували представники польсько-литовської влади і католицького духовенства. Поодинокі ж документи, які збереглися, є унікальними пам'ятками. Вони дають змогу ґрунтовніше вивчити важливі проблеми історії права Галичини і Волині⁶⁵.

На думку І. Бойка, історичні джерела свідчать, що звичаєве право в Галицько-Волинській державі було гуманнішим, ніж існуюче в цей період у інших народів. Це

⁶¹ Бойко І. Й. Вплив римського права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 90.

⁶² Утворення Галицько-Волинського князівства в 1199 році *Український календар 1969 / Українське суспільно-культурне товариство*. Warszawa: Tamka, 1969. С. 149–150.

⁶³ Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час): навч. посібник. К.: Атіка, 2006. С. 48.

⁶⁴ Ливак М. М. Становлення інституту спадкування з заповітом у феодалному українському суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. вип. 2. С. 17.

⁶⁵ Кульчицький В., Тищик Б. Історія держави і права України: навч. посіб. Випуск другий, доповнений. Львів: Тріада плюс, 2000. С. 46.

одна з головних причин збереження національних правових традицій. Звичаєве право відіграло позитивну роль у Галицько-Волинському князівстві, оскільки ототожнювалося із правом, що мало загальну підтримку населення⁶⁶.

Законів у Галицько-Волинській державі не видавали. Поняття «закон» до князівських грамот та інших правових актів не застосовувалось. За тогочасними уявленнями, закон розумівся як Божий припис, як заповіді Святого Письма тощо⁶⁷.

У Галицько-Волинському князівстві в різні часи діяли відомі редакції «Руської правди»: коротка, поширена і скорочена. Ця найвидатніша пам'ятка середньовічного права Київської Русі діяла в її Поширеній редакції, адже час її укладення майже збігається з часом утворення Галицько-Волинського князівства. Норми «Руської правди» виражали інтереси феодалів і значно посилювали їх правове становище в державі порівняно з Короткою редакцією. Такий процес був закономірний, адже цей історичний період супроводжувався інтенсивним розвитком нових економічних відносин. Це й зумовило формування нової соціальної групи – бояр у Галицько-Волинському князівстві⁶⁸.

У князівстві існувала двірсько-вотчинна система управління, яка переросла у двірські чини. Так, літопис відображав відомості про дворецького канцлера (печатника), стольника та ін. Доцільно звернути увагу на повноваження печатника. Зокрема, до його обов'язків входили: охорона князівської печатки, складання самому чи під його керівництвом текстів грамот та інших документів, засвідчення князівських документів, керівництво князівською канцелярією, а також зберігання князівських документів, у тому числі грамот. Тобто печатник виконував певною мірою обов'язки нотаріуса.

Важливим джерелом права Галицько-Волинського князівства було князівське законодавство, яке існувало у вигляді грамот, договорів, статутів (установ) тощо. Тут знайшла відображення подальша систематизація права в Україні-Русі⁶⁹. Устави галицьких князів більше стосувалися економічних правовідносин, спрямованих на збереження обороноздатності міст (загроза з боку Золотої Орди), а шлюбно-сімейне право урегульовувалося нормами «Руської правди» та, як зазначалось, звичаєвим правом⁷⁰.

Ми погоджуємося з В. Зарубою, що система права Галичини та Волині ґрунтувалася на досить міцній джерельній базі. Джерелами права були: а) досить розвинена система правових звичаїв, які врегульовували взаємини людей і які з часом санкціонувала держава, перетворивши на норми звичаєвого права. Це насамперед кровна помста, ордалії, свідчення в суді, порядок успадкування майна тощо; б) норми статей «Руської правди», яка поширювалася в усіх трьох редакціях – короткій,

⁶⁶ Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1139–1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 60.

⁶⁷ Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199–1349): монографія. Львів, 2005. С. 234.

⁶⁸ Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1139–1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 60.

⁶⁹ Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1139–1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 61.

⁷⁰ Рудий Н. Я. Інститут опіки та піклування в Україні: історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. С. 65.

просторовій та скороченій. Її правова спрямованість (захист приватної власності) не змінилася до XV ст. і згодом стала підставою для кодифікації права у Великому князівстві Литовському; в) князівське законодавство репрезентовано уставами, угодами та грамотами князів. Серед документів юридичного характеру можна виокремити також: грамоту князя Івана Берладника (середина XII ст.), яка визначала правовий статус іноземних купців та регламентувала умови торгівлі з ними; заповіт (рукописання) Володимира Васильковича (1287 р.) на успадкування Волині нащадками Данила Галицького, Уставну грамоту Мстислава Даниловича (1289 р.) про форми і розміри повинностей міщан; дві грамоти Андрія Юрійовича (1320 р.) про торговельні привілеї купцям; г) міжнародно-правові акти – декілька угод князів з орденом хрестоносців (1308–1335 рр.); д) канонічне право церковних уставів Володимира та Ярослава, «Номоканон», «Кормча книга»; е) магдебурзьке право у вигляді грамот князів на самоврядування містам Сянок (1339 р.) та Львів (1356 р.). Ці норми права діяли в Галичині не в повному обсязі і в зміненому вигляді⁷¹.

Як стверджують Є. Харитонов та О. Харитонova, у XII–XIV ст., здавалося виникла ситуація, за якої Україна могла відійти від східноєвропейської та наблизитися до західноєвропейської цивілізації. Власне такий процес і мав місце. У галузі політики спроби західної переорієнтації нерідко пов'язують з так званим золотоординським ярмом, коли ту обставину, що Данило Галицький закривав своїм володінням Європу від Улусу Джучі, належно було оцінено у католицькому світі і це посприяло визнанню української державності Західною Європою⁷².

У другій половині XIII – першій половині XIV ст. князями українських земель і князівств було укладено ряд договорів з різними німецькими державами і об'єднаннями. Про законодавчу техніку цих договорів можна судити з текстів 1316 та 1334 рр. Сторонами, що укладають договір, з німецького боку виступає магістр ордену хрестоносців від імені лицарського братства, а князь (князі) і представники боярської ради – від імені Галицько-Волинської держави. Грамоти договорів затверджувалися власноручними підписами і скріплювалися печатками. Від української сторони підписували і прикладали свої печатки не тільки князь, а й бояри⁷³.

У Галицько-Волинській державі, як і в Київській Русі, зобов'язання виникали за двома підставами: у результаті укладення договору; у зв'язку із заподіянням шкоди. Основною підставою виникнення зобов'язань у Галицько-Волинській державі був договір, який укладався як в усній, так і в письмовій формі. Письмова форма була обов'язковою, якщо предмет договору мав значну цінність. Такий договір укладали публічно «на торзі», при свідках із застосуванням символічних обрядів (наприклад, продавець передавав покупцю символічний елемент предмета договору – колосся при купівлі земельної ділянки, двері чи ключі – при купівлі будинку). Давньоруське право такими символічними діями надавало договору додаткового захисту, адже свідки

⁷¹ Заруба В. М. Держава і право київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.). К.: Істина, 2007. С. 79–80.

⁷² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса: Юридична література, 2009. № 49. С. 20.

⁷³ Дзейко Ж. О., Вовк О. Й. Історія законодавчої техніки в Україні періоду княжої доби кінця IX – початку XVI ст. *Держава і право*. 2005. Випуск 28. С. 151.

мали тепер свідчити не лише щодо факту укладення договору між сторонами, а й щодо його змісту, тобто такі свідчення розглядалися як доказ у випадку спору за майно. З розвитком товарно-грошових відносин у Галицько-Волинській державі форми укладення договорів стали різноманітніші. Дрібні цивільно-правові угоди продовжували укладати в усній формі. Для більш значних застосовували просту письмову форму або присутність не менше двох свідків із застосуванням символічної обрядовості. З утвердженням християнства у Галицько-Волинській державі було складено додаткову форму посвідчення договорів – письмову державно-зарєєстровану⁷⁴.

У Галицько-Волинській державі найбільш поширеними були такі договори, як купівля-продаж, позика, міна, поклажа, особисте наймання та інші. Договір купівлі-продажу був одним з найбільш давніх і поширених у Галицько-Волинській державі⁷⁵.

Особливе значення мав договір щодо продажу себе в рабство. У цьому випадку договір обов'язково укладався при свідках (послухах). У Галицько-Волинській державі було передбачено укладення договору купівлі-продажу нерухомого майна. Про це є певні згадки в «Рукописаннях» Володимира Васильковича. Цей князь установлював перелік сіл, які передав у спадок своїй дружині, та визначав ціну деяких з них, за якою він їх придбав у іншого князя⁷⁶.

Вже з кінця XIII ст. заручини почали оформлюватися шляхом складання родичами наречених або сватами шлюбного договору («рядна грамота», «рядний запис»)⁷⁷.

У Галицько-Волинській державі з утвердженням християнства та моногамного законного шлюбу, зарєєстрованого церковною процедурою Святого Таїнства, відбувалися докорінні зміни в системі спадкування. Була розвинута свобода заповітних розпоряджень. Заповіт міг бути дійсним лише за церковного затвердження та забезпечення законної частки рідним шлюбним дітям. Законодавство водночас установило низку норм, які регулювали спадкування за законом. Одне з відомих джерел права Галицько-Волинської держави «Рукописання» (заповіт) князя Володимира Васильковича (1287 р.) свідчить про існування права спадщини феодалного володіння у Володимир-Волинському князівстві, а також порядок передання князями права на феодално-залежне населення своїм спадкоємцям. Так, місто Кобрин (тепер – Брестської області, Білорусь), села Городел (поблизу Володимира-Волинського), Садове (на межі пізніших Володимирського і Луцького повітів) з людьми і даниною заповідалися дружині князя. У «Рукописанні» вказується на укладення договору купівлі землі, як один зі способів набуття феодалних землеволодінь⁷⁸.

⁷⁴ Безклубий І. А., Гриценко І. С., Шевченко О. О. та ін. Історія українського права: посібник. К.: Грамота, 2010. С. 78–79.

⁷⁵ Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів К.: Атіка, 2012. С. 39.

⁷⁶ Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів К.: Атіка, 2012. С. 39.

⁷⁷ Озель В. І. Договірні засади шлюбних відносин в історії українського права (X – перша половина XVII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 42.

⁷⁸ Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів К.: Атіка, 2012. С. 43–44.

У 1289 р. була видана Уставна грамота волинського князя Мстислава Даниловича, що встановлювала розміри і форми феодальних повинностей для міського населення на користь державної влади. Видання її пов'язане із заволодінням містом Берестя князем Мстиславом (перед тим воно було захоплене його племінником князем холмським Юрієм Львовичем)⁷⁹.

Збереглося лише кілька пам'яток правотворчості князів Галицько-Волинської держави, що дають уявлення про особливості її правової системи. Отже, у Галицько-Волинській державі існувала достатньо розвинута система цивільного права, основу якої воно отримало у спадок від Київської Русі. Базою цієї системи була «Руська правда». Існували й інші важливі джерела, які регулювали цивільні відносини Галицько-Волинської держави⁸⁰.

Слід зазначити й те, що відомості про право цього періоду, що дійшли до нас, не зовсім повні. Пояснюється це тим, що золотоординська кабала на землях Русі супроводжувалася масовими руйнуваннями міст, разом з якими знищили і пам'ятки права⁸¹.

На думку О. Неліна, історія виникнення нотаріальної діяльності на Русі починається з X ст. Деякі документи, наприклад церковні устави Володимира та Ярослава й інших князів, дають підстави стверджувати, що, на відміну від римського інституту табеліонів, світського й церковного нотаріату, на Русі, де освічених людей взагалі було мало, перші письмові акти, юридичні документи та правові угоди складали люди грамотні, навіть коли вони перебували на державній службі й не були наділені особливими повноваженнями від держави щодо складання таких документів. Довіра до них базувалась лише на факті грамотності. В історико-правовій літературі є свідчення, що грамотними людьми в той час були «владычные тысяцкие и наместники». Писались юридичні акти й документи на дошках, бересті, корі, пергаменті, а в кінці XIV ст. – на папері⁸².

Аналізуючи процес становлення нотаріату в українському праві, можна стверджувати, що його генезис було започатковано в Київській Русі, хоча нотаріусів як державних органів не існувало.

Ми погоджуємося з думкою українського історика Володимира Шатіла, що ідеї «Руської правди» мають завжди перебувати біля витоків українського правотворення⁸³.

Відомі українські дослідники нотаріату О. Нелін⁸⁴, В. Черниш та В. Степаненко⁸⁵ стверджують, що саме закони Ярослава Мудрого, договір Олега з

⁷⁹ Кульчицький В.С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996. С. 40.

⁸⁰ Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закладів. К.: Атіка, 2012. С. 44.

⁸¹ Орленко В. І., Орленко В. В. Історія держави і права України: посіб. для підготов. до іспитів. К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. С. 35.

⁸² Нелін О. І. Становлення і розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект). *Юридична Україна*. 2012. № 7 (5). С. 12.

⁸³ Шатіло В. «Руська Правда» – найвидатніша правова пам'ятка Київської Русі. *Нотаріат для Вас*. 1997. № 3. С. 39.

⁸⁴ Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. С. 37–38.

греками, укладений ще 911 р., численні розділи «Руської правди» свідчать про те, що вони були власне попередниками нотаріальної діяльності в Україні (предтечею такого правового інституту, як нотаріат).

На нашу думку, вказані нормативні акти, а також духівниці Климента і Антонія Римлянина 1147 р. і два заповіти князя Володимира Васильковича Волинського свідчать не лише про генезу української нотаріальної діяльності, але й зародження давньоруського нотаріального законодавства як попередника українського нотаріального законодавства.

Договір 911 року, «Руська правда» як перші нормативні акти Київської Русі зафіксували стан правової думки щодо необхідності укладання договорів та заповітів. Вони служать відправним моментом, починаючи з якого, можна простежити процес розвитку українського нотаріального законодавства та зародження праорганів нотаріату, а точніше прирівняних до нотаріальних органів – квазінотаріату.

У 1253 р. Папа Римський коронував Данила Галицького. Як зауважує І. Бойко, це був визначний момент, оскільки з того часу західноєвропейський вплив на Галицько-Волинську державу та її правову систему суттєво посилювався. Трансформація Галицько-Волинської держави з князівства в королівство означала її приєднання на рівних правах до західноєвропейської спільноти держав і певну інтегрованість у західноєвропейські правові системи. Безперечно, цей крок з боку Риму був більш політичним, аніж правовим, оскільки Європі потрібен був захист від Золотої Орди, а Галицько-Волинська держава мала відігравати роль своєрідного щита. Так чи інакше, але це було і Галицько-Волинська держава набула західноєвропейську модель організації влади – королівство з усіма принципами та особливостями⁸⁶.

У X–XII ст. заповіти, очевидно, оголошувалися усно (на це вказує вжитий у «Руській правді» вираз «без языка ли умереть»). Письмового заповіту Ярослава Мудрого не було, літописець записав зміст висловленої усно останньої волі київського князя. У 1158 р. князь Гліб Всеславович публічно розпорядився «по своем животе вда княгини пять сел и с челядью и со всем»⁸⁷.

Заповіт (остання воля помираючого) у руському суспільстві оголошувалася особисто спадкодавцем, при цьому необхідною була присутність свідків. Присутність родичів – членів сім'ї, а також сусідів – членів общини при оголошенні заповіту вимагалася ще руським звичаєвим правом. Їхня роль полягала не лише в тому, що вони були свідками призначення спадкоємця; їхня присутність була виявом своєрідної згоди загалом із легітимністю заповіту⁸⁸.

О. Нелін стверджує, що воля заповідача стосовно вибору осіб, між якими він бажав розподілити майно, обмежувалась у звичаєвому праві колом законних спадкоємців, тобто таких, призначення яких не залежало від особистої волі

⁸⁵ Черниш В. М., Степаненко В. Д. До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 12. С. 43.

⁸⁶ Бойко І. Й. Генезис та еволюція джерел права в Галичині (1349–1434 рр.). *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 24.

⁸⁷ Воскресенская летопись. *Полное собрание русских летописей*. СПб., 1856. Т. 7. С. 67.

⁸⁸ Ковальова С. Г. Інститут заповіту в руському праві – першої половини XIV ст. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 43. С. 157.

заповідача, але визначалося зовнішньою нормою – правовим звичаєм. Заповіт, як правило, укладався словесно у присутності свідків, його можна було змінити декілька разів, проте від заповідача вимагалася добра пам'ять і розум. Крім дітей, у розподілі спадку не обминали церкву, виділяючи частку «по душі» померлого⁸⁹.

Ми погоджуємося з думкою української дослідниці історії нотаріату Л. Ясінської, що в історії вітчизняного права, на відміну від західноєвропейського, участь органів державної влади в укладенні приватноправових актів і документів спостерігається порівняно раніше і справляє більший вплив на поступовий розвиток нотаріального інституту. Певні зародки такого втручання простежуються уже у період розквіту і роздробленості Київської Русі⁹⁰.

І. Бойко констатує, що в Київській Русі, а відтак у Галицько-Волинській державі, зокрема і в Галичині – складовій цих держав, відбувається опосередкована рецепція візантійського, а через нього римського приватного права, позитивно впливаючи на вдосконалення правових систем цих держав, наближення тогочасної України до західноєвропейської цивілізації⁹¹.

Східний шлях визначався через візантійське (канонічне право) («Номоканон») і через переробки світського (державного) права («Еклога», «Прохірон»), а західний – через магдебурзьке (німецьке) право. І. Бойко стверджує, що рецепція римського права на українських землях відбулася опосередковано, і виключати той чи інший шлях, на його думку, не можна. Це був синтез правових положень, які позитивно впливали на розвиток українського права⁹².

На нашу думку, заможне населення Галицько-Волинської держави використовувало своє право скласти заповіт, хоча останній в основному укладався усно за участі свідків, священиків та ін. Однак не слід відкидати випадків письмового укладення як договорів, так і заповітів.

Виходячи із вищенаведеного доходимо до висновку, що у Галицько-Волинському князівстві варто вести мову про зародження праорганів нотаріату, а точніше – прирівняних до нотаріальних – органів квазінотаріату. Прикладом виконання таких функцій виступає дворецький канцлер - печатник. Також варто вести мову про зародження нотаріального провадження щодо порядку укладення договорів, зокрема договорів відчуження нерухомого майна⁹³.

У 1349 р. польський король Казимир II Великий пішов на Галичину і здобув Львів. Так припинила своє існування Галицько-Волинська держава, яка після занепаду Києва продовжила ще на ціле століття існування державної організації і була головним центром для всієї України. Відтоді Україна на тривалий час втратила

⁸⁹ Нелін О. Інститут відказів (заповітів) в українському звичаєвому праві: історичний аспект. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 5.

⁹⁰ Ясінська Л. Е. Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8 (серпень). С. 158.

⁹¹ Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Право України*. 2010. № 5. С. 222.

⁹² Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.) *Право України*. 2010. № 5. С. 221.

⁹³ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 107.

свою самостійність. Так закінчилася княжа доба, яка продовжувалась майже п'ять століть, з київським (860–1240 рр.) і галицько-волинським (до 1349 р.) етапами⁹⁴.

Державна традиція княжої Русі обривається в Галичині в 1340 р., а в Києві – лише 1471 р., за скасування Литвою Київського князівства⁹⁵. Однак уже в 1490 р. маємо першу писемну згадку про українських козаків на Нижньому Дніпрі, що символізує початок нової козацької доби в Україні. Головні культурні політичні, духовні, економічні центри Південної Русі: Київ, Чернігів, Переяслав, Володимир, Галич, Львів та інші – стали центрами козацької України, міцно пов'язали два послідовних періоди української історії⁹⁶.

1.2. Правова характеристика нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях у складі Польського Королівства (1387-1569 рр.) та Речі Посполитої (1569-1772 рр.)

Монголо-татарське нашествя, князівські міжусобиці, свавілля великого боярства послабили, а врешті призвели до повного розпаду могутньої колись Київської Русі.

У 1349 р. Польщею була захоплена і повністю інкорпорована до її складу споконвічно українська Галичина. У той час у Галичині було створено польські органи управління, поширено чинність польського права, що призвело до скасування українських державних установ, правових норм й інститутів, створених Галицько-Волинською державою. Це зумовило полонізацію українського населення, загальмувало процес економічного, культурного і правового розвитку України⁹⁷.

Протягом 1370–1378 рр. Галичина формально перебувала під владою польсько-угорського короля Людовіка Угорського Анжуйського, оскільки Угорське і Польське королівства були пов'язані умовами Вишеградської угоди 1338 р.⁹⁸.

Як зазначає І. Бойко, в українській і польській історичній та історико-правовій літературі не існує одностайності стосовно назви української території, захопленої польським королем у 1349 р. Одні дослідники називають цю територію «Червона Русь», інші – «Галицька Русь», ще інші – «Галичина». Ця історична українська територія охоплювала землі, що впродовж 1349–1370 рр. перебували під владою польського короля Казимира III, 1370–1387 рр. – під владою угорських феодалів, з 1569 р. – у складі Речі Посполитої (до 1772 р.). Вона охоплювала територію сучасних Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей України та Підкарпатського та частини Малопольського й Люблінського воєводств Республіки Польща⁹⁹.

⁹⁴ Основи держави і права -України. Видання 2-е, доп. і випр. / за редакцією М. І. Настюка. Львів: Вільна Україна, 1994. С. 35–36.

⁹⁵ Таланчук П. З думкою про Україну...: вибрана публіцистика / ред.-упоряд. В. О. Карпенко. К.: Університет «Україна», 2008. С. 187.

⁹⁶ Таланчук П. З думкою про Україну...: вибрана публіцистика / ред.-упоряд. В. О. Карпенко. К.: Університет «Україна», 2008. С. 187.

⁹⁷ Бойко І. Державний лад право в Галичині у складі середньовічної Польщі (1349–1569 рр.). *Право України*. 2005. № 11. С. 123–127.

⁹⁸ Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Право України*. 2010. № 5. С. 216.

⁹⁹ Бойко І. Й. Органи влади і право Галичини в Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.): монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. С. 110.

Проаналізувавши історичні письмові джерела щодо назви української території – Галичини, І. Бойко стверджує, що Галицька Русь (Галичина) від 1349 р. до 1434 р. в офіційних документах іменувалась «Руське королівство» («Королівство Русі»), а з 1434 р. до 1569 р. – Руське та Белзьке (з 1462 р.) воєводства адміністративно-територіальні одиниці Польського королівства¹⁰⁰.

У 1387 р. польська королева Ядвіга остаточно приєднала Галичину до своїх володінь.

Галичина, хоч і перетворилася на вотчину («посідання») Казимира III, спочатку мала широку територіальну адміністративно-правову автономію, яка на основі привілеїв польських королів передбачала право самостійно вирішувати питання місцевого значення. Казимир III, надавши Галичині (Руському королівству) статус адміністративно-правової автономії, змушений був ураховувати інтереси галицьких українців, які компактно проживали на цій території. Надання польським королем автономії відповідало державно-правовим традиціям колишньої Галицько-Волинської держави. Приєднавши галицькі землі (Галичину), польський король Казимир III зіткнувся з достатньо високорозвинутою адміністративно-правовою системою Галицько-Волинської держави. Тому протягом 1387–1434 рр. у Галичині продовжували функціонувати суспільно-політичний лад і право, сформовані ще за часів Галицько-Волинської держави¹⁰¹.

І. Бойко констатує, що станом на 1349 р., тобто на час входження Галичини до складу Польського королівства, український народ уже мав власні традиції формування держави та правотворення європейського зразка. Тому й польська правова система не вводилась до 1434 р., адже її рівень розвитку не був вищим за рівень самобутнього українського права, зокрема в Галичині¹⁰².

Як стверджує І. Бойко, Галичина до середини XVI ст. зберігала певну адміністративно-правову автономію. Окремими волостями управляли руські воєводи, яким підпорядковувалися сотські, десятники, тіуни. Офіційні документи склалися українською мовою. Тіуни, здійснюючи судочинство у галицьких волостях, керувалися українським, а не польським правом. Певний час у Львові карбувалася монета Руського королівства¹⁰³.

Територіальне управління в Польському королівстві здійснювали локальні урядники, яких поділяли на земських і королівських. Найвищими земськими урядниками були воєводи, потім – каштеляни. У структурі державного апарату

¹⁰⁰ Бойко І. Й. Органи влади і право Галичини в Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.): монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. С. 111.

¹⁰¹ Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис....д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. С. 17.

¹⁰² Бойко І. Й. Генезис та еволюція джерел права в Галичині (1349–1434 рр.). *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 24.

¹⁰³ Бойко І. Соціально-політичні передумови і правові наслідки приєднання Галичини до складу Польського королівства (1349–1569 рр.). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XIV регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 6 лют. 2008 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. С. 48.

середньовічної Польщі існувала група так званих судових урядників, до яких належали підсудок, земський писар і возний¹⁰⁴.

Привілеями польського короля 1425, 1430, 1433 рр. на шляхту Галичини було поширено чинність польського права. Остаточо галицька шляхта була зрівняна з польською привілеями польського короля Владислава II у 1434 р., який увів у Галичині польське право і звільнив галицьку землю від усіх повинностей¹⁰⁵.

Із 1349 р. до поширення польського права у Галичині (1434 р.) функціонував інститут права власності, який сформувався у Галицько-Волинській державі¹⁰⁶.

Феодальна земельна власність у Галичині 1349–1434 рр. розвивалась на основі колишніх грамот галицько-волинських князів і королів, а також нових привілеїв польських королів. Також феодальна власність визначалася внаслідок примусового вилучення боярами земель у громадян¹⁰⁷.

Феодальна земельна власність існувала у вигляді князівських доменів, боярських і монастирських вотчин. Вотчина була однією із форм феодальної власності в Галичині XIV–XVI ст. Власник вотчини мав право передати її у спадщину, продати, обміняти, поділити тощо. Вотчини виникали в процесі формування феодальної власності на землю. Термін «вотчина» походить від слова «очина», тобто батьківська власність. У Галичині в складі Польського королівства існували також церковні вотчини, якими володіли монастирі та представники церковної ієрархії¹⁰⁸.

У Галичині в період 1349–1434 рр. основними підставами набуття права феодальної власності були купівля, дарування, спадкування, міна, освоєння вільних земель, надання королем земель за службу, захоплення земель громад¹⁰⁹. Також важливе місце, серед договорів, належало договору позики.

Професор Б. Тищик констатує, що з XII ст. найважливіші договори почали укладати в письмовій формі. Для забезпечення їх виконання виникла застава, потім – поручительство¹¹⁰.

Як стверджують Ю. Бардах, Б. Леснодорський, М. Пістрчак, перехід власності був суворо формальним актом, який вимагав дотримання встановлених форм. До

¹⁰⁴ Бойко І. Органи державного управління Галичиною в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Вип. 44. С. 62.

¹⁰⁵ Бойко І. Історико-правові аспекти приєднання Галичини до складу середньовічної Польщі у XIV ст. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (Львів, 9–10 лют. 2006 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 75.

¹⁰⁶ Бойко І. Й. Формування та функціонування інституту права власності у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 32.

¹⁰⁷ Юшков С. В. *История государства и права СССР*. М.: Юрид. издат. Минюста ССР, 1967. Ч. 1. С. 114.

¹⁰⁸ Бойко І. Й. Формування та функціонування інституту права власності у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 33.

¹⁰⁹ Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. *Галицько-Волинська держава (1199–1349): монографія*. Львів, 2005. С. 241–242.

¹¹⁰ Тищик Б. Й. *Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.)*. Львів: Світ, 2012. С. 123.

символічної обрядовості, яка супроводжувала перехід, належав стародавній, такий, що зник уже в XIII столітті, звичай (испитие) випиття води, пива і меду, що називалося водою зречення (aqua abrenuntiationis). Робилося це в присутності опілля (ополья) або чиновників, згодом у присутності возного і свідків¹¹¹.

Особливістю правового статусу Галичини (1349–1434 рр.) стало існування на її території певного дуалізму правових джерел колишньої Галицько-Волинської держави та Польського королівства¹¹².

І. Бойко констатує, що до 1434 р. в Галичині правові відносини регулювалися джерелами Галицько-Волинської держави: староукраїнським звичаєвим правом, «Руською правдою», грамотами галицько-волинських князів, магдебурзьким правом (уже діяло у м. Сянок від 1339 р.). Науковець наголошує на тому, що основою формування правових відносин у Галичині після анексії у 1349 р. польським королем були джерела права Галицько-Волинської держави, сформовані під впливом розвинутої правової системи Київської Русі¹¹³.

У процесі розвитку ремесла і торгівлі заможніші міста почали вимагати від короля право на самоврядування за «німецьким», або так званим магдебурзьким правом. Залежно від того, хто надавав це право, усі галицькі міста, на думку І. Бойка, можна поділити на дві категорії: міста, яким його надавали галицько-волинські князі, польські та угорські королі, і міста, які отримали магдебурзьке право від своїх власників. У XIV–XVI ст. магдебурзьке право мала більшість міст Галичини: Львів (1356 р.), Терехівля (1389 р.), Самбір (1390 р.), Кременець (1438 р.), Коропець (1453 р.), Бучач (1515 р.), Чортків (1522 р.), Тернопіль (1548 р.), Гусятин (1559 р.), Копичинці (1564 р.)¹¹⁴.

Як відомо, у 1188 р. архієпископ Віхман надав привілей на самоврядування Магдебургові. У XIII ст. магдебурзьке право поширюється на інші німецькі землі, на міста Польщі, Литви, Чехії, України, Угорщини¹¹⁵.

Магдебурзьке право було введено з німецькими переселенцями. Спочатку воно стосувалося лише німецького населення, а згодом поширилося на все міське населення. Так, князь Данило Галицький і його наступники забезпечили німецьким громадам привілей користуватися власним правом і мати свої судово-адміністративні органи. Одним із перших міст, в якому німецька людність була виведена з-під юрисдикції місцевої адміністрації, був Володимир-Волинський (близько 1324 р.), а першим містом, що отримало повне магдебурзьке право, став Сянок (1339 р.). Грамота останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава наділяла міщан цього міста привілеями, зокрема звільняла від податків на 15 років. Згодом

¹¹¹ Бардах Ю. Леснодорский Б., Пиетричак М. История государства и права Польши. М.: Юридическая литература, 1980. С. 41.

¹¹² Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац.ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. С. 22.

¹¹³ Бойко І. Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569): монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С. 80.

¹¹⁴ Бойко І. Органи державного управління Галичиною в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Вип. 44. С. 63.

¹¹⁵ Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1139–1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 64.

магдебурзьке право було надано іншим українським містам: Львову (1356 р.) і Кам'янець-Подільському (1374 р.)¹¹⁶.

Привілеї на магдебурзьке право надавалися польськими королями українським містечкам незалежно від того, хто був їх власником: ним міг бути королівський двір, католицька церква, шляхта. На Львівській землі Руського воєводства до 1435 р. магдебурзьке право було надане 32 містечкам, до 1506 р. на цих самих територіях магдебурзьке право поширилося на 93 містечка, загалом у XVI ст. магдебурзьке право діяло у 95 містечках¹¹⁷. Після надання магдебурзького права містам і містечкам за їх керівниками закріплювалася назва вїйт (похідне від німецького слова *Voght*)¹¹⁸.

Відомий український дослідник магдебурзького права М. Кобилецький стверджує, що на території Галичини, зокрема на Лемківщині та Холмщині, впродовж XIV–XVIII ст. кількість українських міст і сіл на основі магдебурзького права становить 600¹¹⁹.

Магдебурзьким правом у повному обсязі володіли лише католики. Українці протягом тривалого часу обстоювали свої національні, політичні та економічні права. Представники української громади неодноразово звертались до польських королів про зрівняння їхніх прав з правами католиків. Привілеями королів В. Варенчика у 1443 р. та Сигізмунда I у 1504 році українцям було надано певні права¹²⁰.

Учений зауважує, що магдебурзького права в усіх українських містах не отримували шляхтичі, духовенство, жебраки, євреї та мешканці юридик¹²¹.

Виконавчим органом у великих галицьких містах (Львів, Перемишль) був магістрат, який не мав визначеної компетенції¹²².

Однак упродовж цього періоду відбувалося поступове поширення польського права, яке обмежувало застосування руського права. Офіційні документи склалися тогочасною руською (українською) мовою. 1434 р. польський король об'єднав галицькі землі і створив Руське воєводство з адміністративним центром у Львові. Водночас в адміністративному сенсі Галичина поділялась на чотири області-землі – Львівську, Галицьку, Перемишльську та Сяноцьку, що входили в Руське воєводство.

¹¹⁶ Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1139–1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 64.

¹¹⁷ Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Теревовля. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 120.

¹¹⁸ Бойко І. Й. Органи міського самоврядування у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 43. С. 163.

¹¹⁹ Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. С. 144.

¹²⁰ Кобилецький М. Самоврядування у місті Самборі за магдебурзьким правом. *Вісник львівського університету. Серія юридична*. 2002. Вип. 37. С. 98.

¹²¹ Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. С. 228.

¹²² Бойко І. Й. Органи міського самоврядування у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 43. С. 161.

У XVI ст. до його складу була приєднана Холмщина. Крім того, 1462 р. утворено Белзьке воєводство¹²³.

Після трансформації Галичини в Руське воєводство, на підставі привілею Владислава II Ягайла 1434 р., почав формуватися місцевий апарат управління: воєводи, каштеляни, підкоморії, хорунжії, підстолії, стольники, підчашії, мечники та ін. Окремі посадові особи не були новими для Галичини, оскільки функціонували на цій території ще в часи Галицько-Волинської держави (мечник, стольник, ловчий та ін.)¹²⁴.

Отже, 1430 р. та 1434 р. припинено дію норм, які існували ще з часів древньої Русі, а також змінено порядок складання договорів та заповітів¹²⁵.

Ми погоджуємося з думкою І. Бойка, що правові джерела Галицько-Волинської держави та Польського королівства мали спільні та відмінні риси. Правова система Польського королівства сформувалася на основі звичаєвого права та під впливом західної традиції права, правова система Київської Русі, Галицько-Волинської держави – на основі руського (українського) звичаєвого права та часткового запозичення візантійського, а через нього і римського права. Польська влада після приєднання у 1349 р. Галичини не запровадила в повному обсязі свого державно-правового ладу тут до 1434 р., а правові відносини регулювали джерела права Галицько-Волинської держави: звичаєве право, «Руська правда», грамоти галицько-волинських князів, магдебурзьке право (вже діяло в м. Сянок від 1339 р.) Вчений зробив висновок, що станом на 1349 р. на етнічних українських землях, введених до Польського королівства, була сформована і функціонувала українська правова традиція¹²⁶.

1434 р. унаслідок впровадження польського права у Галичині, інститут права власності зазнав суттєвих змін, оскільки почав функціонувати відповідно до законодавства Польського королівства¹²⁷.

Як стверджує І. Бойко, вірменські поселення реалізовували свій правовий статус шляхом організації самоврядування, застосування вірменських законів, традицій, звичаїв, мови¹²⁸.

Так, зокрема, для здійснення правосуддя вірменські поселення керувалися своїм традиційним старовірменським правом, тобто Судебником Мхітара Гоша (1130–1213 рр.

¹²³ Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. С. 17–18.

¹²⁴ Бойко І. Історико-правові аспекти розвитку Галичини як складової частини України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Випуск 55. С. 49.

¹²⁵ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 123.

¹²⁶ Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Право України*. 2010. № 5. С. 216.

¹²⁷ Бойко І. Й. Формування та функціонування інституту права власності у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 33.

¹²⁸ Бойко І. Правовий статус вірменських громад у Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві (порівняльний аспект). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 3–4 лют. 2005 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. С. 71.

Джерелами «Судебника» слугували старовірменське звичаєве право, назване Гошем «природним законом», закони інших народів (наприклад, Грузії), або що діяли, або були відомі у Вірменії до Гоша; Старий і Новий заповіти, канонічне право й ін.¹²⁹.

Дійсно, однією з найбільших та згуртованих громад міста Львова була вірменська громада, яка не лише створила своє самоврядування, свою церкву, зберігала свою мову та звичаї, але й керувалася своїм правом: Судебником Мхітара Гоша (1130–1213 рр.), канонічним правом та інше.

В контексті запропонованої теми дослідження цікавими є питання аналізу норм Вірменського статуту, що був затверджений польським королем Сигізмундом I 05 березня 1519 р. під назвою «Statuta Jutis Aumenici» («Вірменський статут»)¹³⁰.

В історико-правовій літературі деякі вчені називають його «Статутом польських вірмен». Цей нормативний акт регулював правові відносини галицьких вірмен (Львів, Самбір, Снятин, Станіслав, Кути та ін.). Для подільських вірмен (Камянець-Подільський, Ялівець, Бар, Рашків та ін.) у 1567 р. був затверджений окремий статут, який фактично був повторенням Вірменського статуту 1519 р. Він складався з двох частин: перша частина містила 10 нумерованих статей, а друга – 124 розділи¹³¹.

З метою врегулювання норм процесуального права, було створено «Порядок судів і справ вірменського права», який був перекладений на польську мову у 1604 р. та складався з 11 розділів та 132 статей. Наприклад, цікавими є норми розділу 7 «Про печатки та довідки з вірменських книг», 10 «Про заповіти»¹³².

Українська дослідниця М. Демкова констатує, що оскільки вірмени проживали здебільшого у східній частині Речі Посполитої, діяльність вірменських громад регулювалась у тому числі нормами магдебурзького права¹³³.

Як стверджує професор І. Бойко, у Судебнику багато уваги приділялося нормам зобов'язального права: купівлі-продажу, позичці, найму, поклажі. Було встановлено порядок, за яким будь-який договір купівлі-продажу визнавався дійсним тільки в тому випадку, якщо він укладався згідно з волевиявленням сторін. Якщо глава сім'ї продавав нерухому річ, він повинен був заручитися згодою на це синів, дочок і братів-спадкоємців¹³⁴.

Вірменське спадкове право допускало спадкування як за законом, так і за заповітом. За законом насамперед до спадкування допускались подружжя, діти померлого, – і сини, і дочки, які не вийшли заміж і не отримали приданого, – а потім –

¹²⁹ Бойко І. Правовий статус вірменських поселень у Галичині (XIV–XVIII ст.). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції (Львів, 5–6 лютого 2004 р.) . Львів: Юрид фак-т Львівського нац. університету імені Івана Франка, 2004. С. 79.

¹³⁰ Торосян Х. Суд и процесс в Армении. X–XIII вв. Ереван, 1985. С. 189–249.

¹³¹ Попович О. С. Регулювання цивільно-правових відносин у вірменських громадах Поділля (XIV–XVIII). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 175.

¹³² Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 124.

¹³³ Демкова М. Вірменський Статут 1519 р.: зміст, структура, джерела. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Випуск 37. С. 107.

¹³⁴ Бойко І. Основні положення вірменського феодального права за Судебником Мхітара Гоша. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Випуск 37. С. 157–158.

внуки і правнуки. У разі, коли дітей і внуків не було, до спадкування закликали найближчих родичів по батьківській лінії. Якщо і таких не було, то майно передавали найближчим родичам по материнській лінії. Частина спадкового майна, що припадала родичам, визначали звичаєвим правом. Наприклад, дочка, що вийшла заміж і одержала придане, могла внести його назад у спадкову масу померлого батька й після цього брати участь в її розподілі нарівні з іншими спадкоємцями. Дядьки та сестри спадкодавця спадкували лише тоді, якщо не було більш близьких за ступенем споріднення спадкоємців, і могли отримати не більше ніж 1/3 частину майна. Широко практикувалось спадкування за заповітом. Письмовий заповіт необхідно було скласти в присутності щонайменше трьох свідків. Спадкодавець мав право на зміну свого заповіту¹³⁵.

Як стверджують українські дослідники І. Бойко¹³⁶ та А. Кольбенко¹³⁷, склад вірменського суду визначався у кількості від 5 до 13 осіб (війт і 4–6 або 12 засідателів), які мали вирізнятися честю і знати вірменське право). Крім війта, обирався його заступник, а також нотаріус (секретар суду), в обов'язки якого входило ще тлумачення і роз'яснення правових норм.

Вірменський статут 1519 року досить широко регулював відносини зобов'язального характеру. Серед цивільно-правових договорів найбільше застосування здобули договір купівлі-продажу, найму, позики, підряду, схову та оренди¹³⁸.

Також у вірменському Статуті до норм цивільного права належать: норми про перешкоджання в користуванні земельною ділянкою (ст. 36), про передачу майна на зберігання (ст. 37), про позику, заставу майна та інші правові норми зобов'язального характеру¹³⁹.

Стаття VIII Вірменського статуту постановляла, що заповіт вважається дійсним незалежно від стану здоров'я спадкодавця на момент його укладення. Стосовно укладення заповіту Статут вимагав присутності священика, 2–3 свідків із вірменської старшини, а також родичів¹⁴⁰.

Ми погоджуємося з М. Демковою, що такий заповіт набував подвійного значення: громадського та приватного, тому що був укладеним у присутності священика, членів старшини та родичів¹⁴¹.

¹³⁵ Бойко І. Основні положення вірменського феодального права за Судебником Мхітара Гоша. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Випуск 37. С. 159.

¹³⁶ Бойко І. Застосування Судебника М. Гоша на західноукраїнських землях. *Право України*. 2001. № 12. С. 140.

¹³⁷ Кольбенко А. Надання судового самоврядування вірменським поселенням у Галичині (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 1999. Випуск 34. С. 38.

¹³⁸ Демкова М. Зобов'язальне право за Вірменським Статутом 1519 р. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 5–6 лютого 2004 р.). Львів: Юрид. фак-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2004. – С. 93.

¹³⁹ Демкова М. Вірменський Статут 1519 р.: зміст, структура, джерела. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Випуск 37. С. 109.

¹⁴⁰ Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z. r. 1519. Lwow, 1910. S. 57.

¹⁴¹ Демкова М. Цивільне право за Вірменським Статутом 1519 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Випуск 38. С. 51.

Спадкодавець під час укладення заповіту повинен був спочатку «заповісти щось для своєї церкви, єпископів і священників, гріб свій також має ушанувати», а вже після цього розпорядитися частиною, що залишилася, на користь спадкоємців. На відміну від старовірменського права, ст. VII Статуту допускала, що спадкоємцями можуть бути не тільки родичі, але й друзі¹⁴².

Заповіти зазвичай вносили до спеціальних книг, які вели при вірменській церкві¹⁴³. Отже, можна стверджувати, що реєстратором заповітів вірмен був не суд, а церква¹⁴⁴.

Як стверджує І. Бойко, лише вірмени змогли максимально скористатися з можливості організації власного самоврядування й автономних органів судочинства¹⁴⁵.

Таким чином приходимо до висновку, що на теренах Галичини, під юрисдикцією Польщі, відбулося зародження нотаріального провадження, яке регулювалося різноманітними нормативними актами, як загальнопольськими, так і місцевими (актами громад)¹⁴⁶.

Судовий устрій у Галичині Польща почала вводити з першої половини XV ст. У 1435 р. у Галичині створені земські і гродські суди¹⁴⁷.

До підсудності земського суду належали всі цивільні справи осілої (місцевої) шляхти: майнові спори, справи про спадщину, грошові спори, за винятком справ, переданих гродським чи підкоморським судам, або тих, які виносились безпосередньо на вічевий (сеймиковий) суд. Канцелярія земського суду користувалась правом «вічності». Це право полягало в тому, що вписаний канцелярією в актову книгу земського суду документ отримував юридичну силу. У Руському воєводстві діяли Белзький, Львівський, Жидачівський, Галицький, Перемишльський, Сяноцький, Терехівський, Переворський, Коломийський, Краснотавський і Холмський земські суди. У Галичині земські суди припинили діяльність 1783 р. у зв'язку із судовою реформою, яка відбулася в Австрійській імперії. Їхня компетенція перейшла до створених 1784 р. у Галичині шляхетських судів¹⁴⁸.

Питання діяльності судів на теренах Польщі, та Галичини, як її складової, було предметом дослідження не лише польських дослідників, але й українських, як істориків, так і істориків–правників. Зокрема, слід виділити праці: Я. Бандкого, І.

¹⁴² Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.): зб. документів / упоряд. М. Капраль; ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст; Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Львів, 2000. С. 221.

¹⁴³ Balzer O. Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego. Lwow, 1912. – S. 55.

¹⁴⁴ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д--ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 125.

¹⁴⁵ Бойко І. Органи державного управління Галичиною в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Вип. 44. С. 64.

¹⁴⁶ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д--ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 125.

¹⁴⁷ Бойко І. Державний лад і право в Галичині у складі середньовічної Польщі (1349–1569 рр.). *Право України*. 2005. № 11. С. 126.

¹⁴⁸ Бойко І. Правові засади організації судової системи Польського королівства та її поширення у Руському воєводстві (1434–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Випуск 50. С. 41.

Бойка, О. Вінниченко, А. Гонсьоровського, Ю. Гошка, С. Ковальова, В. Кульчицького, О. Левицького, О. Неліна, А. Немеровського, Б. Петришак, Б. Тищика, Р. Шандри, Л. Ясінської та інших вчених, які в певній мірі стосувалися питань як укладення та реєстрації угод, так і виконання певних нотаріальних повноважень¹⁴⁹.

На думку більшості дослідників, зокрема І. Бойка, Л. Ясінської, на українських землях, що входили до складу Польщі з другої половини XIV ст. було запроваджено обов'язкове ведення актових книг судів із записами документів, складені від імені приватних осіб¹⁵⁰.

Іншої думки притримується польський дослідник Я. Бандкий, який вважав, що практика ведення актових книг була започаткована ще за Казимира III¹⁵¹. Отже, канцелярії вели актові книги. Вписаний писарем суду в актові книги документ – заповіт, договір, закладна – набували юридичної сили і на випадок виникнення в майбутньому спору були основним неспростовним доказом¹⁵². Спочатку повноваження писаря були обмежені лише записами під час судових рішень і вироків та згодом, з економічним розвитком суспільства, з поділом актів на спірні і безспірні, з необхідністю записів останніх для надання їм публічної вірогідності, виникла потреба у розширенні компетенції писарів та у постійному їх урядуванні¹⁵³.

При гродських судах створено постійно діючу канцелярію, яка посвідчувала офіційні документи, приватні договори тощо. Проте зареєстровані гродським судом документи необхідно було засвідчити ще і в земському суді. З XVI ст. гродські суди отримали також право «вічності», ним користувалися земські суди. Відтоді документи набували юридичної сили після засвідчення їх у гродському суді. Найдавніші гродські і земські книги, що вели у Галичині в складі Польського королівства, зберігаються у Центральному історичному архіві України у м. Львові і датуються 1402, 1428, 1471 рр. (Холмські, Львівські, Жидачівські, Белзькі, Буські та інші актові книги)¹⁵⁴.

У містах, окрім нормативних актів центральної влади чи власників діяли свої статuti (вількери), цехові статuti (вількери), статuti братств, гільдій. Велись реєстраційні книги міських рад, лавничі книги¹⁵⁵.

Інститут права власності на землю у Галичині до 1434 р. регламентувався нормами руського права, а також нормами Віслицького статуту 1347 р. Однак після 1434 р. на Галичину (Руське воєводство) поширилася чинність польського права, що

¹⁴⁹ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 125.

¹⁵⁰ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 125-1126.

¹⁵¹ Bandtkie J. W. O notaryacie downiejszym i nowszym w Polsce. *Pamiętnik Warszawski*. 1815. Т. III. S. 331.

¹⁵² Niemirowski A. Wykład notariatu dziejowy i porównawczy. *Część sześćolna*. Warszawa: Druk. K. Kówałewskiego, 1876. S. 214; Pasza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 1. Kraków, 2002.

¹⁵³ Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 109.

¹⁵⁴ Бойко І. Правові засади організації судової системи Польського королівства та її поширення у Руському воєводстві (1434–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Випуск 50. С. 41–42.

¹⁵⁵ Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.). Львів: Світ, 2012. С. 120.

регулювало цивільні правовідносини. Джерела польського права характеризують право власності на землю як єдину форму успадкованого вільного лєну. Право власності на землю в Польському королівстві досягнуло як для того часу високого рівня. Це засвідчує активне укладання договорів застави і купівлі-продажу землі, а отже, інтенсивний розвиток товарно-грошових відносин у Галичині в XV – першій половині XVI ст. Суб'єктами права власності в Польському королівстві були король, магнати, шляхта, духовенство, ремісники, купці, вільні селяни. Суб'єктами права власності не могли бути невільні селяни¹⁵⁶.

Об'єктами права власності були земля, коні, робоча худоба, одяг, знаряддя праці, торгові товари та ін. З виданням польськими королями привілеїв щодо регулювання майнових відносин земля стала найголовнішим серед об'єктів права власності. Основними формами земельної власності у Польському королівстві загалом і у Руському воєводстві зокрема були: королівський домен; шляхетська вотчина; монастирська вотчина; особиста вотчина церковних ієрархів; земля громади; індивідуально-сімейна земельна ділянка; незалежні вільні (державні) землі («*ruscizna*»), верховним власником яких був польський король як глава держави¹⁵⁷.

Слід зауважити, що на Галичині, крім магдебурзького права, також було поширене волоське право як окремий вид українського звичаєвого права.

Як свідчать архівні матеріали та інші писемні джерела, волоське звичаєве право визнавалось та навіть забезпечувалось королівською владою Польського королівства та Речі Посполитої¹⁵⁸.

Санкціонування норм волоського звичаєвого права відбувалося різними способами. Спочатку села волоського права формувалися на звичаєво-правовій основі з виборними головами сільських громад – кнезами. Саме такі села отримали найбільше поширення на території Східної Галичини, починаючи з середини XIV ст.¹⁵⁹.

У пізніший період королівська влада не тільки допускала існування волоського права, обмежуючись лише встановленням особливих податків та повинностей, вона визнавала і забезпечувала його існування за допомогою привілеїв на заснування села, у яких сільському населенню дозволялось керуватися власним «давнім правом і звичаєм волоським». Перші такі привілейовані села волоського права були засновані на території Галичини наприкінці XIV ст. угорським намісником – Володиславом Опольським та литовським князем Ягайлом. Такі привілеї регламентували переважно питання сільського самоврядування, судочинства, оподаткування та сплати повинностей. Цивільні правовідносини населення в межах привілею регулювались згідно з місцевими руськими (тобто українськими) правовими звичаями, які під

¹⁵⁶ Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. С. 29.

¹⁵⁷ Бойко І. Й. Формування та функціонування інституту права власності у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 34.

¹⁵⁸ Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси /упоряд. та наук. ред. М. Крикун. Львів: Добра Справа, 2004. С. 4.

¹⁵⁹ Шандра М. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 106.

назвою волоського права продовжували існувати, застосовуватись та еволюціонувати відповідно до нових соціальних, економічних та політичних умов¹⁶⁰.

Ми погоджуємося з думкою українського вченого М. Шандри, що інформацію про фіксацію цивільно-правових звичаїв, зокрема щодо укладення договорів, можна почерпнути з практики волоських (сілких) судів.

Суди здійснювали не лише судочинство. Вони виконували фактофіксуючу функцію, посвідчуючи різноманітні цивільні правочини. Як свідчить середньовічна документація, посвідчення правочинів здійснювали як сільські, так і зборові суди. Правочини могли бути односторонні, двосторонні та багатосторонні. Одну із сторін (наприклад, продавця) могли представляти кілька осіб (брати, сім'я тощо). Основну частину правочинів, які укладались мешканцями сіл волоського права, становили правочини, що стосувались передачі прав на нерухомість. Це були договори купівлі-продажу, договори застави, заповіти тощо. Найчастіше вони укладались щодо земельних ділянок та розміщених на них будівель і споруд¹⁶¹.

За часів Галицько-Волинської держави переважною формою селянського володіння було громадське володіння землею, яке отримало назву «дворище»¹⁶². Лише невелика частина землі, на котрій знаходився будинок і господарські будівлі (разом з подвір'ям та городом), була власністю конкретної родини. Решта землі була власністю усієї сільської громади¹⁶³. Після розпаду Галицько-Волинської держави та окупації її земель Польщею і Литвою становище селян значно погіршилося. Особливо це стало помітно в період розвитку фільваркового господарства у Речі Посполитій, коли право селян на землю тлумачилось у дуже не вигідній для них формі. Визначаючи статус земельних наділів більшості селян у XVI–XVIII ст., найдоцільніше застосовувати термін «користування». Однак селяни ставились до земельних наділів як до своєї власності. Це було пов'язано з можливістю передавати їх у спадок та укласти щодо них різноманітні договори. Зазвичай, такі договори укладались за згодою феодала або його урядовця і вписувались до сільських судових книг. Це давало змогу селянам вважати себе власниками землі, хоча вже у XVI ст. феодал мав право відібрати її в селянина¹⁶⁴.

Мешканці гірських сіл волоського права укладали різні договори, у тому числі договори купівлі-продажу, договори позики, зокрема позики під заставу землі.

Фіксація договорів купівлі-продажу в судових книгах сільських та зборових судів, яка відбувалася за участю представників уряду (кнезів, крайників, старост та ін.), надавала такому договору юридичної сили. Однак, як зауважує М. Шандра,

¹⁶⁰ Шандра М. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 106–107.

¹⁶¹ Шандра М. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 107.

¹⁶² Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199–1349): монографія. Львів, 2005. С. 80.

¹⁶³ Kadlec K. O prawie prywatnem zachodnich Słowian przed X wiekiem. *Encyclopedya Polska*. T. IV. Część 2 / pracowali: A. Brückner, L. Niederle, K. Kadlec. Kraków: Wydawnictwo Akademii Umiejętności, 1912. Dział V: Początki kultury słowiańskiej. S. 95.

¹⁶⁴ Bardach J., Leśnodorski B., Pietrak M. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze «LexisNexis», 2005. S. 201–202.

інколи трапляються випадки звернення селян безпосередньо до короля за дозволом на відчуження земельної ділянки¹⁶⁵.

Для укладення цього виду договорів необхідні були свідки і відповідний запис у судовій книзі. Часто селяни купували та продавали землю при свідках. Лише згодом вони оформляли купівлю-продаж документально та публічно повідомляли громаді про нового власника. Це вказує на переживаючу дію звичаєвих норм, згідно з якими процедура посвідчення правочинів була повністю усною. Лише після запровадження польською владою судових книг, правочини розпочали укладатись у письмовій формі. Водночас залишались ознаки усної форми укладення договорів купівлі-продажу: наявність свідків під час укладення договору та можливість його внесення в судові книги згодом на підставі їхніх показань¹⁶⁶.

Письмова фіксація правочинів відбувалась зазвичай під час проведення зборових судів. Вони оголошувались сторонами в присутності громад («людей добрих та віри гідних») і членів суду та вносились в актові книги. На початку відповідного запису вказувалась назва села, сторони правочину та його вид (наприклад, «recognitio debiti» – розписка про визнання боргу, «przedaza» – договір купівлі-продажу, «zastawa» – застава)¹⁶⁷.

Правочини, укладені мешканцями села, посвідчувались не лише зборовими, але й сільськими судами волоського права («урядом та громадою») і вносилися до сільської судової книги. Формула запису стосовно більшості правочинів була однаковою. У записі, що вписувався до актової книги, обов'язково вказувалися сторони правочину та підтверджувалася дієздатність продавця майна. Якщо продавалась земельна ділянка, то в договорі визначались її межі. Також зазначалося, що договір укладено особою добровільно і без примусу¹⁶⁸.

М. Шандра наголошує, що в тексті договорів купівлі-продажу часто зазначалося, що продавець «продав, дарував» майно; на те, що в цьому випадку було укладено саме договір купівлі-продажі, вказує згадка, що майно «продано, даровано» за певну грошову суму; у кінці тексту договору сторони ставили свої підписи. Однак часто зазначалось, що сторони є неграмотними, і у зв'язку з цим «підписуються хрестом». Обов'язково вказувалось, що угода укладена в присутності свідків («багатьох людей віри гідних і тому запрошених»)¹⁶⁹.

Вказані вимоги при посвідченні та реєстрації договорів відчуження застосовують і українські нотаріуси до цього часу. Отже, процес укладення договорів започатковано ще в далекому минулому українського народу.

У селах волоського права практикувалось спадкування за законом та за заповітом. Процес писання заповітів та запис їх у судові книги на території Галичини

¹⁶⁵ Шандра М. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 108.

¹⁶⁶ Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. С. 202–203.

¹⁶⁷ Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка ЛНБ ЛНУ ім. І. Франка. Архів Самбірської економіки 17. Спр. 518/III. Арк. 200, 204.

¹⁶⁸ Шандра М. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 108.

¹⁶⁹ Шандра М. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 109.

розпочався у XV ст. переважно у містах. Згодом їх письмове оформлення було запроваджене й у селах. Якщо член сім'ї не складав заповіту, то спадкоємці ділили майно у присутності громади або передавали справу на розгляд суду¹⁷⁰.

М. Шандра стверджує, що більшість сільського населення складало заповіт (testament) при свідках і лише пізніше їх вносили до сільських книг¹⁷¹.

Цікавим є застосування судами волоського права терміна «тестамент». Ця обставина свідчить про рецепцію норм римського приватного права. Найімовірніше рецепція відбулася опосередковано через Литовський статут 1588 р., у 8 розділі якого врегульовувались правовідносини у сфері спадкування. Зазначений розділ називався «Про тестаменти». Аналогічно називалась п'ята частина Дигестів Юстиніана – *De testamentis*¹⁷².

Прийняття Польщею християнства у 966 р. стало чинником, який позитивно позначився на формуванні та розвитку правових інститутів. Це вплинуло на правосвідомість польських правотворців і населення. Передусім необхідно звернути увагу на те, що офіційною мовою, якою творилося польське законодавство, стала латинська, оскільки вона була офіційною мовою католицької церкви. Тести нормативно-правових актів формувались виключно латинською, хоча її не знала більшість населення Польського королівства, зокрема населення Галичини¹⁷³.

Канонічне право в Польському королівстві, зокрема в Галичині, було важливим регулятором церковних відносин. Для Галичини це право не вважалось новим, адже в Київській Русі, а згодом Галицько-Волинській державі, діяли головні церковні статuti князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Однак поступово змінювалися норми, які визначали систему канонічного права в Галичині. У Польському королівстві його також називали костельним правом, основне завдання якого полягало в регулюванні внутрішньо церковного життя, відносин церкви (костелу) з державою, суспільством та ін. Канонічне право встановлювало права й обов'язки духовенства, однак з приводу окремих питань, наприклад шлюбно-сімейного та процесуального права, воно мало загальнообов'язкову юридичну чинність для населення Польського королівства¹⁷⁴.

Українські джерела права у Галичині в складі Польського королівства залишалися чинними до 1434 р. Так, руське (українське) право зазнавало запозичень деяких принципів та ідей польського права, однак ці запозичення не змінювали правової ідентичності українців, оскільки право Польщі було зорієнтоване на європейську правову культуру. Особливість формування джерел права в Галичині (1387–1569 рр.) полягає в тому, що вони формувалися на духовних і культурних

¹⁷⁰ Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. С. 292.

¹⁷¹ Шандра М. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 105–116.

¹⁷² Єфремова Н. Рецепція римського права в Статуте Великого Княжества Литовського 1588 г. *Римське право та правова культура Європи*. Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. С. 109.

¹⁷³ Lelewel J. Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów Jagiellońskich. Warszawa, 1828. S. 39–40.

¹⁷⁴ Бойко І. Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569): монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С. 135–136.

засадах європейської цивілізації, мали власну правову традицію з часів Київської Русі, а відтак – Галицько-Волинської держави, й ґрунтувалися на опосередкованій рецепції римського права, його ідеях, принципах та інститутах. Варто зазначити: джерела права, зокрема у Галичині, розвивалися на юридичних поняттях романо-германського типу (сім'ї) правових систем¹⁷⁵.

У процесі становлення польської середньовічної державності майнові відносини регулювалися нормами цивільного права, у сфері якого вдосконалювалося речове, договірне, зобов'язальне, заставне право. У Руському воєводстві розвивалися товарно-грошові відносини, ремесло, торгівля, удосконалювалися форми і зміст укладання договорів, засоби забезпечення зобов'язань та ін. Аналіз норм тогочасного спадкового права засвідчує існування соціальної нерівності, що забезпечувала недоторканність і непорушність власності шляхти, у тому числі й через розширення кола осіб, які претендували на спадок. У нормах спадкового права простежувалася певна залежність селян, що не мали змоги повністю розпоряджатися своїм майном¹⁷⁶.

Загальні положення стосовно форми й порядку укладення умов договорів були врегульовані у Повному зводі статутів Казимира Великого 1420 р., відповідно до якого під час укладення договору, за польськими джерелами права, не обов'язково вимагалася сплата одразу ж всієї суми, зумовленої угодою. Покупець мав право упродовж визначеного часу залишитися боржником у розмірі недоплаченої суми¹⁷⁷.

У Галичині правові колізії виникали, мабуть, частіше, ніж в інших воєводствах, адже на цій території співіснували різні системи права: руське, польське, магдебурзьке (німецьке), волоське, а також – канонічне право. Водночас тривала жорстка конкуренція між нормативно-правовим актом і правовим звичаєм (і українським, і польським)¹⁷⁸.

На думку М. Козюбри та О. Лисенко, джерела права в Галичині у складі Польського королівства зазнавали запозичень принципів та ідей польського права. Проте ці запозичення не змінювали правової ідентифікації українців, оскільки право Польського королівства було орієнтоване на європейське, давньоримське право, тобто європейську правову культуру¹⁷⁹.

Ми погоджуємося з думкою М. Пленюк, що правове регулювання майнових відносин у Галичині у складі Польського королівства відбувалося на основі нерівної

¹⁷⁵ Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. С. 28.

¹⁷⁶ Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. С. 29.

¹⁷⁷ Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закладів. К.: Атіка, 2012. С. 67.

¹⁷⁸ Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. С. 30.

¹⁷⁹ Козюбра М., Лисенко О. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф. *Українське право*. 2003. № 1 (16). С. 12.

правоздатності суб'єктів, зумовленої релігійною належністю та залежали від правового становища особи¹⁸⁰.

Відома польська дослідниця історії нотаріату Д. Малец стверджує, що термін «нотаріус» у давній Польщі – це збірна особа, зайнята до переписування документів і правових актів, не обмежує того терміна до осіб, які виконують характерні нотаріату функції й укладання, наприклад, нотаріальних документів¹⁸¹.

Термін «нотаріус» на теренах Польщі вперше застосовують 1223 р. в дворі Генрика Бродатого¹⁸².

Д. Малец стверджує, що початки нотаріальної контори на польських землях сягають віддалених часів середньовіччя і пов'язані з діяльністю нотаріальної костюльної контори. Хоча в Польщі відомими були також імперські нотаріуси, але більшу роль відігравали папські нотаріуси, призначені через папу римського або уповноваженою ним особою¹⁸³.

Як зауважує польський дослідник Й. Шиманський, правова культура давньої Польщі розвивалась під впливом костелу. Як стверджує науковець, нотаріат публічний на польських землях виник у середньовіччі завдяки костелу, з якого набуває розвитку нотаріальна діяльність. Однак нотаріальний документ мав у давній Польщі характер правового документа лише в праві костюльному, канон мав повне доказове значення¹⁸⁴.

Повний спектр доказів у середньовічному праві мав монарший документ, пізніше документ судовий, а в умовах польських на ґрунті світського права була потреба в іншій формі письмового посвідчення юридичних дій¹⁸⁵.

15 лютого 1284 р. архієпископ Яків II Свинка отримав від тодішнього Папи Мартина IV згоду на призначення через гнєзненського архієпископа двох публічних нотаріусів¹⁸⁶.

У 1287 р. один з них, а одночасно перший з призначених нотаріусів польських, Budzislaw посвідчив два нотаріальні документи¹⁸⁷.

Наступні документи з'являлися безперервно після 1309 р. Спочатку діяльність нотаріусів обмежувалася канцелярією гнєзненських архієпископів, які надавали допомогу під час складання важливих документів, а також відігравали значну роль у сфері судового костюльного апарату. На подальший розвиток нотаріальної контори і зростання її значення вплинули процеси XIV ст. з тевтонським Орденем, під час яких вимагали запровадження форми нотаріального документа (так званого інструмента)¹⁸⁸.

¹⁸⁰ Пленюк М. Еволюційні етапи формування зобов'язань у дореволюційний період. *Юридична Україна*. 2014. № 7. С. 47.

¹⁸¹ Malec D. *Dzieje notariatu polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2007. S. 21.

¹⁸² Maleczyński K., Bielińska M., Gąsiorowski A. *Dyplomatyka wieków średnich*. Warszawa, 1997. S. 177.

¹⁸³ Malec D. *Notariat polski w rozwoju dziejowym*. Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

¹⁸⁴ Shymanski J. *Pomoc Nauki pomocnicze historii*. Warszawa, 2002. S. 458.

¹⁸⁵ Malec D. *Dzieje notariatu polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2007. S. 22.

¹⁸⁶ Vetulani A. *Początki oficjalutu biskupiego w Polsce. Nowa Poloniya Sacra*. III. Kraków, 1934. S. 34.

¹⁸⁷ Bielińska M. *Kancelaria I dokumenty wielkopolskie XIII w.* Wrocław, 1967. S. 314.

¹⁸⁸ Malec D. *Notariat polski w rozwoju dziejowym*. Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

Поступово, з отриманням права призначення нотаріусів через польських єпископів, нотаріальна контора почала функціонувати в майже всіх єпархіях. Від XIV ст. діяльність нотаріусів почали регулювати статути *synodalne*. Щораз більша увага приділяється їх відповідній підготовці й освіті, що підтверджують рішення єпископів і статути *synodalne*. Під загрозою прокляття і неважливості акта забороняють виконання діяльності нотаріусам, які не підтвердили своїх уповноважень в єпископа або офісјаła і не вписані до реєстру публічних нотаріусів (так званий *admisja*). Тільки акти, що склалися через власне закріплених нотаріусів, мали поруку публічної віри. «*Ars notaria*» належало в середньовіччі до звільнених мистецтв і розумілося як уміння переписування і редагування актів, як правило, спираючись на зразкові формуляри діяльності. Поступово від нотаріусів, якими могли бути тільки особи, що отримали від єпископа довідку про «доброчесне життя і хорошу славу», почали вимагати також юридичного знання¹⁸⁹.

Як стверджує українська дослідниця Л. Коваленко, нотаріат у Польщі започатковано в XVI ст. «Публічний нотаріат було перенесено з Італії завдяки впливу католицької церкви. Усі особи, які тоді займалися нотаріальною справою, належали до духовенства. Польські правителі зверталися до Ватикану по згоду на призначення публічних нотаріусів. Під час Хрестових походів нотаріальні документи, що функціонували в релігійному середовищі, набувають через політичні події дипломатичного характеру. Вони викладалися на пергаменті, підписувалися нотаріусом та мали печатку релігійного або світського закладу чи сторони»¹⁹⁰.

Священники, які займалися нотаріальною справою, діяли, як правило, з папського уповноваження, їх роль не обмежувалася діяльністю в канцеляріях і костьольних судах. Вони мали роботу в королівських канцеляріях, інколи діяли як приватні особи. У 1543 р. король Сигизмунд I визнав за ними право складання заповітів для шляхти. У XVI ст. право призначення апостольських нотаріусів у Польщі мали єпископи, офісјаłowie, каноніки, канцлери єпископського двору, а від XVIII ст. папські нунції¹⁹¹.

Певні зміни у процедурі підготовки і призначення публічних нотаріусів на цих теренах відбулися з отриманням 29 жовтня 1594 р. Яном Замойським – засновником академії свого імені – булли Папи Клеменса VIII про заснування Замойської академії. Згідно з нею академії надавалося, поряд з правом присудження докторських ступенів з філософії, права і медицини, право присвоювати ступені публічних нотаріусів¹⁹².

За цим уповноваженням у 1607–1767 роках у ній підготовлено аж 115 нотаріусів. Численнішу групу становили ще в XV ст. імперські нотаріуси, які

¹⁸⁹ Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym. Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

¹⁹⁰ Коваленко Л. М. Нестаріюча професія нотаря. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8 (серпень). С. 165–166.

¹⁹¹ Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym. Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

¹⁹² Бондарук В. О. Надання ступенів публічних нотаріусів у Замойській академії (1594–1784). *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 32.

ймовірно отримували номінації за кордоном. Папські нотаріуси існували до кінця Польської Республіки, але імперські нотаріуси – до приблизно половини XVII ст.¹⁹³.

Здобуття професії нотаріуса (ступеня) відбувалося на підставі складання кваліфікаційного іспиту.

Остаточного унормування процедура надання ступеня нотаріуса зазнала у виданому за ректорства Базилія Рудомича (Bazyli Rudomicz) 1658 р., «Modus promovendorum notariorum publicorum» («Спосіб затвердження публічних нотаріусів») (далі «Модус»), в якому містилися 13 питань з відповідями та опис загальної процедури «нотаріальної промоції». Так, кандидат, бажаючий отримати ступінь нотаріуса, звертався до ректора академії з проханням створення комісії для проведення екзамену, який складався з письмової – складання та переписування актів та з усної частини – відповідей на питання. Тобто, спершу кандидат на нотаріуса сам мусив скласти проект нотаріального акта на задану йому тему. Після цього, вже навпаки – йому надавався спеціально складений комісією акт, для визначення юридичної формули, яка б найкраще компонувалася із змістом для його переписування¹⁹⁴.

Після цього наступала усна частина екзамену, коли кандидат мав відповісти комісії на низку визначених питань. Серед них питання щодо поняття нотаріуса та нотаріальної справи, щодо статусу нотаріуса в цивільному праві, вимоги до нотаріуса, порядок затвердження нотаріусів, обов'язки нотаріуса, що є індиктом (indictio), у яких актах має зазначатися дата індикту, що є публічним актом (instrumentum publicum), що потрібно враховувати перед переписуванням акту. Останні два пункти в цьому переліку були не у формі питань, тому ймовірно, кандидат мав викласти їх сам. Зокрема зазначено на особливість при записуванні заповіту – звернути увагу на стан здоров'я заповідача та присутність не менше семи свідків та знання необхідної форми заповіту. В тринадцятому – останньому пункті – зазначена особливість записування судових актів, які мають відповідати місцевому звичаю і не можуть бути зведені до загальних принципів та засад¹⁹⁵.

Заслуговує на повагу висновок В. Бондарук, що «Модус» мав ознаки і короткої інструкції для майбутніх нотаріусів, так як вмещував певні поняття та визначення, так і певну програму для іспиту, яка передбачала самостійну роботу по засвоєнню такого матеріалу та орієнтування у цивільно-правових нормах та відносинах. Уявляється, таке змістовне наповнення «Модусу» становить особливий інтерес для сучасних дослідників нотаріату, адже він свідчить про витoki та сутність нотаріату у тогочасному суспільстві, дає можливість прослідкувати його еволюцію¹⁹⁶.

Статус нотаріуса в цивільному праві визначався як «вільний публічний слуга», який обслуговує всіх, хто до нього звернувся без всіляких обмежень. Щодо вимог до посади нотаріуса, то першочергово зазначалося, що це мав бути лише вільний (нікому

¹⁹³ Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym. Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

¹⁹⁴ Бондарук В. О. Надання ступенів публічних нотаріусів у Замойській академії (1594–1784). *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 33.

¹⁹⁵ Kochanowski J. K. Dzieje Akademii Zamojskiej. Krakow, 1899–1900. s. 56-57

¹⁹⁶ Бондарук В. О. Надання ступенів публічних нотаріусів у Замойській академії (1594–1784). *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 33.

не приписаний) та незалежний чоловік, який досконало володів навичками, необхідними для такої діяльності, з бездоганною репутацією, ясною головою, добрим слухом та зором¹⁹⁷.

Слуги, жінки, божевільні, сліпці, глухі, особи з втраченою репутацією, неуки, єретики і ченці – визнавалися такими, що не можуть займати посаду нотаріуса. Цікавим є те, чи могли зазначені особи звертатися до нотаріусів. Оскільки в «Модусі» нічого про це не сказано, то можна зробити припущення, що обслуговування осіб відбувалося на розсуд нотаріуса. Прямі застереження стосувалися тільки щодо стану здоров'я особи заповідача¹⁹⁸.

Після успішного завершення екзамену, під час урочистості з нагоди промоцій нотаріус складав присягу про дотримання набутих знань та навичок в подальшій діяльності та отримував власний нотаріальний знак (печатку), яким вже міг засвідчувати складені акти «в усьому християнському світі»¹⁹⁹.

До головних вимог до нотаріуса при складанні акта було дотримання певної форми – зазначати у відповідних місцях та з належною послідовністю обов'язкові атрибути акта: рік, місяць, день, годину – індікт, понтифікат папи римського, інвокацію, місце складання акта, дицезії (району), а також зазначення особи, перед якою акт складався (імені, прізвища із зазначенням всіх наявних чинів та посад), імена свідків і нотаріуса, і, нарешті, підписом останнього. Ця інформація спочатку мала дуже скрупульозно записуватися в протоколі, а згодом переноситися в акт. Наголошувалося, що акт не може різнитися з текстом протоколу, або змінювати його «дух». Після підготовки документу перед підписанням нотаріус зобов'язаний прочитати його сторонам. Віднесене «Модусом» до обов'язкових атрибутів акта інвокації та індікту радше було даниною римським традиціям чим практичною необхідністю²⁰⁰.

Аналізуючи вищенаведене приходимо до висновку, що порядок провадження нотаріального іспиту в сучасній незалежній Україні було запроваджено ще в сивій давнині, зокрема у Візантійській імперії. Прикладом правового регулювання такого процесу є «*Modus promovendorum notariorum publicorum*» («Спосіб затвердження публічних нотаріусів») 1658 р..

Ми погоджуємося з Л. Коваленко, що 1594 р. став початком переходу від канонічного права до системи римського нотаріату, і особлива увага була звернена на нотаріальний знак та спосіб складання нотаріального документа²⁰¹.

Щораз виразніше з плином часу диференціювання станової юстиції в Польщі спричиняло відмінність ролі нотаріальної контори і нотаріусів в окремих системах права: канонічного, міського і земського (дворянського). Через брак зацікавленості інституцією з боку державної влади, нотаріальна публічна контора повною мірою

¹⁹⁷ Бондарук В. О. Надання ступенів публічних нотаріусів у Замойській академії (1594–1784). *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 33.

¹⁹⁸ Kochanowski J. K. *Dzieje Akademii Zamojskiej*. Krakow, 1899–1900. s. 56-57.

¹⁹⁹ Kochanowski J. K. *Dzieje Akademii Zamojskiej*. Krakow, 1899–1900. s. 40.

²⁰⁰ Бондарук В. О. Надання ступенів публічних нотаріусів у Замойській академії (1594–1784). *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 33.

²⁰¹ Коваленко Л. М. Нестаріюча професія нотаря. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8 (серпень). С. 165–166.

склалася і виконувала свої функції тільки на ґрунті канонічного права. Термін «notaries», наявний також на ґрунті інших систем права Республіки, мав стосовно того інше, ширше значення. Ним позначають у принципі всіх осіб, що приймають акти, роблять відповідні канцелярські записи і складають документи (суддів, підсудків, писарів і підписарів, а також держчиновників канцелярії), а також редакторів юридичних актів, секретарів, юридичних радників²⁰².

У міському праві «notaries» – міський писар – був начальником міської канцелярії, але крім переписування ухвал міської влади, складав також протоколи і реєстрував діяльність у галузі цивільного права, що деякою мірою наближало сферу його дії до публічного нотаріуса в системі канонічного права. Хоча не було юридичних перешкод до стикування костьольної нотаріальної публічної контори з нотаріальною міською конторою, то такі випадки були рідкістю. Установу писаря міського нотаріуса трактують як публічну, а відповідне виконання дорученої йому діяльності мало вадливе значення. У разі фіксування дефектного документа писарю загрожувало – відтинання руки. Суворо каралася також фальсифікація документа. Серед міських нотаріусів від XVI ст. домінували світські люди, які одержували за свою роботу зарплату від міста, а також від сторін²⁰³.

Характеризуючий період ставропольський, як зауважує польська дослідниця Д. Малец, недостатність зацікавленості державної влади розвитком світської нотаріальної контори виникав не тільки з дії в Польщі папських і імперських нотаріусів. Істотним приводом було отримання вже від першої половини XIII ст. високої доказової сили документами світськими, а також документами судової влади: монаршого документа, земського суду, а також земних судів. Еволюція приватного права посилила значення судових книг, що проводилися через дворянські земні і міські суди, які з часом отримали характер публічних книг. Виписка (витяг) з їх змісту, підтверджена в спосіб, сумісний із правом, була службовим доказом виконання юридичної діяльності і мала першість перед іншими доказовими ресурсами. Ведення книг входило до компетенції суддів, підсудків і судових писарів, що не мало однак нічого спільного з нотаріальною функцією. Істотною дією був запис до книги, а не свідчення перед уповноваженою особою²⁰⁴.

Як стверджує І. Бойко, факт укладення договору фіксувався у спеціальних судових книгах, хоча не вийшли з ужитку й символічні обряди. На підтвердження добровільності обох сторін під час переходу права власності на нерухоме майно продавець передавав покупцеві «зелену галузку». З поширенням польського права у Галичині почав застосовуватися той самий могорич, відомий у всій Русі, але у польській інтерпретації – «лідкуп». В історичних документах «лідкуп» – пояснюється як чвертка горілки²⁰⁵.

²⁰² Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym. Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

²⁰³ Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym. Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

²⁰⁴ Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym. Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

²⁰⁵ Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К.: Атіка, 2013. С. 70.

Українське звичаєве право, констатує І. Бойко, зберігало свою силу і застосування у Галицько-Волинській державі, на українських землях у складі Польського Королівства, Великого князівства Литовського, а відтак Речі Посполитої²⁰⁶.

У середині XVI ст. за південні українські землі розпочалася боротьба трьох впливів – литовського, татарського й польського. Литва, яка довгі роки вела численні війни з Росією, занепала. Зміцніла шляхетська Польща, скориставшись із цього, домоглася від Литви укласти Люблінську унію про об'єднання в одну державу – Річ Посполиту. Тому після Люблінської унії в 1569 р. всі українські землі, що були у володінні Литви, перейшли до Польщі²⁰⁷.

На територію західноруських земель поступово поширено форми і порядок укладання актів, які існували в Польщі. Єдине, чим цей порядок відрізнявся від існуючого, була лише мова укладення і запису документів до судових книг: актовою мовою у Польщі визнавалася тільки латинь, і лише в XVII ст. поряд з нею допускалась польська мова; у Литовсько-Руській державі всі актові книги писалися західноруською мовою²⁰⁸.

Злиття двох держав (Польщі та Литви) у Річ Посполиту (Республіку) 1569 р. відкрило польським експансіоністам широкий доступ до володіння українськими землями. Це позначалося на Київщині, Волині, Поділлі, що відійшли до Польщі. Щоправда, на Люблінському сеймі українська делегація неодноразово порушувала питання про можливість уведення України як третього суб'єкта до складу новоствореної держави, але до цієї думки мало хто дослухався²⁰⁹.

Із утворенням Речі Посполитої постало питання про об'єднання католицької та православної церков у єдиній державі. Це було зумовлено, по-перше, утворенням двоєдиної держави Речі Посполитої та необхідністю зміцнення її внутрішньої єдності. По-друге, конче необхідно було припинити зазіхання із боку Московського царства, яке постійно претендувало на всі колишні землі Давньоруської держави. Доти Московія відвоювала собі Чернігівщину, Новгород-Сіверщину та Стародубщину, постала потреба відвернути православне населення України від впливу єдиновірної Московії²¹⁰.

Підготовка до укладення унії відбувалася за суворої конспірації. Патріотично налаштовані українські магнати (зокрема Костянтин Острозький) пропонували здійснити канонічно рівноправне об'єднання двох церков зі збереженням православного обряду задля порозуміння зі східними патріархами (московськими).

²⁰⁶ Бойко І. Звичаєве право як джерело українського права. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XIV регіональної науково-практичної конференції (Львів, 6–7 лют. 2014 р.). Львів. Юрид. фак-т Львівського нац.ун-ту імені Івана Франка, 2014. С. 77.

²⁰⁷ Васецький Ю. П., Посухов В. І., Дацій В. П., Нелін О. І. Березняки: від минувшини до сьогодення. В історії села – історія України. К.: Київський університет, 2013. С. 13.

²⁰⁸ Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 109.

²⁰⁹ Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 130.

²¹⁰ Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 130–131.

Інша частина магнатів та духовенства були за перехід православних парафій під владу Папи Римського²¹¹.

У вересні 1595 р. король Сигізмунд III видав універсал, яким повідомив своїх підданців про об'єднання православних із католиками і відрядив до Рима релігійну делегацію. На аудієнції в Папи єпископи присягнули на вірність йому, а він, зі свого боку, дав офіційну згоду на унію. Однак Папа розглядав її не як об'єднання церков, а лише як факт «повернення народу руського до Римської церкви». Водночас допускалося збереження східних (православних) обрядів, якщо вони не суперечили католицькій вірі та єдності з католицькою церквою. Насправді питання вирішували дещо по-іншому. Єпископи визнали догмати католицької церкви, першість апостольського престолу, Папу Римського – наступником святого Петра і намісником Ісуса, а також головою і вчителем всіх християн, а римську церкву – матір'ю всіх церков²¹².

Це стало причиною подальшого протистояння двох церков на українських землях. Скликаний 6 жовтня 1596 р. у Бресті церковний собор не сприяв примиренню, а навпаки, призвів до формування двох непримиренних таборів, які провели фактично кожен свій собор²¹³.

Уніатський собор проходив у церкві святого Миколая. На ньому публічно проголошено унію – перехід православної церкви під опіку Папи Римського. Було визнано основні догмати католицької церкви, проте церковні обряди залишилися православними, а церковнослов'янська мова – мовою богослужіння. Греко-католицьке духовенство звільнялося від сплати податків. Уніатська шляхта нарівні з католицькою могла претендувати на державні посади. Православний собор відбувся також у Бресті, у палаці, де зупинився князь Острозький. Він засудив проголошення унії з Римом і звернувся до короля з проханням затвердити їхні рішення. Однак король став на бік греко-католиків, схвалив декларацію унії та скасував постанову православного собору. У результаті українське суспільство розкололося: замість об'єднання вийшло протилежне. На місці двох церков в Україні постало три: православна, католицька та греко-католицька (уніатська)²¹⁴.

Також докорінно змінилося правове становище українських земель і правова система, основою якої було руське звичаєве право і «Руська правда»²¹⁵. Після Люблінської унії до Польщі відійшли Галичина, Холмщина, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина.

Поділяємо думку О. Неліна, що на українських землях правова система XIV – середини XVII ст. сформувалася на основі синтезу місцевого звичаєвого права й нормативних актів у вигляді судебників, статутів, сеймових постанов, привілеїв та

²¹¹ Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 131.

²¹² Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 131.

²¹³ Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 131.

²¹⁴ Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 131.

²¹⁵ Субтельний О. Україна: Історія. К.: Либідь, 1991. С. 74.

інших нормативно-правових актів Польського королівства та Великого князівства Литовського²¹⁶.

Із утворенням Речі Посполитої в українських воєводствах указами короля офіційною мовою адміністративно-судових установ визнано польську, хоча на практиці в українських містах діловодство надалі ведеться канцелярською мовою Великого князівства Литовського. Щоб упорядкувати чинні збірники законодавства відповідно до встановлених правил за постановами уряду в 1614 і 1619 рр. Литовський статут 1588 р. друкується з різними додатками (Трибунал Луцький) у перекладі на польську мову у м. Вільно²¹⁷.

Також на українських землях з'явився відповідний підрозділ польської королівської канцелярії, відмінний за правом, діловою мовою і культурними традиціями, – Руська канцелярія. Цей відділ діяв із 1569 до 1673 р., вів книги для цих земель, які містили здебільшого безпосередній матеріал із багатьох аспектів соціальної, економічної, правової, політичної, культурологічної та інших питань нашої історії ... Водночас за матеріалами Руської Метрики є змога відстежити процес запозичення українською шляхетською спільнотою західноєвропейських культурних цінностей: свідомості обивателя, норм римського права, дипломатичної традиції монарших канцелярій, поступового закріплення верховенства закону та ідей парламентаризму у державі тощо²¹⁸.

Як стверджує П. Захарченко, на початку XVI ст. нерухомість узагалі було заборонено заповідати. Дозволялося успадковували через заповіт гроші та рухомі речі²¹⁹.

Серед договорів домінували купівля-продаж, обмін, дарування, наймання (особисте та речове). Зміст договору записували в судових книгах; зберігся ще з давніх часів і могорич – частування. Зросло значення неустойки, завдатку, тощо²²⁰.

Із XVII ст. відбуваються зміни і в спадковому праві. Сеймові конституції ввели заборону на право вільно заповідати нерухомість: віддати за заповітом дозволяли тільки гроші та рухоме майно. Обмежувалось і право спадкування жінок – з метою збереження в сім'ї родового майна. Встановлено, що дочки (скільки б їх не було) спадкують лише $\frac{1}{4}$ майна. Решту $\frac{3}{4}$ – сини або родичі по чоловічій лінії²²¹.

Варто зазначити, що в часи Речі Посполитої термін «дідичий» означав «спадковий», тобто здобутий не за вислугу, а від батька у спадок. У часи Запорізької Січі та Української гетьманської держави земля надавалася козакам за військову службу у тимчасове володіння відповідно до свого рангу, тож власність на землю

²¹⁶ Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / О. І. Нелін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2010. С. 220.

²¹⁷ Вовк О. Й. Литовські статuti – джерело міського права України XVI – першої половини XIX ст. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 12–16.

²¹⁸ Єфремова Н. Сучасні історіографічні та джерелознавчі проблеми в області дослідження історії права на українських землях Речі Посполитої. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 3–4 лют. 2005 р.). Львів: Юрид.фак-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2005. С. 98.

²¹⁹ Захарченко П. П. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2005. С. 96.

²²⁰ Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.). Львів: Світ, 2012. С. 123.

²²¹ Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.). Львів: Світ, 2012. С. 123.

мала умовний характер. Архівні матеріали засвідчують величезну кількість скарг козаків, пов'язаних із відібранням у них землі. Проте козаки вважали рангові землі власними, спадковими й розпоряджалися ними на власний розсуд, зберігаючи традиційно чоловічу лінію як пріоритетну при спадкуванні²²².

Нотаріат в українських землях, що перебували у складі Речі Посполитої, розвивався на традиціях, закладених руським звичаєвим і писаним правом, під впливом римського права і пізніше сформованих західноєвропейських традицій²²³.

Зазначимо, що на тих українських землях, які з другої половини XIV ст. входили до складу Польщі (Галичина та Волинь), актові книги судів із записами приватних документів вели ще з кінця XIV ст. Адже тут було введено польське право зі всіма притаманними йому формами і порядком укладення актів, яке, своєю чергою, ґрунтувалось на тих же принципах, що й в інших країнах середньовічної Європи, які були зумовлені впливом римського права. Отже, як і в інших країнах тогочасної Європи, а також у Литовсько-Руській державі, нотаріальні функції на західноукраїнських землях у складі Польщі виконували канцелярії судів. Польський дослідник історії нотаріату Бандкий (Bandkie) вважав, що практика ця була започаткована за часів Казимира Великого (середина XIV ст.)²²⁴.

Всі актові книги, до яких би судових установ вони не належали, мають одні і ті ж характерні особливості стосовно розміщення, форми і змісту внесених до них актів. Зазвичай, кожна книга призначалася для цілого року і до неї щоденно, із зазначенням дати вносились за певною формою акти найрізноманітнішого характеру. Все, що упродовж певного дня відбувалося в тій чи іншій судовій установі, – розбір судових справ, прийом скарг і різних заяв, пред'явлення для внесення в книги найрізноманітніших документів – ретельно протоколювалося в актовій книзі. Така безсистемність записів за їх значної кількості спричиняла чималі незручності і для судової установи, і для приватних осіб, яким потрібні були виписки з книг. Тому у судах великих міст уже з XVI ст. почали вести не по одній, а водночас по три актові книги, відповідно до трьох категорій справ – так виникли актові книги декретові, записові і поточні²²⁵. Нашу увагу, з огляду на дослідження питання становлення нотаріальної справи, передусім привертають саме записові книги. Вони аналогічні до сучасних нотаріальних книг. Різні правочини, угоди, договори, зобов'язання майнового чи особистого характеру, задля набрання законної сили актів, мали бути заявлені учасниками перед судом і внесені до записових книг. Це були записи продажні, орендні, закладові, дарчі, боргові, духовні заповіти тощо. Крім того, сюди вписували королівські жалувані грамоти і привілеї, сеймові конституції, постанови повітових сеймиків і конфедерацій, статути про податки і пошлини, люстрації, інвентарі та інше – словом, різні акти і документи приватного і суспільного характеру. Слід зауважити, що доступ до актових книг був відкритим для всіх і кожного, прийом заяв полегшений.

²²² Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 /Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2010. С. 146–147.

²²³ Чубатий М. Огляд історії українського права. *Ноосфера: Укр. діловий журнал*. Мюнхен–К., 1994. № 2–4 (4–6). С. 100.

²²⁴ Bandtkie J. W. O notaryacie dawniejszym i nowszym w Polsce. *Pamiętnik Warszawski*. 1815. Т. III. S. 327–469.

²²⁵ Левицькій О. І. Обь актовыхъ книгахъ относящихся къ истории Югозападного Края и Малороссіи. М.: Печатня А. И. Снегирёвой, 1900. С. 10.

Кожен міг особисто з'явитися в канцелярію суду чи навіть прислати свого слугу чи приятеля і зробити заяву на словах чи письмово, і її без обмежень вносили до книги у тій самій формі, у якій вона була зроблена²²⁶.

Надаючи важливого значення актовим книгам, уряд здавна вживав заходів до задля забезпечення їх повної збереженості. Та й самі мешканці тих чи інших областей неодноразово на місцевих сеймиках порушували це питання, оскільки належна охорона і захист земських і гродських книг гарантували дотримання їхніх майнових чи інших прав. Ще 1420 р. (зауважимо, що подібні акти приймалися польськими королями і діяли на землях Галичини і Волині, проте вже з часу утворення Речі Посполитої поширювались і на решту українських земель, що увійшли до її складу) узаконено, що актові земські книги мали постійно зберігатися під трьома замками, ключі від яких зберігались у воєводи, судді і писаря²²⁷. Їх відкривали лише під час земських сесій, які в одних областях відбувались чотири рази на рік, в інших – шість і більше. Гродські актові книги до кінця XV ст. зберігались не так ретельно, і тому іноді траплялися випадки їхньої втрати. Це пояснювалось тим, що до початку XVI ст. санкція майнових та інших угод і договорів була прерогативою винятково земських судів. Якщо ж ці угоди вносили до гродських книг, то закон вимагав протягом певного терміну (зазвичай впродовж року) перенести запис до земських книг під страхом у разі невиконання цього припису втрати законної сили такого акту²²⁸.

Земський суд у складі судді, підсудка та писаря розглядав кримінальні і цивільні справи, виконував функції нотаріусів²²⁹.

Канцелярії вели актові книги. Вписаний писарем суду (якого часто називали нотаріус²³⁰) в актові книги документ – заповіт, договір, закладна та інше – набували юридичної сили і на випадок виникнення у подальшому спору був основним, неспростовним доказом²³¹. Найдавніші акти, що датуються 1388 р., містяться у Краківському архіві²³².

Як зазначають відомі польські дослідники Немеровський²³³ та Хельцель²³⁴, актові книги цього часу вели і в інших місцевостях, але внаслідок певних причин (стихійні лиха, пожежі, неналежне зберігання, війни) не дійшли до наших днів. Найдавніші гродські і земські книги, що велися на території сучасної Галичини,

²²⁶ Левицькій О. І. *Объ актовыхъ книгахъ относящихся къ истории Югозападного Края и Малороссіи.* М.: Печатня А. И. Снегирёвой, 1900. С. 10.

²²⁷ Левицькій О. І. *Объ актовыхъ книгахъ относящихся къ истории Югозападного Края и Малороссіи.* М.: Печатня А. И. Снегирёвой, 1900. С. 11.

²²⁸ Balzer O. *Kancelarye i akta grodzkie w wieku XVIII*. Lwow, 1882. S. 4–5.

²²⁹ Нелін О. І. *Інститут нотаріату в Україні (IX–XVIII ст.ст.): проблеми становлення.* *Часопис Київського університету права.* 2013. № 1. С. 16.

²³⁰ Balzer O. *Kancelarye I akta grodzkie w wieku XVIII.* Lwow, 1882. S. 10.

²³¹ Niemirowski A. *Wyklad notariatu dziejowy i porownawzy. – Czesc szczegolna.* Warszawa: druk. K. Kowalewskiego, 1876. S. 214.

²³² Ясінська Л. *Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст.* *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2006. Вип. 43. С. 110.

²³³ Niemirowski A. *Wyklad notariatu dziejowy i porownawzy. – Czesc szczegolna.* Warszawa: druk. K. Kowalewskiego, 1876. S. 73–75.

²³⁴ Helcel A. *Starodavne prava polskiego pomniki.* Warszawa, 1882. Т. 2. 229 s.

зберігаються у Львівському державному історичному архіві і датуються 1402, 1428, 1471 рр. (Холмські, Львівські, Галицькі, Жидачівські, Белзькі, Буські та інші актові книги). Спочатку повноваження писаря обмежувалися лише записами під час судових сесій рішень і вироків. Та згодом, із економічним розвитком суспільства, з поділом актів на спірні і безспірні, з необхідністю записів останніх для надання їм публічності, виникла потреба у розширенні компетенцій писарів та постійному їх урядуванні²³⁵.

Та на початку XVI ст. уряд змушений поступитись силі звичаю і надав гродським судам ті ж повноваження щодо вміщення в свої книги різних записів, які до того часу *de jure*, проте не *de facto* належали лише земським судам. Тому наприкінці XV – початку XVI ст. з'являються постанови верховної влади, які приписують зберігати і гродські актові книги в ратуші у спеціальних скринях під трьома замками і відкривати їх лише для видачі з них виписок²³⁶. За словами О. Левицького, після смерті старости його спадкоємці визнавали ведені старостою книги за свою власність, зберігали їх у своїх домівках, ускладнюючи видачу урядових виписів²³⁷. Зауважимо, що в Польщі докладний порядок ведення і зберігання гродських і земських книг був установлений привілеєм Яна Ольбрахта 1496 р. Згодом обов'язок зберігати і тримати в порядку гродські акти покладено на реєнтів гродських канцелярій, які, постійно проживаючи при граді, були зобов'язані у будь-який час приймати і вписувати до книги різні документи приватного характеру і видавати виписки²³⁸.

Спадкування за часів Речі Посполитої відбувалося і за законом, і за заповітом. Спадкування за заповітом відбувалося лише за наявності правильно складеного заповіту, який мав бути засвідчений свідками та скріплений печатками і заповідача, і свідків. У разі власноручного складання заповіту заповідачем присутність свідків не вимагалася.

Особливо цінними, на нашу думку, є дослідження українського історика О. Вінниченка щодо порядку складення та виконання заповітів²³⁹.

Як стверджує Н. Яковенко, побоюючись визнання заповітів недійсними, а відтак, невиконання своєї останньої волі, заповідачі намагалися якомога ефективніше затвердити свій тестамент – так, щоби легітимність тестаментування не викликав жодних сумнівів. Для цього коло свідків мало складатися із людей повноправних і вільних²⁴⁰ у цивільному розумінні та свідомих покладеного на них обов'язку.

²³⁵ Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 109.

²³⁶ Левицькій О. І. *Объ актовых книгахъ относящихся къ истории Югозападного Края и Малороссии*. М.: Печатня А. И. Снегирёвой, 1900. С. 6.

²³⁷ Левицькій О. І. *Объ актовых книгахъ относящихся къ истории Югозападного Края и Малороссии*. М.: Печатня А. И. Снегирёвой, 1900. С. 6–7.

²³⁸ Dabkowski P. *Urzednicy kancelaryjni sadow ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce*. Lwow, 1918. S. 1–5.

²³⁹ Вінниченко О. В. Шляхетські заповіти в реляційних книгах Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII століття як історичне джерело: автореф. дис. ...канд. істор. наук: спец. 07.00.06./ Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2009. 19 с.

²⁴⁰ Яковенко Н. *Паралельний світ: Дослідження історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* К.: Критика, 2002. С. 111.

Мотивація засвідчення акту і свідками, і особисто заповідачами, яка останніми найчастіше висловлювалася у самому заповіті у вигляді розпоряджень щодо способу його завірення, була одним із найважливіших і невід'ємних елементів, що були в основі узаконення актів останньої волі²⁴¹.

О. Вінниченко констатує, що інститут тестаментування як правове поняття не був чітко регламентований у коронному законодавстві, що доволі чітко простежується на практиці. Дослідниця робить висновок, що при укладенні та завіренні тестаментових актів представників шляхетського стану були присутніми майже винятково вихідці зі шляхти. Хоча цих людей і окреслено як шляхетних та віри гідних, проте, без сумніву, за довгу практику тестаментування в Речі Посполитій таке означення стало часто вживаною, традиційною для цих актів формулою²⁴².

Учена зауважує, що шляхетські заповіти, що дійшли до нас у реляційних книгах Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII ст., укладалися за своєрідним формуляром. За послідовністю структурних елементів він нагадує – за незначними винятками – формуляр середньовічного акта. Щоправда, єдиної форми укладення актів останньої волі з використанням ідентичних формул (у словесно-змістовному розумінні) не існувало. Розмаїття вживаних клаузул є незначним. Тому доводиться говорити про десятки варіантів тестаментового формуляра, який використовувався у цей період²⁴³.

Складали приватні документи, зазвичай різні писарі (іноді їх називали дяками), а згодом і реєнти, що діяли при тих чи інших урядових органах. Вони ж записували в актові книги і ті угоди, що укладалися перед урядом, і ті, про внесення яких у книгу клопотали контрагенти. Зауважимо, що, на відміну від інших судових чиновників XIV–XVI ст. (діцький, виж, ув'язчий, дільчий), які виконували обов'язки за одноразовим дорученням, писарями були постійно призначені особи. Це пояснюється тим, що писарі були фахівцями у канцелярських і судових справах, вони навіть супроводжували урядових намісників в їхніх роз'їздах по державі, і загалом їхня праця високо цінувалась. Так, король Сигізмунд у 1508 р. «пожалував» дяку Олексію Леоновичу трьох осіб у селі Мелкіяновичах у Слонімському повіті²⁴⁴.

Отже, на розвиток нотаріальної діяльності в Україні у XIV–XVII ст. впливали різні правові системи, здебільшого польська і німецька, але цей розвиток головно був органічним продовженням власної правової традиції. Іноземні привнесення модифікувались, пристосовувались до місцевих реалій і в результаті позитивно впливали на розвиток нотаріальної діяльності²⁴⁵.

На тих українських землях, які з другої половини XIV ст. входили до складу Польщі (Галичина та Волинь), актові книги судів із записами приватних документів

²⁴¹ Вінниченко О. В. Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського гродського суду). *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 68.

²⁴² Вінниченко О. В. Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського гродського суду). *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 81.

²⁴³ Вінниченко О. Формуляр шляхетського заповіту першої половини XVIII століття (спроба дипломатичного аналізу). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2008. Вип. XI–XII. С. 545.

²⁴⁴ Ковальова С. Судові чиновники в українських судах XIV–XVI століть. *Юридический вестник*. 2000. № 1. С. 113.

²⁴⁵ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 72.

велись ще з кінця XIV ст. Адже тут було введено польське право зі всіма притаманними йому формами і порядком укладення актів, яке, своєю чергою, ґрунтувалось на таких же принципах, що й в інших країнах середньовічної Європи, і які зумовлювались впливом римського права²⁴⁶.

Значну роль у розвитку професії нотаріуса в Польщі виконував Закон про записи 1588 р., який запровадив припис ввести іпотеку до книг суду. Це питання зокрема стосувалося права на землю для шляхти. У Законі вперше сформовано функції і саме поняття «нотаріуса» (регент) і «rejentura» (regentura), які згодом стають синонімом до слова «нотаріус».

Перша офіційна згадка про rejentie (регент) у реєстрі суду району сягає 1601 р. Водночас нотаріус (регент) обіймав посаду, відмінну від нотаріуса, за своїми функціями наближену до клерка офісу спеціалізованого суду²⁴⁷.

Із часом через ускладнення цивільного обороту, а відтак і правового його забезпечення, з'являється потреба у збільшенні персонального складу судових канцелярій, які виконували нотаріальні функції. Очолювали їх реєнти (rejent), що призначалися зі шляхти, причому окремими постановами сеймиків. Зокрема вимагалось, щоб кандидати на посаду були шляхтичами спадковими (наприклад, ухвала Белзького сеймику 1683 р. з підтвердженням на сеймику 1750 р., ухвала Галицького сеймику 1720 р.)²⁴⁸. Однак, на думку відомого польського історика права О. Бальцера, для реєнтів гродських канцелярій шляхетське походження не було безумовною вимогою. Обов'язки реєнта канцелярії детально наведено у тексті присяги, яку прийняв реєнт гродський львівський Теофіл Щука (Szczuka)²⁴⁹. Хоча номінація ця відбувалась уже в 1773 р., є підстави припускати, що раніше ці обов'язки були такими ж. Отже, реєнт був зобов'язаний приймати всілякі зізнання, вписувати угоди, протести, маніфести і, загалом, будь-які правові акти, які повинен записувати безпомилково, не допускаючи жодних дописок та змін²⁵⁰.

Згідно з ухвалою Белзького сеймику від 23 червня 1750 р. реєнт мав приймати угоди для вписування у судові книги особисто²⁵¹. Автентичність запису підтверджувалася підписами сторін у протоколі. Будь-яка самовільна зміна запису урядником була недопустима і трактувалася як спроба підробити документ²⁵².

Вважалося, що урядник такими діями порушує не лише складену присягу і право королівства, а й щирю віру і право Боже. Призначення та звільнення з посади реєнта гродського входило здебільшого до компетенцій старости. Однак були випадки, коли його призначав писар гродський. Наприклад, реєнта гродського белзького Теофіла Букара 1644 р. призначив на посаду писар гродський белзький

²⁴⁶ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 67.

²⁴⁷ Historia-notariatu URL: <http://www.gdin.pl/notariat...polsce/historia-notariatu>

²⁴⁸ Dabkowski P. Urzednicy kancelaryjni sadow ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce. Lwow, 1918. S. 3.

²⁴⁹ Dabkowski P. Urzednicy kancelaryjni sadow ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce. Lwow, 1918. S. 4.

²⁵⁰ Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 109.

²⁵¹ Dabkowski P. Urzednicy kancelaryjni sadow ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce. Lwow, 1918. S. 4.

²⁵² Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 109.

Самуель Курдвановський²⁵³. Ресентів земських номінував писар земський, або ж сеймик пропонував кандидатуру ресента, яку мав затверджувати писар²⁵⁴.

Форма запису угод в актовій книзі була двоякою. Передусім треба було подати до канцелярії письмовий документ і зажадати дослівного перепису його в актах (такий запис називали облатою, а процедуру – облатуванням). Також практикували занотування короткого змісту акту зізнання. Воно було усним (коли ресент чи його помічник вписував акт зі слів сторони) та письмовим (пред'являвся для зізнання письмовий документ). Детальний порядок щодо ведення і зберігання гродських і земських актових книг був установлений привілеєм Яна Ольбрахта 1496 р. Відтак порядок і форма укладання актів, структура і компетенція органів, що виконували нотаріальні дії стосовно їхнього складення і засвідчення, упродовж XIV–XVII ст. зазнали певної еволюції. Як зазначалося, компетенція писарів була подібною і такою ж за обсягом, як у нотаріусів середньовічної Італії (нагадаємо, що саме італійська модель нотаріату слугувала прототипом для таких установ у інших країнах середньовічної Європи). Отже, на розвиток нотаріальної діяльності в Україні у XIV–XVII ст. впливали різні правові системи, здебільшого польська і німецька, але цей розвиток головно був органічним продовженням власної правової традиції²⁵⁵.

Як стверджує відомий український дослідник М. Кобилецький, фактично майже у всіх містах України, що входили до складу Польщі, Великого князівства Литовського і згодом – Речі Посполитої, діяло магдебурзьке право. Надання українським містам Закарпаття магдебурзького права не підтверджують угорські, німецькі чи будь-які інші джерела, а також архівні документи²⁵⁶.

1356 р. король Казимир III надає місту Львову привілей про надання магдебурзького права. За цим привілеєм місто виводилося з-під влади каштелянів, воєвод, суддів, підсудків та інших службовців. Мешканці були відповідальні лише перед своїм війтом. Війт, своєю чергою, відповідав перед королем або старостою, якого призначав король. Магдебурзьке право поширювалось на усіх міщан, зокрема «вірмен, русинів, євреїв, татар та сарацинів». Українські дослідники Т. Гошко, М. Капраль та інші вважають привілей 1356 р. повторним релокаційним документом²⁵⁷.

Відомий історик м. Львова Денис Зубрицький (1772–1862 рр.) у своїй «Хроніці міста Львова» зазначає, що німці почали селитись у Львові та інших галицьких містах ще за часів Данила Галицького²⁵⁸. Це також стверджували М. Грушевський, М. Владимирський-Буданов та інші. Німці судилися за своїм правом і їхня громада у

²⁵³ Dabkowski P. Urzednicy kancelaryjni sadow ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce / P. Dabkowski. – Lwow, 1918. – S. 8.

²⁵⁴ Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 110.

²⁵⁵ Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 110.

²⁵⁶ Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. С. 228.

²⁵⁷ Кобилецький М. Поширення магдебурзького права в Україні XIV ст. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 9–10 лютого 2006 р.). Львів: Юрид. фак-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2006. С. 82.

²⁵⁸ Zubrycki D. Kronica miasta Lwowa. Lwow: Nakł. autora, 1844. S. 41.

Львові була доволі численна. Деякі дослідники пов'язували численність німецької громади з німецькою назвою міста Львова «Lemberg». Ця назва вживалась у грамоті князя Юрія II від 1334 р. у документі Львівських радників 1340 р. та у грамотах польських та угорських королів²⁵⁹.

Про можливість надання місту Львову магдебурзького права стверджують більшість українських та іноземних науковців. Зокрема про це писав Р. Роепель, вказуючи на наявність у місті не лише посади вїйта, а й радників Генріха Планера, Йогана фон Метеля, Куно фон Степанау, котрі могли також виконувати функції бургомистра²⁶⁰. Ще одним аргументом на користь надання магдебурзького права у період Руського королівства стала наявність у місті значної німецької громади, що становила, на думку польського науковця А. Янечеса, понад 70% населення міста. Відома німецька дослідниця Е. Шубарт-Фінштнер стверджувала, що кількість німецького населення сягала 80% до середини XV ст. Р. Кайндль зазначав, що впродовж XIV–XVI ст. у Галичині магдебурзьке право отримали близько 400 міст²⁶¹.

Дароване Львову магдебурзьке право розглядалося не як зібрання загальнообов'язкових законів, а лише як хартія, що гарантувала міщанам певну міру самостійності²⁶². У реальному житті застосовувались правові норми, що виникали у результаті діяльності громади та органів самоврядування²⁶³.

З-поміж великих українських та польських міст XVI–XVIII ст. тільки Львів став осередком чотирьох національних громад поляків, українців, вірмен та євреїв, котрі мали правове самоврядування або його елементи. Повноправним господарем міста була польська (католицька) громада – їй належали всі економічні та політичні права, передбачені магдебурзьким правом. Інші національні групи (німці, татари, караїми, греки, італійці тощо), які також мешкали у місті, але не були об'єктом правового регулювання з боку королівської влади, входили в одну з вказаних чотирьох національних груп і послуговувалися їхніми ж правами²⁶⁴.

Як зауважує М. Кобилецький, громадянськими правами у повному обсязі володіли лише католики. Спочатку це були німці, а згодом поляки. Українці, вірмени та євреї поступово обмежувались у своїх правах. Крім національного поділу, існував ще й територіальний. Міським правом у повному обсязі користувались особи, які проживали у межах міста²⁶⁵.

²⁵⁹ Кобилецький М. Надання місту Львову магдебурзького права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Випуск 36. С. 60.

²⁶⁰ Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel. *Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau*. Breslau: Trewendt, 1857. S. 281.

²⁶¹ Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien. *Archiv für Österreichische Geschichte*. Wien, 1906. Bd. 95. S. 143.

²⁶² Koranyi K. Przywileje dla miasta Krakowa i miasta Lwowa z r.1444.. Lwow, 1936. С. 59.

²⁶³ Кіселичник В. Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Випуск 39. С. 109.

²⁶⁴ Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) . Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. С. 92.

²⁶⁵ Кобилецький М. Надання місту Львову магдебурзького права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Випуск 36. С. 62.

Львів став одним із небагатьох міст, де збереглася величезна кількість матеріалів, пов'язаних із діяльністю органів самоуправління, починаючи від грамоти про надання магдебурзького права (1356 р.) і закінчуючи документами останніх днів існування магістрату²⁶⁶.

Одним із важливих і шанованих міських чиновників був писар ради (*notarius actorum Officii Consularis*), якого іноді називали просто міським писарем (*scriba civitatis*). Він мусив володіти кількома мовами, мати підготовку в галузі юриспруденції, писаря зобов'язувала присяга²⁶⁷. Відтак виникала потреба в освічених людях – студентах, які прагнули здобути належну освіту, зокрема за кордоном.

Потенційними студентами була міщанська молодь, яка відчувала потребу університетської освіти, здобуття титулу бакалавра і магістра. Кількість цих осіб свідчить водночас і про рівень освіти у середніх міських школах, інтелектуальні потреби абсолювентів, їх батьків чи опікунів²⁶⁸. Зокрема, зі Львова у XV ст. в Краківській академії студіювало 76 студентів, з яких 26 здобуло титул бакалавра і 9 – магістра (за цим показником місто посідало восьме місце після Кракова, Познані, Гданська, Косцяна, Каліша, Торуня і Кросна)²⁶⁹.

Вирішивши пов'язати своє професійне майбутнє з інтелектуальною працею, студенти прагнули здобути уряд у рідному місті, щоб, повернувшись сюди, виконувати обов'язки нотарія, писаря, підписка, синдика, вчителя тощо, віддаючи батьківщині свої набуті знання та уміння²⁷⁰.

Як стверджує М. Кобилецький, писарі німецьких, польських, українських міст виконували важливу роль у створенні джерел магдебурзького права. Зокрема писарі польських міських рад і судові писарі Конрад з Ополя, М. Яскер, Б. Гроїцький стали авторами низки праць із магдебурзького права, що використовувались на території всієї Речі Посполитої, а згодом і Гетьманщини. А львівський писар Ян Тухольчик був автором праці «*Farrado actionum*»²⁷¹.

Поряд із привілеями, які надавалися містам на основі магдебурзького права, на території України стали збірники магдебурзького права та Саксонського зеркала, які німецькі колоністи привезли зі собою. На українських землях використовувалися також латинські переклади магдебурзького права та Саксонського зеркала, автором

²⁶⁶ Гошко Т. Львівська Магдебургія через призму окремих рукописних джерел (XIV–XVIII ст.) / *Україна в минулому*. К.; Львів, 1992. Випуск 2. С. 27.

²⁶⁷ Гошко Т. Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.) / Львів: Афіша. С. 172.

²⁶⁸ Петришак Б. І. Дещо про життя, побут та умови навчання львівських студентів за кордоном у XVII ст. *Архіви України*. 2012. № 6. С. 124.

²⁶⁹ Gaşiorowski A. O mieszczanach studiujących na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku. *Aetas media aetas moderna: studia ofiarowane pr. H. Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa, 2000. S. 653, 660.

²⁷⁰ Петришак Б. І. Дещо про життя, побут та умови навчання львівських студентів за кордоном у XVII ст. *Архіви України*. 2012. № 6. С. 127.

²⁷¹ Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. С. 220.

якого став єпископ Бреслау Томас у другій половині XIII ст. (1272–1292 pp.) (*Versio Wratislaviensis*)²⁷².

1359 р. міський писар створив Конрад із Сандомира здійснив переклад Саксонського зеркала та магдебурзького права (*Versio Sandomiriensis*). Також використовували інший переклад Саксонського зеркала і магдебурзького права, що був надрукований Яном Лаським «Статут Ласького»²⁷³. Саксонське зеркало разом із магдебурзьким правом використовувались у працях Яна Сервуса Тухольчика «*Ferrago actionum civilium Juris Maideburgensis*» (мали дев'ять видань та склалися зі семи книг). Саксонське зеркало та магдебурзьке право використано і в іншій праці Яна Сервуса Тухольчика «*Epitome pontificii ac caesa rei juris*»²⁷⁴. На відміну від праць Яна Сервуса Тухольчика, на українських землях ширше використовувались праці Миколая Яскера, що склалися з трьох частин «*Juris Provincialis, quod Speculum Saxonum*», «*Juris Municipalis Majdeburgensis Liber Wilgo Weichbild*» та «*Promptuarium Juris Provincialis quod Speculum Saxonum*». Перші дві частини були точним латиномовним перекладом Саксонського зеркала та магдебурзького права, а третя стала результатом самостійної творчості автора. Серед інших латиномовних праць в українських містах використовували праці Яна Кірштейна Церазіна. Поряд із німецькомовним та латиномовним джерелами застосовували і польськомовні праці²⁷⁵. 1581 р. львівський синдик Павло Щербич видав дві праці «*Speculum Saxonum albo prawo Saskie I Majdeburskie*» та «*Jus Municipale to jest prawo miejskie Majdeburskie*»²⁷⁶.

Праці Павла Щербича використовував магістрат Львова у вирішенні правових спорів. Це підтверджує запис, зроблений на примірниках кодексу, що зберігаються у відділі стародруків Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Власником цієї книги є шляхетний магістрат міста Львова. Найширше на українських землях використовували праці Бартоломія Гроїцького у діяльності міських і сільських судів, що діяли на основі магдебурзького права, в адміністративній системі та у кодифікації українського права XVIII – початку XIX ст. Праці Бартоломія Гроїцького були написані польською мовою, якою володіли війти, солтиси, радники українських міст, що мали магдебурзьке право. Саксонське Зеркало використовував Б. Гроїцький під час написання «*Artykuly prawa magdeburskiego Które zową Speculum*

²⁷² Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen. *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Klasse*. Berlin: Akademie Verlag, 1986. Bd. 127. H. 1. S. 18.

²⁷³ Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert. Leipzig: Hirzel, 1942. S. 24–25.

²⁷⁴ Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert. *Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen* / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. Frankfurt am Main: Lang, 1980. S. 152.

²⁷⁵ Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert. *Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen* / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. Frankfurt am Main: Lang, 1980 S. 152–153.

²⁷⁶ Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert. Leipzig: Hirzel, 1942. – S. 25.

Saxonum» 1558, «Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego» 1559, «Obrona sierot i wdow» 1605 та ін.²⁷⁷.

Ґрунтовне дослідження діяльності міських писарів Львова і виконання ними певною мірою нотаріальних функцій, а також співпрацю із нотаріусами, здійснив український історик Б. Петришак²⁷⁸. Зокрема дослідниця зазначає, що міські канцелярії з початку свого існування тісно взаємодіяли з публічним нотаріатом, міські писарі часто виконували обов'язки публічних нотаріусів²⁷⁹.

Одними із найважливіших та шанованих посад були посади писаря міської ради, який очолював міську канцелярію, та судового писаря.

Так, судовий львівський писар щорічно отримував зарплату 250 злотих і безплатно проживав у міському будинку. За власні кошти він утримував помічників – підписків. Посада судового писаря Львова була пожиттєвою, а з 1624 р. ним міг бути лавник²⁸⁰. 1661 р. польський король Ян Казимир видав декрет, за якими писарями Львова могли бути особи із ученими званнями доктора філософії, права та медицини²⁸¹.

Б. Петришак припускає, що більш кваліфіковані писарі писали раецькі книги, інші – лавничі, вїтївські тощо. Неодмінним елементом функціонування міської канцелярії була печатка, якою скріплювалися найважливіші для міського життя документи – привілеї, акти, розпорядження, надання тощо. У сфрагістиці та геральдиці прийнято вважати, що міська печатка і герб міста з'явилися одночасно з локацією міста чи одразу після неї²⁸².

Проаналізувавши з точки зору найбільшого впливу на писарське середовище, і групи, які взаємодіяли з міською канцелярією, найбільшу увагу історик приділяє групі публічних нотаріїв (*notarii publici*), оскільки саме вони найчастіше стикалися у своїй діяльності з міськими писарями²⁸³.

Явище публічного нотаріату було відоме на землях Польського Королівства ще з XIV ст. Публічний нотаріат у нашому розумінні був інстанцією, що засвідчує документ²⁸⁴. Видавець документа (публічний нотарій) засвідчував, що в його присутності дві сторони або виконали певну юридичну дію, або визнали, що така дія між ними вже відбулася. Першого відомого польського публічного нотарія призначив архієпископ Якуб Свінка у Гнезно в 1284–1287 рр., а в XIV ст. у Польщі вже відомо

²⁷⁷ Кобилецький М. Саксонське Зерцало та його застосування в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 99.

²⁷⁸ Петришак Б. І. Міські писарі Львова другої половини XIV–XVI ст.: просопографічне дослідження: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2010. 407 с.

²⁷⁹ Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги. *Архіви України*. 2010. № 3–4. С. 93.

²⁸⁰ Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. С. 220.

²⁸¹ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. Львів: Центр Європи, 2002. С. 365.

²⁸² Петришак Б. І. Міські писарі Львова другої половини XIV–XVI ст.: просопографічне дослідження: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2010. С. 40.

²⁸³ Петришак Б. І. Міські писарі Львова другої половини XIV–XVI ст.: просопографічне дослідження: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2010. С. 100.

²⁸⁴ Skupieński K. *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 13.

близько 180 нотаріїв²⁸⁵. Поширювався публічний нотаріат насамперед через церкву, яка намагалась закріпити свою владу за допомогою подібних організаційних структур, її практична діяльність потребувала нотаріального інституту, який діяв згідно з канонічним правом²⁸⁶. Нотаріальний інструмент документував різні стадії судового процесу перед духовною владою, починаючи від постанови прокуратора і закінчуючи вироком (у цій формі також писалися апеляції та трансумувалися перекладні документи)²⁸⁷. Але водночас публічний нотаріат виявився інституцією, тісно пов'язаною з містом. Нотарії брали участь у діяльності духовних канцелярій, здебільшого консисторських, а також капітульних, які містились тут. Вони становили важливу верству міської інтелігенції, духовенства, які жили з розумової праці, зокрема: канцеляристи земських і гродських судів, адвокати тощо²⁸⁸. Чимало публічних нотаріїв самі були міщанського походження. Наприклад, за підрахунками А. Гонсьоровського, в гнєзненській архідієцезії та познанській дієцезії у XV ст. таких писарів було близько 45% від загальної кількості²⁸⁹.

Економічним, політичним і адміністративним центром Руського воєводства був Львів. Польський король Владислав III, бажаючи піднести добробут Львова та забезпечити права купців, що прибувають до міста, 16 липня постановив: усі львів'яни, котрі підлягають міському праву, повинні скласти заповіти в присутності вйта, двох лавників, священника і публічного нотарія; якщо спадкоємцем будинку або якогось іншого нерухомого майна буде костьол чи духовна особа, то цей будинок або інше нерухоме майно має бути продане впродовж року, а гроші використані так, як це записано в духівниці, аби нерухоме майно не перейшло з магдебурзького права на церковне²⁹⁰.

Місто мало самоврядування за магдебурзьким правом. Апарат самоврядування складався: з міської ради, куди входили 12 радників на чолі з бурмістром, судової організації – так званої лави, очолюваної вйтом, та колегії (40 мужів). Особливістю тогочасного Львова (порівняно з іншими містами – Краковом, Варшавою) було те, що

²⁸⁵ Skupieński K. Miejsce notariatu publicznego wśród środków realizacji programu politycznego arcybiskupa Jakuba Świnki. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa; Poznań, 1990. R. XCVI. Z. 3–4. S. 63–84; Skupieński K. Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 34–35.

²⁸⁶ Skupieński K. Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 18; Mikucki S. Początki notariatu publicznego w Polsce. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1937–1938. T. XXXIV. S. 17–18.

²⁸⁷ Koczerska M. De manu, signo et nomine, czyli o krakowskich notariuszach publicznych w późnym średniowieczu. *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi w 50-cie pracy naukowej*. Warszawa: PWN, 1991. S. 193.

²⁸⁸ Gąsiorowski A. Mieszczanie w notariacie publicznym późnośredniowiecznej Polski. *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: studia ofiarowane H. Samsonowiczowi w 60-ą rocznicę urodzin*. Warszawa: PWN, 1991. S. 343.

²⁸⁹ Gąsiorowski A. Mieszczanie w notariacie publicznym późnośredniowiecznej Polski. *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: studia ofiarowane H. Samsonowiczowi w 60-ą rocznicę urodzin*. Warszawa: PWN, 1991. S. 344.

²⁹⁰ Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. К., 1972. С. 85–86.

міська влада завдяки королівським привілеям зосереджувалась у руках іноземного католицького патриціату²⁹¹.

У Львові вперше з публічним нотарієм ми зустрічаємось наприкінці XIV ст. – це Лаврентій, син Дідка з Сандомира²⁹². Як вдалося дослідити, він суміщав обов'язки публічного нотарія і міського писаря упродовж 1391–1399 рр.²⁹³ Серед канцелярського персоналу у 1404–1414 рр. зустрічаються двоє публічних нотаріїв: Пйотр Вольфрам і Мартин, у 1492–1495 рр. – Ян з Кракова²⁹⁴.

Співпраця з публічним нотаріатом полягала насамперед у співвиконанні прямих обов'язків міського писаря, наприклад, укладанні тестаментів міщан. Згідно з приписами права, при цьому мав бути присутній сам міщанин, який за участю також свого слуги чи писаря повинен був визнати зміст заповіту перед вїттом, двома лавниками і публічним та міським писарем. У випадку, коли міський писар не посідав водночас становища публічного, він зобов'язувався покликати іншого публічного нотарія²⁹⁵. Також нотарії використовувалися світською владою для укладання документів у церковних судах. Наприклад, міщан Львова часто зустрічаємо у актах консисторського суду (справи, пов'язані зі спадщиною). Захисником інтересів міста перед церковною владою у справі багаторічного процесу з плебаном Яном Ройзе виступав спочатку Лаврентій з Сандомира, а згодом публічний нотарій Пйотр Вольфрам, одночасно міський писар²⁹⁶. Відтак робимо висновок, що ці уряди були тісно пов'язані між собою під час виконання канцелярських практик, міський писар міг бути водночас і публічним нотарієм (це було вигідно насамперед матеріально). Публічні нотарії могли продовжити свою кар'єру у місті (у 1417 р. в Казімежі під Краковом Ян, публічний нотарій, виконував обов'язки лавника)²⁹⁷. Також час до часу вони були потрібні місту у вирішенні поточних справ, наприклад, публічному

²⁹¹ Білецький С. Т. Соціальна структура населення Львова в середині XVII ст. *З історії західноукраїнських земель* / відп. редактор І. П. Крип'якевич. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1960. С. 3–4.

²⁹² Zimorowicz J. B. Viri illustres civitatis Leopoliensis, Metropoliæ Russiæ, collecti per Bartholomæum Zimorowicz, consulem Leopoliensem. *Opera quibus res gestæ urbis Leopoli illustrantur ex mandato senatus eiusdem civitatis* / ed. C. J. Heck. Leopoli: Sumptibus regiae urbis Leopoliensis, 1899. P. 314.

²⁹³ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. T. III. 1872. – S. 108–110.

²⁹⁴ Skupieński K. Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 122; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. T. VII: Dyplomatarjusz. 1878. S. 191, 193.

²⁹⁵ Skoczek J. Ze studiów nad średniowiecznym Lwowem. *Pamiętnik Historyczno–Prawny*. Lwów, 1928. T. VI. Z. 3. S. 334–335.

²⁹⁶ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. T. IV: Dyplomatarjusz. 1873. S. 25–26, 53.

²⁹⁷ Acta scabinalia Casimiriensia 1407–1427. *Księga ławnicza kazimierska 1407–1427* / wydała B. Wyrozumska. Kraków: Wyd-wo i druk. DR UKPOL S. C., 1996. S. 236.

нотарію Мартину за виставлення публічного інструмента у справі з львівським плебаном виплачено пів-марки, якимось невідомим нотарієм за те ж саме – 1,2 копи²⁹⁸.

Враховуючи зазначені обставини, приходимо висновку, що публічні нотаріуси вчиняли нотаріальні акти не лише за участю пересічних громадян, але й територіальної громади Львова.

Варто вказати на те, що нотарі того часу виконували, в певних випадках, функції адвокатів. Зокрема, таке представництво відбувалося при веденні спадкових справ у церковних (консистерських) судах.

Наприклад, захисником інтересів міста перед церковною владою у справі багаторічного процесу з плебаном Яном Ройзе виступав спочатку Лаврентій з Сандомира, а згодом публічний нотарій Пйотр Вольфрам, одночасно міський писар²⁹⁹.

На думку К. Скупенського, на польськ³⁰⁰их землях у середньовіччі нотарії номінувались двома владами: або папою, або імператором Священної Римської імперії. Однак лише щодо кількості нотаріїв можна підтвердити факт їхнього безпосереднього призначення папою³⁰¹, натомість немає жодного польського нотарія, призначеного безпосередньо імператором. На думку українського історика Б. Петришак, логічним є припущення, що більшість нотаріїв здобули свій уряд через посередництво делегованих папою/імператором осіб³⁰².

Досліджуючи це коло осіб, К. Скупенський робить висновок, що спочатку нотаріїв призначали єпископи (починаючи від Якуба Свінки), зазвичай ті, котрі паралельно виконували функції папських колекторів, а з припиненням функціонування уряду колекторів – папські легати³⁰³.

Б. Петришак стверджує, що у Львові одним із перших папських колекторів був міський писар і водночас публічний нотарій Пйотр Вольфрам³⁰⁴.

Ще одними папськими легатами, котрі мали право призначати публічних нотаріїв, були комеси (начальники панського двору) Латеранського палацу, а також делеговані ними віцекомеси (заступники) На землях Польського Королівства вони

²⁹⁸ Księga przychodów i rozchodów miasta 1404–1414 / wydał A. Czołowski. Lwów: Nakł. gminy król. stoł. miasta Lwowa, 1896. S. 28–29, 62. T. II. Pomniki dziejowe Lwowa. Monumenta Leopoliensia Historica.

²⁹⁹ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. T. IV: Dyplomatarjusz. 1873. VI, s 25–26, 53.

³⁰⁰ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. T. IV: Dyplomatarjusz. 1873. VI, 303 s.

³⁰¹ Skupieński K. Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 92.

³⁰² Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги. *Архіви України*. 2010. № 3–4. С. 95.

³⁰³ Skupieński K. Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 92.

³⁰⁴ Петришак Б. Львівський період діяльності Петра Вольфрама (1402–1407 pp.) *Lwów: miasto-społeczeństwo-kultura: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia i z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczaka i L. T. Sroki*. Kraków, 2010. T. VII. S. 177–194.

з'являються доволі пізно, у 1480-х рр. Всього за XV ст. історикам С. Мікульському та К. Скупенському вдалося ідентифікувати близько 110 комесів та віцекомесів³⁰⁵.

Як стверджує Б. Петришак, загалом у монографії К. Скупенського добре простежено ситуацію з призначення нотаріїв до кінця XV ст. Зазвичай історик подає і приклади для теренів Львова. Однак пізніші часи залишаються абсолютно недослідженими у цьому аспекті, хоча впродовж століть, очевидно, роль нотаріату трансформувалась. Натомість на землях Руського воєводства XV ст. простежуємо подальше існування публічного нотаріату в традиційних формах – завірення заповітів, праця у церковних канцеляріях тощо³⁰⁶.

У матеріалах Центрального державного історичного архіву України (м. Львів) у колекції грамот на пергаменті зберігається акт призначення каноніком Станіславом зі Львова клірика Львівської дієцезії Яна зі Львова, сина Георгія, на уряд публічного нотаря та присягу останнього від 11 листопада 1533 р.³⁰⁷.

Насамперед нотарію надавалася повна свобода і можливість «без права і мандату в усіх містах, землях, містечках, замках, селах, передмістях та інших місцях по всьому світу» створювати різного типу документи, зокрема декрети, контракти, заповіти та ін. Майбутній нотарій проголошував присягу, яка, на думку Б. Петришак, була однаковою, і для Польщі, і для Галичини³⁰⁸.

Автор зауважує, що відповідно до тексту присяги майбутній нотарій зобов'язується бути вірним святій Римській Церкві, вчиняти дії згідно з канонічним правом до кінця свого життя або до набуття «поганої слави», зберігати та не розголошувати таємницю, перешкоджати вчиненню тяжких злочинів, «уряд табеліонату вірно виконувати, контракти позваних сторін вірно укладати...».

Після номінації та присяги нотарія йому вручали ознаки його уряду – перо, каламар та папір³⁰⁹.

Слід зауважити, що документ про призначення укладав публічний нотарій Станіслав Улевський, син Яна, засвідчивши його нотаріальним інструментом, тобто підписом та зображенням свого нотаріального знаку³¹⁰.

Ще одним важливим елементом процедури призначення нотарія було власноручне створення його нотаріального інструмента, тобто малюнка нотаріального знаку з формулою підпису. В останній вказувались імена нотарія та його батька (Я, N., син N.), територіальне походження, влада, яка номінувала нотаря, його духовні свячення та ін.³¹¹. Як зауважує К. Скупенський, нотаріальний знак – це

³⁰⁵ Skupieński K. *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 93.

³⁰⁶ Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги. *Архіви України*. 2010. № 3–4. С. 95.

³⁰⁷ Грамота каноніка костьола св. Мартина у Львові про призначення Яна, сина Георгія, публічним нотаріусом 11 листопада 1533 р.. Центральный державний історичний архів України м. Львів. (Колекція грамот на пергаменті). Ф. 131. Оп. 1. Спр. 383. 1 арк.

³⁰⁸ Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги. *Архіви України*. 2010. № 3–4. С. 96.

³⁰⁹ Skupieński K. *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 105.

³¹⁰ Грамота каноніка костьола св. Мартина у Львові про призначення Яна, сина Георгія, публічним нотаріусом 11 листопада 1533 р.. Центральный державний історичний архів України м. Львів. (Колекція грамот на пергаменті). Ф. 131. Оп. 1. Спр. 383. 1 арк.

³¹¹ Skupieński K. *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 79–80.

завичай власноручний малюнок нотарія пером, який складався з трьох частин – голови, шийки та підстави³¹².

Б. Петришак наголошує, що фактично процедура призначення і присяги публічного нотарія не зазнала яких-небудь змін протягом століть. І коло осіб, які мали право на номінацію цього урядника, і класична формула присяги XIV–XV ст. залишаються тими ж, що свідчить про певне збереження класичних норм і процедур із початку існування нотаріату³¹³.

Ми визнаємо, що лише певною мірою процедура призначення нотаріуса на українських землях у складі Польського королівства подібна до призначення візантійського нотаріуса.

Вищенаведене дає можливість прийти до висновку, що нотаріальна діяльність на західноукраїнських землях, в тому числі на теренах Львівщини, що знаходилися під юрисдикцією Польщі здійснювалася в основному посадовими особами відповідних судів, в тому числі церковних, посадовими особами міських, ратушних канцелярій, а також публічними нотаріями нотаріусами).

³¹² Skupieński K. O znaku notarialnym jako źródle poznania polskiej heraldyki szesnastowiecznej *Discernere vera ac falsa: praca ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin.* Lublin, 1992. S. 79–80.

³¹³ Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги. *Архіви України.* 2010. № 3–4. С. 96.

РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЛЬВІВСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

2.1 Нотаріальна діяльність на українських землях у складі Австрійської імперії (1772-1867 рр.) та Австро-Угорської монархії (1867-1918 рр.)

Західноукраїнські землі, в тому числі львівські терени, що які знаходилися майже в центрі Європи, завжди приваблювали іноземців.

Австрійська влада у 1772 р. штучно об'єднала західноукраїнські землі з польськими в окрему адміністративно-територіальну одиницю під назвою «Коронний край Галичини і Володимирії з великим князівством Краківським і князівствами Освенцінським і Заторським». Скорочено ці землі почали називати Галіцією (Галичиною – за стародавньою назвою Галицького князівства). У австрійський період виник і умовний поділ Галичини – на Західну з центром у Кракові, населену переважно поляками, і Східну з центром у Львові, населену здебільшого українцями³¹⁴.

Одразу після приєднання Галичини австрійський уряд розпочав активні дії щодо організації на її території органів державної влади та крайового самоврядування за зразком австрійської системи управління. Запровадивши в Галичині подібну до австрійської систему державних органів влади та крайового самоврядування, австрійський уряд обмежив компетенцію та повноваження польської шляхти, а також поширив дію австрійського права на територію всієї імперії. З 1772 р. на західноукраїнських землях поступово впроваджують австрійське законодавство³¹⁵.

Правовий статус Галичини у складі Австро-Угорщини цілком відповідав вимогам крайової автономії, що допускалася у тодішньому австрійському законодавстві. Була створена доволі чітка система влад «знизу-догори», функціонував державний апарат управління, діяло судівництво і т. д. Однак українці в органах законодавчої і виконавчої гілок влади всіх рівнів, в судівництві тощо були представлені неадекватно і їхній чисельності в державі, і площі території, яку вони займали³¹⁶.

1867 р. австрійський парламент затвердив угоду про унію двох держав – Австрії й Угорщини, кожна з яких ввійшла до складу Австро-Угорської дуалістичної монархії і проіснувала до кінця Першої світової війни. Суспільно-політичний устрій і правове становище населення західноукраїнських земель визначалося функціонуванням адміністративно-управлінських структур і застосуванням законодавства Австрійської, а згодом Австро-Угорської монархії³¹⁷.

Магдебурзьке право міст Галичини, австрійським монархом було спочатку обмежено, а потім практично скасовано. Унаслідок проведених реформ

³¹⁴ Кульчицький В. С., Бойко І. Й., Настасяк І. Ю., Мікула О. І. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. Львів: Тріада плюс, 2002. С. 7.

³¹⁵ Кульчицький В. С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування. *Проблеми правознавства*. 1971. Вип. 19. С. 46–47.

³¹⁶ Кондратюк О. Правовий статус Галичини у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 40. С. 135.

³¹⁷ Нелін О. І. Спадкове право України: навч. посібник. К.: Київський університет, 2013. С. 141–142.

адміністративно-територіальне самоврядування в Галичині міста втратили магдебурзьке право. Вже 1783 р., і згідно з ординацією, в Галичині були створені міські магістратури та відділення. У місті Львові – адміністративному центрі Галичини, де впродовж декількох століть існувало магдебурзьке право, з 1786 р. воно перестало існувати³¹⁸.

Після першого поділу Польщі і переходу Галичини під владу Австрії 1772 року тут ще впродовж певного періоду (до 1784 р.) діяв давній устрій судовий польський, а з ним і земські та гродські канцелярії. Австрійський уряд залишив на своїх посадах і усіх урядників канцелярських. Однак судова реформа 1783 р. реорганізувала земські та гродські суди і запровадила станові шляхетські суди³¹⁹.

Відповідно до Конституції 1867 р. в Австрії було створено триступеневу систему судів: повітові, окружні (крайові), вищі крайові суди. Для всієї Галичини та Буковини один вищий крайовий суд було створено у Львові. З часом кількість судових округів дещо зменшилась. Крайові суди, які відповідали окружним, залишилися лише у Львові та Кракові. Окружні суди (їх було в Галичині спочатку дев'ять, а пізніше – 15) були судами першої інстанції під час розгляду деяких цивільних (визнання особи померлою, усиновлення, торговельні та вексельні спори) і кримінальних справ, пов'язаних із тяжкими злочинами³²⁰.

Австрійський уряд у законотворчій сфері прагнув використати Галичину в своїх цілях. Це виявлялося, зокрема, у тому, що на території Галичини випробовували багато нових нормативно-правових актів австрійського двору, і лише після такої їхньої апробації та за умови позитивних результатів, дія цих нормативно-правових актів поширювалася й на інші території австрійської імперії³²¹.

Декретом від 17 лютого 1797 р., під назвою Галицького цивільного кодексу, був запроваджений у Західній, а декретом від 8 вересня 1797 р. – і у Східній Галичині. Цивільний кодекс 1797 р. складався з трьох частин, поділених на розділи, які, своєю чергою, поділялися на параграфи. Загалом кодекс налічував 1613 параграфи³²². Кодекс було складено латинською мовою.

Із ухваленням Цивільного кодексу 1797 р. на території Галичини було припинено дію польського феодального цивільного права та створено передумови для реформування австрійського цивільного законодавства³²³.

³¹⁸ Мацькевич М. Адміністративно-територіальне управління в Галичині в період 1772–1848 рр. *Право України*. 2008. № 9. С. 143.

³¹⁹ Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. Посібник. К.: Атіка, 2003. С. 139.

³²⁰ Кульчицький В., Бойко І. Система судових органів Галичини у складі Австро-Угорщини. *Право України*. 2001. № 11. С. 137.

³²¹ Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 89–90.

³²² Панич Н. Цивільний кодекс Австрії 1812 р. та його застосування на території Галичини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2008. Вип. 47. С. 51.

³²³ Pfaff S. Zur Entstehungsgeschichte des Westgalizisches Gesetzbuches. *Juristische Blätter*. 1890. XIX. Jahrgang. Nr. 35. S. 53. THE 1812 CIVIL.

Пряких норм, що стосуються нотаріату, в кодексі не міститься, однак заслуговують уваги з погляду учинення нотаріальних дій питання, які регулюють зобов'язання та спадкування³²⁴.

Так, в окремій частині третій зобов'язальних відносин містяться норми загальної та спеціальної дії. Законодавець уперше визнає зобов'язання як дію, шляхом якої одна сторона переносить на іншу будь-яке особисте право і внаслідок чого покладає на себе певний обов'язок, який є особистим правом того, на кого воно переноситься, як причина і наслідок (3.1.2)³²⁵.

Галицький цивільний кодекс регулював окремі види договорів: купівлі-продажу (зокрема додаткові угоди: про неустойку, про зворотну купівлю, про зворотний продаж, про переважне право зворотної купівлі), дарування, позика і позичка, доручення, зберігання, міна, договір доручення, договір процентної позики, договір товариства, алеаторні договори: спадковий, договір про витрати на довічне утримання та ін.

Усі договори в кодексі мали назву договорів дарування та міни. Найпоширенішим різновидом договору міни визнавався договір купівлі-продажу.

У Галицькому цивільному кодексі встановлювалися три підстави виникнення прав на спадкування (2.10.331): 1) за останньою волею заповідача; 2) за домовленістю; 3) за законом. Остання воля могла бути виражена у двох документах: 1) заповіті, якщо останньою волею призначався спадкоємець, якому передавалася частина всієї спадщини (2.11.346; 2.11.347); 2) кодицилі, якщо визначалися окремі легати чи висловлювалися інші розпорядження, за якими передавалася лише конкретна річ зі спадщини чи конкретна грошова сума, конкретне право незалежно від складу спадщини (2.11.346; 2.11.347)³²⁶.

Також у документі встановлювалися вимоги до форми складання заповіту. Так, заповіт можна було скласти письмово чи оголосити усно. Водночас заповіт у письмовій формі можна було скласти і при свідках, і без них (2.11.372). Якщо заповіт було складено у присутності свідків, то останні повинні були власноручно засвідчити правочин для підтвердження того, що такою була воля заповідача, а для цього слід було поставити печатку та підпис на лицьовій чи зовнішній сторінці заповіту на незаповненому місці (2.11.377). Водночас допускалося, щоб свідки не знали про зміст заповіту (2.11.377). Обов'язковою була присутність свідків (не менше трьох), якщо заповіт написано не заповідачем, а іншою особою. У такому випадку від заповідача вимагалася лише поставити свій підпис чи знак власноручно (2.11.375). Законодавець встановлював, що не будь-яка особа могла бути свідком. Так, не могли бути свідками: 1) божевільні, діти (віком до 7 років) (2.11.372); 2) особи, які не розуміли мову заповідача, не вміли читати, – не могли бути свідками письмового заповіту (2.11.386); 3) особи, які сповідували не християнську релігію, – не могли бути свідками християнина (2.11.387); 4) особи, засуджені за кримінальною справою за підробку чи за безчесний спосіб одержання доходу (2.11.388); 5) спадкоємець, чоловік

³²⁴ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 180.

³²⁵ Блажівська О. Вчення про зобов'язання за Галицьким цивільним кодексом 1793 року: історико-правовий аналіз. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 10.

³²⁶ Блажівська О. Спадкове право за Галицьким цивільним кодексом 1793 року: історико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2 (35). С. 93.

спадкодавця, батьки, діти, родичі по сестрі, домашня прислуга (2.11.389); 6) люди, що належали до стану священнослужителів, жінки, підлітки до 18 років (2.11.391), однак під час війни, плавання на кораблі, у місцях поширення епідемії і зарази такі особи могли бути допущеними до того, щоб бути свідками заповіту (2.11.392). Водночас сліпі, глухі, німі могли бути свідками заповіту (2.11.386)³²⁷.

У ГЦК встановлювалися умови законності і дійсності заповіту та кодицилу, які були складені у письмовій формі й залежали від їхнього змісту. Так, заповідач повинен був вказати день, рік та місце, де було складено заповіт, підписати, зазначивши ім'я і прізвище, поставити печатку чи інший знак (2.11.373)³²⁸. Отже, проаналізувавши норми акту, можемо зробити висновок, що в Галицькому цивільному кодексі встановлено норми щодо процесу укладення заповіту, які і сьогодні застосовують на практиці українські нотаріуси.

Ставши основою для Загального цивільного уложення Австрійської імперії, яке вплинуло на подальші кодифікаційні процеси приватного права деяких інших європейських держав, Галицький цивільний кодекс 1797 р. виявився «провідником» римського права у сучасні приватноправові кодифікації³²⁹.

Цивільний кодекс Австрії був введений у дію 1 січня 1812 р. для всієї Австрії: 1 січня 1812 р. – для Галичини, Володимирії та Буковини; 1 листопада 1815 р. – для округів Велічки та Подгужи. 1 лютого 1816 р. – для земель Тернопільщини. У Північній Буковині, а також і на Тернопільщині цей кодекс було введено в дію 1 лютого 1816 р. (землі Тернопільщини перебували у складі Російської імперії з 1809 до 1815 рр.). Чинне доти загальне приватне право (перейняте римське право, йозефінський кодекс, провінційні статuti і звичаєве право) було скасоване³³⁰.

Однак, поряд із загальним цивільним кодексом 1811 р. в Австрійській імперії, зокрема у Галичині та Буковині, діяли й окремі цивільні закони, які сприяли ефективному врегулюванню цивільних відносин. До них належали військові закони, що зберігали силу для осіб військового звання; торгове уложення (введене в Австрії 17 грудня 1862 р.); вексельний статут від 25 січня 1850 р.; загальні закони про поземельні книги від 25 липня 1871 р. (на Буковині у 1873 р. вводились нові поземельні книги) та ін.³³¹.

Австрійський цивільний кодекс 1811 р. складався з трьох частин, які поділялися на 1502 статті³³². У вступі (ст. 1–14) викладено загальні міркування про

³²⁷ Блажівська О. Спадкове право за Галицьким цивільним кодексом 1793 року: історико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2 (35). С. 94.

³²⁸ Блажівська О. Спадкове право за Галицьким цивільним кодексом 1793 року: історико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2 (35). С. 94.

³²⁹ Гужва А. М. Рецепція римського права у Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 75.

³³⁰ Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К.: Атіка, 2013. С. 271.

³³¹ Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 93.

³³² Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. – С. 759–884.

цивільний закон, а саме: предмет цивільного права, провінційний статус, судові вироки, привілеї, тлумачення закону тощо. Перша частина (ст. 15–284) присвячена особистим правам, регулюванню відносин між подружжям, батьками та дітьми, а також відносин опікунів та сиріт (тобто сімейному й опікунському праву). Друга (ст. 285–1341) – майновим (речовим) і особисто-майновим правам: праву власності, праву застави, праву на відшкодування шкоди і праву на задоволення позову тощо. Третя частина (ст. 1342–1502) присвячена спільним постановам, що стосувалися особистих і майнових прав (про затвердження, зміну і скасування прав та обов'язків, а також про давність і прострочення). Цивільний кодекс 1811 р. діяв у Галичині та Буковині³³³.

Основними речовими правами за Австрійським цивільним кодексом 1811 р. були право власності, право володіння, право на заставу, а також сервітути. Безперечно, визначальним інститутом речового права в австрійському законодавстві було право власності. Стаття 353 Австрійського цивільного кодексу 1811 р. подала визначення права власності: «Все, що кому-небудь належить, всі його тілесні та безтілесні речі»³³⁴.

Спадкове право в українських землях у складі Австрійської імперії ґрунтувалося на законі, договорі та заповіті³³⁵. Заповіт допускалося вчиняти і усно, і письмово. Крім того, дозволялось безоплатне заповідальне розпорядження про видачу спадкоємцеві певної суми або речей, тобто легат³³⁶.

Згідно з § 552, 553 Австрійського цивільного кодексу (1811), заповітом є оголошення волі власника майна або його частини винятково на випадок смерті одній або кільком особам. Якщо ім'я спадкоємця (дідача) у передсмертній заяві не зазначено, то таке спадкування називалося «кодициль»³³⁷. Оскільки у заповіті виражалася воля лише однієї особи (спадкодавця), тому він був односторонньою угодою.

Згідно з § 564, 565 спадкодавець свою волю виражав особисто, а не через третіх осіб, а тому в заповітному акті представництво неприпустиме. Заповіт набував чинності тільки після смерті заповідача. Тому до заповітів були висунуті жорсткі вимоги. Так, для дійсності заповіту вимагалася наявність двох умов: свідома воля під час складання заповіту (§ 565); дієздатність спадкодавця в момент відкриття спадку. Слід зазначити, що марнотратці могли заповідати лише половину спадкового майна, друга половина належала законним дідичам³³⁸.

Недійсними вважалися заповіти ченців. Із загального правила про недійсність заповітів ченців допускалися винятки для ченців, які одержали особистий привілей, і для монахів, які повернулися до мирського життя. Крім того, ченці під час душ пастирства могли вільно складати заповіти. Одноосібні привілеї щодо заповітів

³³³ Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник для студ. юрид. вузів. К.: Центр навчальної літератури, 2004. С. 484–485.

³³⁴ Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К.: Атіка, 2013. С. 275.

³³⁵ Дністрянський С. Цивільне право. Відень, 1919. Т. 1. С. 161.

³³⁶ Дністрянський С. Цивільне право. Відень, 1919. Т. 1. С. 165.

³³⁷ Дністрянський С. Цивільне право. Відень, 1919. Т. 1. С. 168–169.

³³⁸ Дністрянський С. Цивільне право. Відень, 1919. Т. 1. С. 170.

надавалися німецьким лицарям, редемптористам. Натомість цього права позбавлялись лицарі мальтійського чину³³⁹.

Також недійсними вважалися заповіти осіб, які засуджені до смертної кари за тяжкі злочини та дезертирів.

Відповідно до § 577 Австрійського цивільного кодексу 1811 р. усі заповіти поділялися на: позасудові; судові; письмові або усні; письмові зі свідками або без свідків; нотаріальні; конзулів і конзулярних урядників. Позасудові письмові заповіти без свідків склалися власноручно спадкодавцем або кодицилем і підписувалися власноручно спадкодавцем (§ 578)³⁴⁰.

За дорученням спадкодавця заповіт у присутності трьох свідків могла написати стороння особа (писар), але такий заповіт власноручно мав підписати спадкодавець і свідки (§ 579). Якщо спадкодавець був неграмотним, то замість підпису він прикладав свій палець, але обов'язково у присутності трьох свідків (§ 580). Такий заповіт оголошувався одним із свідків у присутності інших двох свідків. Для спадкоємців, які не бажали виконувати вказані формальності, дозволялося складати усний заповіт. Такі заповіти склалися у присутності трьох свідків. Чинність такого заповіту підтверджувалася у суді, який викликав свідків і опитував їх. Заповідач міг скласти заповіт також у суді, письмово або усно (§ 587). Письмовий заповіт, власноручно підписаний спадкодавцем, передавався до суду, про що також складався протокол. Заповідач мав право зробити в суді усну заяву про спадкове розпорядження, про що також складався протокол. Письмова або усна заява спадкодавця приймалася в суді у присутності двох суддів. Крім судді, могли свідчити інші особи, але тоді їх мало бути двоє. Свідками не могли бути: ченці, неповнолітні (до 18 років), жінки, божевільні, німі, такі, що не володіли мовою покійника (§ 591). Католик не міг бути свідком у православного (§ 593). Не могли бути свідками особи (дідичі, легатарії), на користь яких у самому заповіті ухвалювалось певне розпорядження, а також їхні родичі, діти (§ 594)³⁴¹.

Австрійський закон передбачав можливість укладення спадкового договору між подружжям і на все спадкове майно, і на його частину³⁴². Як зауважує О. Нелін, дослідження П. Чубинського переконливо обґрунтовують, що в західноукраїнських землях дійсно було спадкування батьківського майна, а не його поділ після смерті домовласника³⁴³.

Австрійське цивільне право давало змогу складати заповітні розпорядження і під відкладальними, і під анулювальними умовами. Спадкодавець міг призначити іншого спадкоємця (дідича) на випадок смерті або відмови від спадщини першого спадкоємця, а також призначити легатарія³⁴⁴. Ми погоджуємося з О. Неліним, що

³³⁹ Дністрянський С. Цивільне право. Відень, 1919. Т. 1. С. 170.

³⁴⁰ Нелін О. І. До питання успадкування в українських землях у складі Австро-Угорської імперії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 45. С. 144.

³⁴¹ Нелін О. І. До питання успадкування в українських землях у складі Австро-Угорської імперії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 45. С. 144.

³⁴² Дністрянський С. Цивільне право. Відень, 1919. Т. 1. С. 177.

³⁴³ Нелін О. І. Спадкове право України: навч. Посібник. К.: Київський університет, 2013. С. 143.

³⁴⁴ Нелін О. І. До питання успадкування в українських землях у складі Австро-Угорської імперії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 45. С. 146.

Австро-Угорською імперією місцеві особливості права в українських землях не були враховані³⁴⁵.

Під час Першої світової війни його значно доповнено в порядку надзвичайних урядових актів (новел) від 12 жовтня 1914 р., 22 липня 1915 р. та 19 березня 1916 р., які стосувалися деякого розширення прав жінок і позашлюбних дітей, вдосконалення зобов'язального права та ін.³⁴⁶.

Загалом Австрійський цивільний кодекс був своєрідним компромісом між старим феодальним правом та новим – буржуазним. Це значною мірою обумовило його дію на західноукраїнських землях і після розпаду Австро-Угорської імперії, спочатку у Західноукраїнській Народній Республіці, а згодом і в Другій Речі Посполитій³⁴⁷.

До введення 31 листопада 1871 р. у дію на території західноукраїнських земель Австрійського нотаріального положення від 25 липня 1871 р. нотаріальні функції на цих землях виконували канцелярії судів. Вони вели так звані актові книги (введені ще Литовським статутом 1529 р). Вписаний писарем суду (а його часто називали нотаріус, тобто секретар суду) в актові книги документ: заповіт, договір, закладна, відступна та ін., набував юридичної сили, і у разі виникнення в подальшому спору був головним доказом³⁴⁸.

Після першого поділу Польщі і переходу Галичини під владу Австрії у 1772 р. тут ще впродовж певного періоду (до 1784 р.) діяв давній устрій судовий польський, а з ним і земські та гродські канцелярії. Австрійський уряд залишив на своїх посадах і усіх урядників канцелярських. Однак судова реформа 1783 р. реорганізувала земські і гродські суди і запровадила станові шляхетські суди³⁴⁹. Ми погоджуємося з Л. Ясінською та О. Неліним, що замість двох попередніх канцелярій виникла єдина канцелярія судова, яка і надалі виконувала окреслені нотаріальні функції³⁵⁰.

Як інститут попереднього судочинства нотаріат був запроваджений у коронних австрійських землях цісарським патентом від 29 вересня 1850 р. і розглядався, за словами тодішнього Міністра юстиції, як необхідний елемент нового судового порядку³⁵¹, конче необхідний для забезпечення прав населення³⁵². Введення нотаріату

³⁴⁵ Нелін О. Еволюція норм спадкового права в процесі становлення і розвитку правової системи України. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 64–65.

³⁴⁶ Кульчицький В., Присташ Л. Застосування кодексів австрійського права на території Галичини та Буковини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції (Львів, 3–4 лютого 2005 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. С. 61.

³⁴⁷ Рудий Н. Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: монографія. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 105.

³⁴⁸ Левицькій О. І. Обь актовыхъ книгахъ относящихся къ исторти Югозападного Края и Малороссии. М.: Печатня А. И. Снегирёвой, 1900. С. 10.

³⁴⁹ Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. Посібник. К.: Атіка, 2003. С. 139.

³⁵⁰ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 377; Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минушини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. С. 102.

³⁵¹ Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.): монографія. Чернівці: Рута, 2004. С. 237.

як самостійного правового інституту зумовив загальний розвиток культури, виникла потреба звернути увагу на важливість формальностей під час укладення правових угод, гарантувати правильність висновків, полегшити дотримання і правових вимог, і інтересів сторін³⁵³.

Із 1850 р. упродовж 20 років в Австрії тричі проводилось законодавче регулювання нотаріату³⁵⁴.

11 жовтня 1854 року вийшла постанова Міністерства юстиції про практику та професійні іспити кандидатів у нотаріуси, а 21 травня 1855 року цісарським патентом було затверджено новий нотаріальний порядок. Відповідно до цього патенту, нотаріусів використовували ще й як судових комісарів: вони засвідчували випадки смерті, спадкування, сирітські справи, давали судові оцінки у спірних справах про рухоме і нерухоме майно та ін. Положення цього нотаріального порядку конкретизувалися Постановою Міністерства юстиції від 7 травня 1850 року «Про використання нотарів як судових комісарів» і патентом про дисциплінарну відповідальність судових чиновників від 21 травня 1868 року³⁵⁵.

Відповідно до цісарського патенту від 7 лютого 1858 р., нотаріальне Положення 1855 р. з 1 листопада 1859 р. вводилося і на територію Галичини. Саме з цієї дати розпочинається історія галицького нотаріату як відокремленого від судової влади і незалежного правового інституту, який спирався на широке професійне самоврядування. Ще у 1858 р. Міністром юстиції було визначено штатний розпис для нотаріусів Галичини: зокрема в окрузі суду апеляційного у Львові їх мало бути 60, а в Кракові – 46³⁵⁶.

Нотаріальний порядок 1855 року виявився недосконалим, оскільки чітко не окреслив виключної компетенції нотаріусів, що на практиці призвело до змішування функцій нотаріусів і адвокатів³⁵⁷, тому виникла потреба у подальшому реформуванні інституту нотаріату. Під час реформи пропонувалося вирішити такі важливі та принципові питання: а) чи є потреба в нотаріаті як у самостійному інституті, чи, може, доцільнішим буде його об'єднання із адвокатурою або судом; б) які завдання він повинен виконувати в системі правосуддя; в) яка організація нотаріальної діяльності найповніше забезпечувала б виконання цих завдань³⁵⁸.

³⁵² Malec D. *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*. Krakow: wydawnictwo uniwersytetu Jagiellonskiego, 2002. S 47.

³⁵³ Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.): монографія. Чернівці: Рута, 2004. С. 237.

³⁵⁴ Никифорак М., Дуган В. Нотаріат на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття *Нотаріат для Вас*. 2000. № 3–4. С. 56; Никифорак М. В. Нотаріат на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство* 1999. Випуск 62. С. 61.

³⁵⁵ Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.): монографія. Чернівці: Рута, 2004. С. 237.

³⁵⁶ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 378.

³⁵⁷ Malec D. *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*. Krakow: wydawnictwo uniwersytetu Jagiellonskiego, 2002. S 49.

³⁵⁸ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 378.

Дискусії, що тривали навколо означених питань, припинив 1871 року сам законодавець, ухваливши 25 липня 1871 р. відповідний Закон, який виданий та розісланий 1 серпня 1871 року на восьми мовах, зокрема на українській: «Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка»³⁵⁹, що набрав чинності з 1 листопада 1871 року. Тобто вказаним законом запроваджувався новий «Нотаріатскій порядокъ» (Нотаріальний Порядок або, як його ще називають деякі вчені – Нотаріальне положення)³⁶⁰.

Закон 1871 р. визначив правові основи організації та діяльності в Австро-Угорщині приватного нотаріату. У преамбулі Закону зазначалося, на які землі імперії повністю поширюється його дія, а на які лише частково³⁶¹. У Галичині закон 1871 року реально почав діяти 1 листопада, а на Буковині – з 1 жовтня 1888 року.

Також 25 липня 1871 року імператором Францом Йосифом був підписаний закон про обов'язковість нотаріального посвідчення деяких угод («Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно вымаганія абы некоторіи правніи дела нотаріально были составлени»³⁶², який набрав чинності одночасно із Нотаріальним порядком, тобто з 1 листопада 1871 року.

Необхідно акцентувати, що не у параграфі другому (як зауважують деякі науковці)³⁶³, а у параграфі першому документа зазначалось, що обов'язковому нотаріальному посвідченню підлягали: шлюбні договори; укладені між подружжям договори про купівлю, міну, ренту, позику, а також боргові зобов'язання між ними; підтвердження про отримання приданого віна, навіть якщо мали б бути видані не дружині, а іншим особам; договори дарування без дійсної передачі; усі правові угоди, що укладаються неграмотними та особами з певними вадами (сліпі, глухі, німі). Водночас закон не змінював інші постанови щодо судового чи нотаріального посвідчення правових угод³⁶⁴.

За свідченням сучасників, цей закон мав таку цілісність і внутрішню гармонію усіх окремих його положень, що міг би слугувати зразком для будь-якої цивілізованої держави³⁶⁵.

³⁵⁹ Австрійське нотаріальне Положення 25 липня 1871 р. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. XXXII. – Ч. 75. – С. 160–203.

³⁶⁰ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 87.

³⁶¹ Ясінська Л. Е. Нотаріат в Галичині за Австрійським Положенням 1871 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 113.

³⁶² Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. – 1871. – № 95. – Ч. XXXVII.

³⁶³ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац.ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 119; Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. С. 102.

³⁶⁴ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88.

³⁶⁵ Мандельштам Л. Б. Учреждение нотариата и его организация. *Журнал Министерства юстиции*. 1899. № 4. С. 11–12.

Як зауважує М. Никифорак, лише із запровадженням Нотаріального порядку 1871 р. нотаріат почав діяти як самостійна, незалежна від судів, установа. На відміну від судів, нотаріат був поставлений усередину народу, хоча й розглядався як необхідна умова досконалого судового порядку³⁶⁶.

Закон від 25 липня 1871 року, яким було затверджено Нотаріальний порядок, перед текстом документа містив вісім статей (артикулів), які стосувалися запровадження нового порядку. Наприклад, у статті III зазначено, що вказаний закон не стосується тих нотаріусів, які призначені на свої посади перед набранням чинності цього закону³⁶⁷.

Нотаріуси, котрі на підставі попередніх законів, на провінції поєднували з нотаріатом адвокатуру, якщо вони при набранні чинності цього закону були внесені у список адвокатів, то й надалі могли без перешкод вести адвокатську діяльність, допоки перебуватимуть у тій же офіційній установі. Також залишилася у силі компетенція існуючих вексельних нотаріусів та біржового нотаріуса у Трієсті (стаття 4)³⁶⁸.

Аналізуючи норми статті VII «Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка»³⁶⁹, можна зробити висновок, що нотаріальні палати (колегії) в Австро-Угорській імперії існували ще до введення в дію нового Нотаріального порядку 1871 року³⁷⁰.

Нотаріальний порядок складався з одинадцяти розділів, 184 параграфів та додатків. Розділи перший та другий регулювали порядок призначення на посаду нотаріуса та припинення його повноважень.

Нотаріуси призначалися державою в особі Міністерства юстиції й публічно уповноважувалися нею на підставі та відповідно до закону здійснювати нотаріальну діяльність, а саме: укладати та посвідчувати факти чи документи, що мають юридичне значення, видавати копії таких документів сторонам, а оригінали посвідчених ними угод належно зберігати; приймати на збереження цінні папери та гроші і від властей, і для видачі третім особам³⁷¹.

Нотаріальні документи (нотаріальні акти, записки, посвідчення) визнавалися публічними актами і мали повну доказову силу, якщо під час їх укладання та видачі були дотримані всі формальності, передбачені Законом. У них повинна була міститись вказівка на місце, рік, місяць і день проведення нотаріальної дії, ім'я та прізвище нотаріуса, імена та прізвища сторін, присутніх свідків, зміст справи, примітка про ознайомлення сторін з актом, підписи сторін, підпис і печатка нотаріуса. Оригінали

³⁶⁶ Никифорак М. В. Нотаріат на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 1999. Випуск 62. С. 61.

³⁶⁷ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 185.

³⁶⁸ Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

³⁶⁹ Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII. С. 161–204.

³⁷⁰ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 185.

³⁷¹ Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні : монографія/ ЛьвДУВС. Львів. 2015. С. 615-616.

документів зберігалися у нотаріуса, сторонам же видавалися копії. Крім зазначеної урядової діяльності, нотаріусам дозволялось складати приватні грамоти і надавати на прохання сторін юридичні консультації³⁷².

Рішенням Міністерства юстиції визначалися кількість нотаріусів у кожному окрузі та офіційні місця його розміщення. Однак питання щодо збільшення або зменшення кількості нотаріальних посад в окрузі, а також щодо перенесення офіційного місця знаходження в інше місце, погоджуються із думкою нотаріальної палати. Кількість нотаріусів у кожному окрузі визначалася Міністром юстиції за поданням нотаріальної палати³⁷³.

У своїй практичній діяльності нотаріуси зобов'язувалися чітко дотримуватись вимог чинних нормативних актів. Положення 1871 р. визначало критерії, яким повинні були відповідати моральні якості нотаріуса. Під час виконання нотаріальних дій він мав бути чесним, увічливим, стараним, точним, повинен стежити, щоб не було завдано шкоди учасникам угоди, особливо недосвідченим, йому було заборонено будь-яке сприяння в справах незаконних, підозрілих чи фіктивних; він не міг займатися адвокатською практикою чи обіймати будь-яку урядову платну посаду, за винятком педагогічної діяльності. Параграф 7-й Положення забороняв нотаріусам вести справи, які суперечили честі та гідності звання, чи в результаті яких могла б постраждати чи бути підірваною довіра в його неупередженість чи в достовірність посвідчених ним угод³⁷⁴.

Параграфом 6 Закону встановлені підвищені вимоги до особи, яка прагнула здобути посаду нотаріуса, а саме: був підданим монархії, досяг 24 років; мав бездоганну поведінку і був наділений правом вільно розпоряджатися своїм майном; закінчив правничі та політичні науки і склав іспити теоретичні чи здобув ступінь доктора права; мав стаж не менше як чотири роки практичної діяльності, із яких принаймні два роки нотаріальної практики, а інші два роки практикувався у суді, адвоката чи фінансовій прокуратурі; володів, крім німецької мови, мовою тієї місцевості, де він прагнув здобути посаду нотаріуса; не був кримінально караним³⁷⁵.

Міністрові юстиції надавалось право призначати на посаду особу, яка не мала чотирьох років практики, проте лише у тому випадку, коли не було претендента із потрібним стажем роботи. Крім того, закон дозволяв Міністру впродовж трьох років від початку дії закону, призначати нотаріусами тих осіб, які, маючи стаж практичної роботи чотири роки, не мали можливості відбути два роки нотаріальної практики. Це положення широко застосовувалось у тих краях Австрійської імперії, де нотаріат був

³⁷² Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 378.

³⁷³ Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні : монографія/ ЛьвДУВС. Львів. 2015. С. 616.

³⁷⁴ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 377–382.

³⁷⁵ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88–89.

введений законом 1871 р., оскільки неможливість проходження нотаріальної практики зумовлювалась браком достатньої кількості нотаріальних контор³⁷⁶.

Входження Галичини до складу Австрії у 1772 р. та її перебування у складі Австрії та Австро-Угорщини до 1918 р. сприяло запровадженню та становленню інституту прокуратури на західноукраїнських землях. Органи прокуратури виконували роль урядового засобу впливу на суд. Хоча формально визначалося підпорядкування суду прокуратурі, але остання здійснювала нагляд за дисциплінарними порушеннями судових чиновників. З іншого боку, частково органи прокуратури здійснювали правосуддя у цивільних та кримінальних справах³⁷⁷.

Зазначимо, що для захисту матеріальних інтересів держави на підставі закону від 21 грудня 1850 р. розпорядженням Міністра фінансів від 13 серпня 1851 р.³⁷⁸ у судах усіх інстанцій була запроваджена спеціальна фінансова прокуратура. Органи фінансової прокуратури розпочали діяльність з 1 червня 1852 р., а їхня компетенція і завдання визначалися розпорядженням Міністра фінансів від 16 лютого 1855 р.³⁷⁹. До 1867 р. Галицька фінансова прокуратура (у Львові) діяла і на Буковині. Згодом окрема фінансова прокуратура була створена в Чернівцях. Діяльність Галицької фінансової прокуратури поширювалася на всю Галичину (східну та західну)³⁸⁰. Фінансові прокуратури були створені лише у головних містах кожного коронного краю і не мали нижчих ланок. М. Никифорак констатує, що фінансові прокуратури імперії були організовані, зокрема у Відні, Львові, Лінці, Зальцбургу, Граці, Інсбургу, Клагенфурті, Лайбаху, Празі, а також деяких інших містах імперії³⁸¹.

Серед львівських нотаріусів того часу слід відзначити Антонія Павецького (львівського міщанина польського походження), якому в 1848 р. було доручено редагування друкованого органу Ради – газети «Зоря Галицька»³⁸².

Параграф 10 Закону встановлював правило, згідно з яким для зайняття посади нотаріуса найбільш достойною особою нотаріальна палата, в окрузі якої відкрилась вакансія, була зобов'язана оголосити конкурс. Порядок проведення такого конкурсу був детально регламентований у циркулярі Міністерства юстиції від 31 жовтня 1887 р. Відповідно до нього, конкурс оголошувався шляхом триразової публікації в декількох періодичних виданнях і на різних, поширених в Австрії, мовах. Через два тижні після дня останньої публікації кандидати подавали відповідні документи (заяву та докази їхньої відповідності формальним вимогам закону) до нотаріальної

³⁷⁶ Ясінська Л. Е. Нотаріат в Галичині за Австрійським Положенням 1871 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 114.

³⁷⁷ Кондратюк О. В. До питання утворення і місця органів прокуратури Галичини в судовій системі Австро-Угорщини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 23–24.

³⁷⁸ Verordnungs – Blatt für d. Lienstbereich des Finanz-Ministeriums. 1855. № 13. S. 105.

³⁷⁹ Szematyzm królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1914. Lwów, 1914. – S. 309.

³⁸⁰ Кондратюк О. В. До питання утворення і місця органів прокуратури Галичини в судовій системі Австро-Угорщини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 22.

³⁸¹ Никифорак М. В. Фінансова прокуратура Буковини у 1867–1918 рр. *Право України*. 2001. № 1. С. 133.

³⁸² Кучабський О. Мінлива зоря слави. *Нотар*. 1999. вересень. № 1. С. 22.

палати. Формулюючи з цього питання власну думку, нотаріальна контора передавала документи до суду першої інстанції, в окрузі якого була вакантна посада. Суд, своєю чергою, висловлюючи власну позицію щодо кандидата, передавав документи у вищестоящу судову інстанцію, яка разом із своїм висновком надсилала їх до Міністра юстиції. Після ознайомлення із всіма документами він або призначав нотаріуса, або відмовляв у призначенні. Наведені вимоги законодавця свідчать про те, яке важливе значення австрійський уряд приділяв проблемі підбору кадрів у нотаріаті³⁸³.

Новопризначений нотаріус, за погодженням із нотаріальною палатою, виготовляв свою печатку, яка містила: австрійський герб (орел), ім'я та прізвище нотаря, його звання, назву краю і місця знаходження. Лише після затвердження застави та печатки, майбутній нотаріус звертався з клопотанням до Вищого крайового суду про допуск до присяги, одночасно подаючи належну кількість відтисків печатки та екземплярів свого підпису. Він складав присягу перед Вищим крайовим судом чи перед делегованим ним судом першої інстанції та отримував декрет про дозвіл на початок діяльності. Новопризначений нотаріус, або переведений до нового місця знаходження, зобов'язаний упродовж трьох місяців від дня вручення декрету про призначення або переведення, або протягом терміну продовженого на його прохання Вищим крайовим судом приступити до виконання своїх обов'язків, оскільки в іншому випадку вважатиметься, що він відмовився від своєї посади³⁸⁴. Водночас у разі зміни місця нотаріального округу повторної присяги не вимагалось (§ 17).

Важливе значення в нормативному акті має мовне питання. Якщо в нотаріальному окрузі використовується декілька мов, то Вищий крайовий суд мав право надати нотаріусові підтвердження якою мовою він повинен складати нотаріальні акти або уповноважити нотаріуса вчиняти нотаріальні дії на кожній із мов, будь-коли, якщо він доведе знання цих мов, а також відібрати це повноваження, якщо він не достатньо володіє тими мовами (допускав помилки під час учинення нотаріальних дій)³⁸⁵.

Кількість нотаріусів у кожному окрузі визначалася Міністром юстиції за поданням нотаріальної палати. Якщо у 1871 р. кількість нотаріусів у Галичині становила 95, то у 1888 р. – 175, а в кінці століття їхня кількість збільшилась до 198³⁸⁶. У Східній Галичині (українські території) на початку ХХ ст. було 11 судових округів, в яких працювало 139 нотаріусів³⁸⁷. Усього ж у Галичині в цей час було 211

³⁸³ Ясінська Л. Е. Нотаріат в Галичині за Австрійським Положенням 1871 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 114–115.

³⁸⁴ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 89–90.

³⁸⁵ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 90.

³⁸⁶ Malec D. *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*. Krakow: wydawnictwo uniwersytetu Jagiellonskiego, 2002. – S 49.

³⁸⁷ Limanowski A. K. *Stan notarialny Wschodney Malopolski w chwilach przelomowych*. – R. 1914–1920. Lwow, 1920. S 27–28.

нотаріусів, а в Буковині – 21. Загалом у Австрії один нотаріус припадав на 26022 осіб населення (у Галичині – на 38036, в Буковині – на 38100)³⁸⁸.

Для забезпечення своєї діяльності, а також задля відшкодування збитків, які могли бути заподіяні нотаріусом унаслідок здійснення ним професійних функцій, він вносив заставу готівкою чи цінними паперами. Розділ III Нотаріального порядку «Застави нотаріусів» регулював не лише порядок внесення, поповнення застави, але й повернення внесених під заставу грошей-облігацій та іпотечних документів. Сума застави залежала від кількості населення того міста, де знаходилась контора нотаріуса. Нагляд за поповненням застави здійснювали нотаріальні палати, які у випадках її зменшення з тих чи інших причин, або несвоєчасного поповнення повідомляли про це суд першої інстанції. Нотаріальна палата у випадку зменшення суми застави та її не внесення впродовж тривалого періоду була уповноважена звернутися з поданням до Вищого крайового суду щодо ухвалення рішення про припинення повноважень нотаріуса³⁸⁹.

Положення визначало (§ 19) підстави звільнення нотаріуса із зайнятої посади. Це відбувалось у випадках: а) рішення Міністра юстиції; б) переходу нотаріуса в адвокатуру чи зайняття ним оплачуваної державної посади; в) унаслідок втрати громадянства; г) втрати права вільно розпоряджатися власним майном; г) не компенсування застави, яка була використана на покриття стягнень; д) судового вироку, що позбавляв права займати цю посаду; е) неможливості виконання обов'язків унаслідок фізичного чи психічного захворювання; є) унаслідок відсторонення від зайнятої посади в порядку дисциплінарного провадження. Контроль за обставинами, що зумовлювали звільнення нотаріуса з посади з тих чи інших означених причин, здійснювали суди першої інстанції та нотаріальні палати³⁹⁰.

На нашу думку, важливими є вимоги § 20 Порядку, згідно з якими кожен нотаріус, котрий добровільно відмовляється від своєї посади, або переводиться на іншу посаду, зобов'язаний виконувати свої попередні функції до часу, поки Вищий крайовий суд не оголосить про його звільнення або немає місця на переведення з посади.

Важливе значення для розвитку інституту нотаріату в Галичині мало те, що в Австрії нотаріат утворював своєрідну корпорацію, яка управлялася нотаріальною палатою (Notariatskammer). Нотаріуси при суді першої інстанції утворювали нотаріальну колегію. Якщо в окрузі їх було не менше п'ятнадцяти, то вони утворювали нотаріальну палату. За згодою Міністра юстиції, в тих округах, де не було п'ятнадцяти нотаріусів дозволялось утворювати одну палату на декілька округів суду першої інстанції. Наприклад, нотаріальна палата у Львові охоплювала сім судових округів, а в Перемишлі – чотири³⁹¹.

³⁸⁸ Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.): монографія. Чернівці: Рута, 2004. С. 239–240.

³⁸⁹ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року) . *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88–89.

³⁹⁰ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац.ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 90.

³⁹¹ Limanowski A. K. Stan notarialny Wschodney Malopolski w chwilach przelomowych. R. 1914–1920. Lwow, 1920. S 23–24.

Відповідно до § 125 Порядку, місцем знаходження нотаріальної палати (комори) є те місце, де розташований суд. В округах судів, для яких нотаріальна палата не може бути утворена, суд повинен здійснювати функції, доручені нотаріальній палаті. Водночас виконання тих функцій має бути дорученим судові першої інстанції за розпорядженням Міністра юстиції і тоді, коли для округу суду хоч і буде утворена нотаріальна палата, але зайняття посад членів палати виявиться невиконаним³⁹².

Колегія нотаріусів судового округу, в котрому є менше ніж 15 призначених нотаріальних посад, може бути об'єднаною з нотаріальною колегією одного або декількох сусідніх судових округів у тому же окрузі Вищого крайового суду в одну спільну нотаріальну палату (комору). Про таке об'єднання розпоряджається Міністр юстиції після вислухання нотаріальних колегій, які мають об'єднатися, а якщо для однієї з них вже існує нотаріальна палата, також після вислухання палати. Для спільної палати він призначає офіційне місце її знаходження. Міністр юстиції не може заборонити такого об'єднання, а також об'єднання нотаріальних колегій, кожна з яких налічує 15 або більше нотаріальних посад, якщо зацікавлені нотаріальні колегії разом запропонують таке об'єднання. Зміни в складах, які мають бути внесені відповідно до попередніх параграфів, можуть бути здійсненими тільки після порозуміння з нотаріальними палатами (§ 126)³⁹³.

Нотаріальна палата складалася із голови і чотирьох, шести чи восьми членів (залежно від кількості нотаріусів округу палати). Вони обирались більшістю голосів усіх нотаріусів округу на три роки з правом повторного обрання. Головним завданням палати була охорона честі і відповідності соціальному стану та захист його інтересів. Для його виконання Положення наділяло нотаріальні палати такими повноваженнями: а) нагляд за діяльністю нотаріусів і кандидатів та ведення їх списків; б) здійснення дисциплінарного суду честі над нотаріусами і кандидатами; в) вирішення всіх спорів, що виникали між нотаріусами з приводу виконання ними їхніх службових обов'язків; спорів і непорозумінь між нотаріусами і сторонами про розмір винагороди чи з інших обставин; г) затвердження свідоцтва про проходження нотаріальної практики; г) прийняття від нотаріусів застав і нагляд за їхнім поповненням; д) виконання і доведення до відома нотаріусів округу всіх розпоряджень Міністерства юстиції щодо нотаріату; е) надання висновків із питань законодавства, устрою нотаріату, зменшення чи збільшення нотаріальних посад чи їх переміщення, зміни тарифів оплати за вчинення нотаріальних дій тощо. Для вирішення повсякденних питань палата нотаріусів повинна була збиратися на засідання не рідше як один раз на місяць, а за потребою – голова палати був вправі скликати позачергове засідання. Здійснюючи нагляд за діяльністю нотаріусів, палата мала право ревізувати їхні канцелярії³⁹⁴.

Особливістю нотаріату в Австрії було те, що він, з одного боку, підлягав корпоративному управлінню, а з іншого – не відділявся від загальної судової системи та залежав і від Міністра юстиції, і місцевих судових установ. Унаслідок цього в

³⁹² Законь зь дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

³⁹³ Законь зь дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

³⁹⁴ Ясінська Л. Становлення та функціонування органів нотаріального самоврядування (історико-правовий аспект). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Випуск. 53. С. 95.

дисциплінарному відношенні нотаріуси підпорядковувалися і нотаріальній палаті, і судовим органам першої та другої інстанції. Вищий же нагляд за діяльністю нотаріату в імперії належав Міністру юстиції, який призначав і звільняв нотаріусів³⁹⁵.

Учинення нотаріусом проступків, які ганьбили честь і гідність його звання, передбачало накладення нотаріальною палатою, а в місцевостях, де вона не була створена, судом першої інстанції, відповідних стягнень, а саме: зауваження, попередження чи письмова догана із внесенням їх в особову справу. Лише після трьох років бездоганної праці нотаріус набував права порушити клопотання про погашення цих дисциплінарних стягнень. Якщо ж нотаріус порушив положення законів, що регламентували його діяльність, не виконав обов'язків, покладених на нього цими ж законами, чи вчинив проступок, несумісний із честю і гідністю його посади, судом другої інстанції проти нього порушувалось дисциплінарне провадження. У разі визнання нотаріуса винним на нього накладалося покарання у вигляді: а) письмової догани; б) штрафу; в) відсторонення від посади на строк одного року; г) заборони займатися нотаріальною діяльністю загалом. Штраф і тимчасове відсторонення від посади могли бути накладені одночасно. Розмір штрафу залежав від ступеня вини нотаріуса³⁹⁶.

Також у Австро-Угорській імперії був відомий інститут нотаріальних кандидатів і субститутів (особи, що виконували нотаріальні функції у разі відсутності нотаріуса), який регулювався розділом VII Нотаріального порядку «Нотаріальні кандидати і заступники нотаріусів»³⁹⁷.

Кожен нотаріус мав власну контору – канцелярію з необхідним штатом працівників. Водночас прийняти на посаду помічника міг лише осіб, які відповідали всім формальним вимогам закону стосовно права бути нотаріусом. Нотаріус під власним керівництвом готував своїх працівників до нотаріальної діяльності. Нотаріус повинен був негайно повідомляти нотаріальну палату про день вступу на роботу кандидата, про перерви чи завершення його діяльності, а також про успішність (чи неуспішність) його діяльності загалом. Нотаріальна палата вела списки всіх кандидатів свого округу, в які вносила всі обставини, що могли мати значення у разі призначення їх у майбутньому на посаду нотаріуса. Лише з днем, коли до нотаріальної палати надійде повідомлення про вступ до канцелярії, служба в нотаріуса зараховувалася як нотаріальна практика³⁹⁸.

Практика у нотаріуса не могла суміщатися з іншою діяльністю, кандидатів заборонялося одночасно проходити адвокатську або судову практику або залишатися на державній, або приватній службі, котра б порушувала виключність нотаріальної практики. Палата, а особливо голова палати, повинні пильнувати, щоб нотаріальні

³⁹⁵ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 380; Ясінська Л. Е. Нотаріат в Галичині за Австрійським Положенням 1871 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 116.

³⁹⁶ Ясінська Л. Становлення та функціонування органів нотаріального самоврядування (історико-правовий аспект). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Випуск. 53. С. 95–96.

³⁹⁷ Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

³⁹⁸ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 193.

кандидати дійсно проходили практику в нотаріуса у законний спосіб. Нотаріус відповідав за проходження практики кандидата та видавав Свідоцтва про проходження нотаріальної практики, а нотаріальна палата підтверджувала їх³⁹⁹.

Порядок заміщення нотаріуса регулювався параграфами 119–123 Нотаріального порядку. У випадку відпустки, недуги, відсутності, призупинення повноважень, усунення від обов'язків, смерті або припинення діяльності нотаріуса або ж з інших причин потрібно його замінити, тоді суд першої інстанції, який діяв у місці знаходження нотаріальної палати, призначить за її поданням заступника. Заступником міг бути призначений лише нотаріус того ж судового округу, до якого належить вільна посада, або нотаріальний кандидат, котрий відповідає всім вимогам, необхідним для отримання нотаріальної посади⁴⁰⁰.

У випадку відпустки чи хвороби сам нотаріус, якого мають замінити, повинен був запропонувати відповідного заступника, в інших випадках це здійснювала нотаріальна палата. У ситуаціях, коли не можна зволікати, суд першої інстанції, до округу якого належить вільна посада, сам може призначити тимчасового заступника, не чекаючи на пропозицію або подання нотаріальної палати (§ 120). Водночас суд негайно повідомляв про призначення заступника до нотаріальної палати і до суду, який знаходився в тому місці. Якщо заступником нотаріуса з призупиненими повноваженнями призначений нотаріальний кандидат, він сам повинен внести заставу. За винятком цієї ситуації, нотаріальний кандидат, призначений заступником, лише тоді повинен внести заставу, встановлену законом, якщо нотаріус, місце якого він заміщає, конкретно не зазначить, що бажає своєю заставою ручатися за діяльність заступника. Про таке зазначення нотаріуса нотаріальна палата повинна повідомити державного прокурора в місці свого знаходження (§ 121)⁴⁰¹.

Кандидат, призначений заступником, повинен перед початком виконання своїх повноважень скласти у суді першої інстанції, який його призначив, присягу як заступник нотаріуса, якщо попередньо не складав присягу заступника. Також повинен подати суду потрібну кількість екземплярів свого підпису. Суд встановлює день, коли нотаріус повинен зайняти свою посаду і повідомляє про той день органи влади, зазначені у § 16, а якщо заступником призначений нотаріальний кандидат, одночасно подає по одному екземпляру пред'явленого підпису. Для заступника слід пред'явити декрет постанови (§ 122).

Заступник повинен замість нотаріуса вирішувати всі його повноваження, далі вести його офіційний реєстр і відомості. Водночас нотаріальні документи він підписує, зазначаючи себе заступником і відкликаючись до своєї номінації. Якщо він сам не нотаріус, то використовує офіційну печатку нотаріуса, якого замінює. Приписи щодо нотаріусів стосуються і його, а особливо у питаннях нагляду та штрафів він вважатиметься таким же як нотаріус. Законодавцем наголошено, що під

³⁹⁹ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д--ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 193.

⁴⁰⁰ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 92.

⁴⁰¹ Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

час заступництва, нотаріусу-заступнику не дозволено виконувати дії на власний розсуд (§ 123)⁴⁰².

У разі відсутності нотаріуса внаслідок хвороби чи з інших обставин його посаду заміщав один із кандидатів, який на час виконання ним обов'язків складав присягу. Такий кандидат, як правило, не вносив заставу. Але якщо від нотаріуса, місце якого він тимчасово посідав, надходила заява про те, що він знімає з себе відповідальність за діяльність кандидата, то останній був зобов'язаний внести необхідну суму застави.

Нотаріус не міг діяти поза межами округу під загрозою невизнання дійсності вчинюваних правочинів. Місце проживання не було місцем учинення нотаріальних дій. У своїй практичній діяльності нотаріуси зобов'язувалися чітко дотримуватися вимог не лише Нотаріального порядку, але й інших нормативних актів⁴⁰³.

Згідно з вимогами § 33 Нотаріального порядку, нотаріус не мав права вчиняти нотаріальні дії від свого імені, а також від імені своєї дружини та осіб, які є його прямими родичами, свояками, або усиновленими, або осіб, котрі є його родичами по бічній лінії аж до четвертого коліна, або свояками до другого коліна. Також нотаріус не мав права вчиняти дії на свою користь або на користь однієї з зазначених осіб. Законодавцем наголошено, що нотаріальний документ, учинений із порушенням вказаних вимог, немає сили офіційного документа⁴⁰⁴.

Збереження нотаріусом таємниці вчинення нотаріальних дій перед сторонами, а також обов'язок нотаря стежити, щоб його помічники зберігали таємницю, встановлено в § 37 Нотаріального порядку.

Вимоги до порядку складання та зберігання нотаріальних документів встановлені в §§ 43–51 Порядку⁴⁰⁵.

Найбільшим за обсягом і найважливішим для діяльності нотаріусів того періоду був розділ п'ятий «Особливості правила діяльності нотаріусів», який охоплював §§ 52–109 та регулював: порядок учинення нотаріальних актів, посвідчення заповітів, засвідчення фактів, вірність копій, легалізації перекладів, підписів, часу надання документів, свідоцтв про знаходження в живих, передача заяв, засвідчення постанов на загальних зборах акціонерних та інших товариств, посвідчення дійсних подій (аукціони, лотереї, виставки предметів), вчинення протестів векселів, видача виписок, копій, витягів та свідоцтв, прийняття документів на зберігання, а грошей та цінних паперів для передання третім особам або для пред'явлення їх органам влади. Тобто нотаріуси вчиняли в основному такі ж види нотаріальних дій, як і теперішні нотаріуси України⁴⁰⁶.

⁴⁰² Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

⁴⁰³ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д--ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 195.

⁴⁰⁴ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д--ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 195.

⁴⁰⁵ Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

⁴⁰⁶ Долинська М.С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 93.

Частина 1 вищезгаданого розділу Нотаріального порядку регулювала складання нотаріальних документів, що стосуються правових декларацій і дій (нотаріальних актів).

Під час складання нотаріального акта нотаріус був зобов'язаний за можливості переконатися в особистій спроможності та уповноваженні кожної із сторін для вирішення справи, ознайомити сторони з її значенням та наслідками, а також переконатися в їхній дійсній та правдивій волі; вчинити письмово їхнє засвідчення чітко і конкретно, і після прочитання акта переконатись, запитавши особисто сторони, чи він відповідає їхньому бажанню⁴⁰⁷.

Щодо встановлення осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій, то відповідно до § 55 Нотаріального порядку, нотаріус повинен особисто і по імені знати сторони, або ж їхню особу мають підтвердити два знані йому свідки, або другий покликаний нотаріус. Свідки особи, можуть перебувати зі стороною, або з нотаріусом у відносинах, зазначених у § 33, але повинні відповідати іншим вимогам уповноважених свідків акта. Свідками акта могли бути лише особи чоловічої статі, від 20 років, бути особисто знайомими з нотаріусом, або ж їхня особа повинна бути підтверджена в порядку, встановленому в § 55. Свідки акта, за винятком випадку, згаданого у § 65, повинні розуміти мову, якою має бути складений акт і принаймні один із них повинен уміти читати і писати⁴⁰⁸.

Законодавець встановив чотири категорії осіб, які не можуть бути свідками: особи, які через свій фізичний або психічний стан не можуть давати свідчення; працівники нотаріуса та його прислуга; особи, які зацікавлені в результаті акта, беруть участь в акті, або в ньому згадані, особи, які перебувають з нотаріусом родинних та інших відносинах, передбачені у § 33 вказаного Порядку. Наведене вище дає підстави для висновку, що нотаріус вчиняв акти лише за участю відомих йому людей прямо або через відомих йому свідків⁴⁰⁹.

Без участі двох свідків нотаріус був не вправі посвідчити такі нотаріальні акти, як: нотаріальний акт про спадкову угоду або заповідальне розпорядження; коли одна із сторін не вміє писати або не знає мови, в якій складається акт, або якщо сторона – сліпа, глуха або німа. Замість двох свідків, можна було запросити другого нотаріуса. Тобто вказані акти можна було посвідчити лише за участю двох нотаріусів. Однак сторонам не заборонялося залучати свідків до складання інших нотаріальних актів. У випадку недотримання особливого порядку вчинення нотаріальних дій за участю сліпих, глухих, німих, неписьменних, осіб, які не володіють мовою або однієї

⁴⁰⁷ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 94.

⁴⁰⁸ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 94.

⁴⁰⁹ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 196.

сторони, або тієї, в якому має бути складений акт (§§ 54–65), то такий нотаріальний акт не має сили публічного документа⁴¹⁰.

Складання нотаріального акта стосовно спадкової угоди або іншого заповідального розпорядження нотаріусом здійснювалося за участю трьох свідків, згідно з особливими вимогами загальної книги Цивільних законів. Якщо ж до складання заповіту залучені два нотаріуси, що відповідають вимогам, які є обов'язковими для свідків, тоді такий акт міг бути посвідченим без участі третього свідка⁴¹¹.

Нотаріальні документи (нотаріальні акти, записки, посвідчення) визнавалися публічними актами та мали повну доказову силу, якщо під час їх укладання і видачі були дотримані всі формальності. Відповідно до § 68, кожний нотаріальний акт, під загрозою втрати сили офіційного документа, повинен містити: місце, а також рік, місяць і день учинення нотаріальної дії; ім'я та прізвище нотаріуса, місце його офіційного перебування, а якщо був присутній і другий нотаріус (§ 56, другий абзац), то ім'я та прізвище останнього; імена та прізвища сторін, а також свідків акту та тотожності особи, як і довірених осіб і перекладачів, у випадку їх присутності; підтвердження нотаріусом особи сторін і свідків; зміст справи, з посиланням на доручення та інші додатки (у разі необхідності); примітка про прочитання акту сторонами або перелік формальностей, якими відповідно до постанови цього закону, було заміщено прочитання, як і примітку, про ознайомлення (прийняття) акту; підписи сторін, а у разі необхідності присутності свідків, довірених осіб або перекладачів, і їхні підписи. Свідки тотожності особи проставляли свої підписи або вкінці документа, або після згадки про підтвердження тотожності, підпис нотаріуса та його офіційна печатка. Якщо ж складання та посвідчення нотаріального акту відбувалося за участю двох нотаріусів, тоді ставилися обидва відбитки печаток⁴¹².

Згідно з § 112 Нотаріального порядку, нотаріус зобов'язаний вести загальний офіційний реєстр, в якому повинні міститися такі відомості: поточний номер справи; дата акта; ім'я і прізвище, звання і місця проживання сторін; предмет договору або справи із зазначенням вартості, якщо вона зазначена в документі, і штамп, використаного в документі; зазначення оплати, яку бажає нотаріус; різні можливі примітки (уваги).

Також кожний нотаріус повинен був вести такі книги: алфавітний перелік усіх сторін, справи яких записані в офіційному реєстрі, з доданням усіх офіційних чисел реєстру, які стосуються цієї сторони; окремий алфавітний перелік усіх заповідальних розпоряджень; перелік прийнятих сум у грошах і цінних паперах; реєстр протестів векселів; складений із вісників коронного краю перелік осіб, котрі в тому коронному краї через божевілья або розумову недостатність, або з приводу марнотратства були

⁴¹⁰ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 94–95.

⁴¹¹ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 94–95.

⁴¹² Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 95.

передані під опіку, над якими опіку продовжено після повноліття, і на масток яких оголошено конкурс. Зауважено, що цей перелік завжди мусив висіти в канцелярії, а після смерті, або завершення повноважень нотаріуса відданий його наступникові у тому же місці знаходження⁴¹³.

Окремої уваги, заслуговує питання діяльності нотаріальних архівів. У кожному судовому окрузі створювали нотаріальний архів, де зберігалися справи, книги, печатки померлих, звільнених чи відставних нотаріусів. Структура і діяльність цих архівів визначалися нотаріальною палатою з подальшим затвердженням Міністра юстиції. При кожному архіві встановлювалась посада директора і секретаря, а за потребою і канцелярія. Директора і його помічників призначав міністр із авторитетних нотаріусів, які повинні були залишити попередню посаду. У разі відкриття вакансій на посаду директора нотаріальна палата оголошувала конкурс. Фінансували діяльність архівів і оплачували працю їхніх службовців за рахунок державного бюджету⁴¹⁴.

Лише директор архіву мав право з актів, які є в нотаріальному архіві, видавати витяги, копії або свідоцтва, і дозволи на їхній перегляд або повернення документа, взятого нотаріусом на збереження, який перебуває в актах. Нотаріальні документи, видані з архіву, завіряв директор архіву та ставив на них архівну печатку. У здійсненні повноважень директор архіву мав діяти відповідно до приписів та обов'язків, які в своїй діяльності використовують нотаріуси. Водночас архівні оплати приймалися за тарифом, встановленим для нотаріусів і передавалися до державної казни⁴¹⁵.

Відповідно до параграфу 146 Нотаріального порядку, після смерті, усунення або переведення нотаріуса в інше місце, акти які перебували в нього на збереженні, офіційний реєстр і списки, а також його офіційна печатка, мали бути переданими через нотаріальну палату до нотаріального архіву його округу. Якщо виникала нагальна потреба вжиття якихось заходів стосовно цих актів, тоді тимчасове збереження їх здійснював найближчий повітовий суд. У тих округах судів першої інстанції, для яких не було призначено нотаріального архіву, суди виконували обов'язки архіву. З цією метою голова суду повинен був надати одному із судових радників суду повноваження директора архіву⁴¹⁶.

Відтак М. Никифораком встановлено, що в у фонді «Крайовий суд Буковини» та в 6 фондах повітових судів на Буковині заходяться матеріали про розвиток судоустрою та порядок судочинства. Зокрема у фондах зосереджено звіти крайового та повітових судів, акти перевірки їхньої діяльності; розпорядження, інструкції, оголошення, повідомлення, листування з приводу порядку ведення судової документації, списки особового складу суддів і присяжних засідателів; інформацію

⁴¹³ Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 95–96.

⁴¹⁴ Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні : монографія. ЛьвДУВС. Львів. 2015. С. 633.

⁴¹⁵ Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні : монографія. ЛьвДУВС. Львів. 2015. С. 633.

⁴¹⁶ Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні : монографія. ЛьвДУВС. Львів. 2015. С. 633.

про заміщення вакантних посад суддів, адвокатів та нотаріусів, справи про дисциплінарні покарання суддів, адвокатів і нотаріусів⁴¹⁷.

Оплата праці нотаріуса здійснювалась виключно на підставі періодично затвердженого Міністром юстиції тарифу. Вимоги про вищу оплату чи визначення оплати шляхом домовленості між нотаріусом і клієнтом заборонялися і вважалися незаконними⁴¹⁸. Лише коли йшлося про справи, які мали незвичайно великий обсяг і викликали значні складнощі чи підвищену відповідальність, потребували значної затрати часу, дозволялося вимагати вищу плату, яка встановлювалась рішенням суду. За будь-яку справу, залагоджену нотаріусом на бажання сторони від 7 год вечора до 8 год ранку, оплата підвищувалася на половину тарифної ставки. Станом на час введення Положення 1871 року були встановлені такі тарифи: а) при сумі договору до 200 золотих – 1 золотий; від 200 до 500 – 2, від 500 до 1000 – 3; від 1000 до 2000 – 4; від 2000 до 5000 – 5 і т. д., проте не більше як 500 золотих. Оплата в сталій квоті виглядала так: засвідчення відповідності копій документів та виписок із них – 30 крон за 2 сторінки, решта – по 10 крон; засвідчення відповідності перекладу документів з однієї мови на іншу – за 2 сторінки 1 золотий, за кожну наступну – по 40 крон; засвідчення справжності підпису – 1 золотий; засвідчення факту, що громадянин є живий – 1 золотий⁴¹⁹.

Відповідно до § 4 Нотаріального порядку, якщо хтось судово-цивільним шляхом хоче заперечити нотаріальний акт, який має виконавчу дію, то повинен представити скаргу в суді за належними процесуальними законами. У разі внесення такої скарги до суду, на вимогу оскаржувача слід учинити тимчасове припинення виконання, якщо судовим оглядом або доказовими документами буде встановлено, що нотаріальний акт був укладений або виданий із недотриманням тих вимог, від дотримання яких, відповідно до цього закону, залежить сила акту як публічного документа або його викональність⁴²⁰.

1895 р. почав діяти Австрійський статут цивільного судочинства⁴²¹, дія якого поширилася також і на справи з участю нотаріусів, які розглядалися на західноукраїнських землях. Австрійський статут виокремлював і справи про підроблення нотаріальних актів, і справи щодо їх справжності (ст. 228). У Австрійському статуті передбачалося декілька особливостей розгляду справ, у яких оспорювалася справжність нотаріальних актів. У ст. 310 Австрійського статуту встановлювалася законна презумпція справжності нотаріальних актів, яку, на думку

⁴¹⁷ Никифорак М. Про джерела вивчення державного ладу і права на Буковині у складі Австрії (1774–1918). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 80.

⁴¹⁸ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 380; Ясінська Л. Е. Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 161.

⁴¹⁹ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський нац.ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 127–128.

⁴²⁰ Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII.

⁴²¹ Тура Н. А. Австрийский Устав гражданського судопроизводства 1895 г. СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1896. – 226 с.

В. Стоян, доцільно запозичити і вітчизняному законодавцю, незважаючи на те, буде ним виокремлюватися зазначена група справ чи ні⁴²².

Відповідно до ст. 292 Австрійського статуту, оскарження нотаріального акту могло стосуватися наявності посвідчення фактів або невірного посвідчення. Лише суд ухвалював рішення щодо доказової сили нотаріального акта у разі наявності недоліків. Залежно від того, була це помарка, підчистка чи приписка визначався ступінь доказової сили нотаріального акту, або встановлювалася відсутність сили публічного акту (статті 118–119 Австрійського статуту). Якщо рішення у справі про оспорювання нотаріального акту було негативним, з позивача стягувався штраф (ст. 313 Австрійського статуту). На західноукраїнських землях, відповідно до австрійського законодавства, нотаріальний акт не міг бути спростований у суді іншими письмовими доказами⁴²³.

Відповідно до австрійського законодавства, нотаріуси набули особливого процесуального статусу та використовувалися як судові комісари, відповідно до однойменної постанови Мін'юсту від 07.05.1860 р. Ця функція нотаріуса була більше схожа не на представництво нотаріусом, поширене у Німеччині, та не на правову експертизу, проведення якої є популярним серед нотаріусів у Франції, а на висновок у справі спеціаліста. У ст. 30 Австрійського статуту прямо вказувалося на те, що нотаріус може бути представником у суді. У цьому разі навіть не вимагалось засвідчення підпису на довіреності, настільки високою була довіра до нотаріуса як уповноваженою державою посадової особи. Водночас останнє було також і додатковою гарантією неупередженості нотаріуса-представника, який і у суді продовжував виконувати свій обов'язок з охорони прав третіх осіб. На думку В. Стоян, наприкінці XIX ст. у Західній Україні діяли особливості розгляду справ з участю нотаріусів-представників⁴²⁴.

Ми погоджуємося з думкою Л. Ясінської, що позитивною якістю організації інституту нотаріату за австрійським законом було те, що, з одного боку, підтримувався корпоративний дух цього органу, а з іншого – нотаріат не відокремлювався від судових органів⁴²⁵.

Слушною є думка науковця, що тенденції розвитку нотаріату на західноукраїнських землях відповідали його європейській (латинській) моделі. Нотаріуси визнавалися функціонерами публічними, їм надавалося широке професійне

⁴²² Стоян В. Історико-правовий аналіз оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, нотаріального акта у цивільному судочинстві західної України на рубежі XIX–XX століть. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 78–79.

⁴²³ Стоян В. Історико-правовий аналіз оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, нотаріального акта у цивільному судочинстві західної України на рубежі XIX–XX століть. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 80.

⁴²⁴ Стоян В. Історико-правовий аналіз оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, нотаріального акта у цивільному судочинстві західної України на рубежі XIX–XX століть. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 81.

⁴²⁵ Ясінська Л. Е. Становлення інституту нотаріату в контексті європейської історії держави і права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 101.

самоуправління, на них покладался обов'язок у разі заподіяння збитків клієнтам повністю їх відшкодувати за власний рахунок⁴²⁶.

Таким чином можна зробити висновок, що діяльність нотаріусів на Львівських теренах за часів Австро-Угорщини піднялася на досить високий рівень, поряд з діяльністю інших правоохоронних органів. Також варто зазначити, що, в переважній більшості, норми щодо порядку вчинення нотаріальних дій, які були врегульовані в Австрійському Нотаріальному положенні лишаються актуальними і в теперішній час.

2.2. Особливості провадження нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях у складі Польщі (1921-1939 рр.)

Після розпаду Австро-Угорщини у Галичині українці здобули право на національну державу. Зокрема у Львові 1 листопада 1918 р. проголошено Українську державу, яка 9 листопада того ж року отримала назву – Західна Українська Народна Республіка (ЗУНР). Факт проголошення у Львові ЗУНР, яка охопила етнічну Українську Галичину, відчутно вразив польських дослідників, які сумнівалися у належності галицьких українців до єдиного українського народу⁴²⁷.

До складу ЗУНР, окрім Східної Галичини, увійшли Північна Буковина та українські повіти Закарпаття. Щоправда, невдовзі Північну Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку відійшло до складу Угорщини, а в січні-квітні 1919 р. – до Чехословаччини. Отже, фактично ЗУНР охоплювала тільки територію Східної Галичини⁴²⁸.

13 листопада УНРада прийняла «Тимчасовий основний закон», відповідно до якого визначено конституційні засади держави. Водночас було прийнято й інші важливі, конституційні закони, зокрема: 13 листопада – закон про доповнення складу УНРади представниками всіх повітів і великих міст; 16 листопада – Закон про адміністрацію ЗУНР, згідно з яким усі попередні органи державної влади і управління ліквідувалися⁴²⁹.

Попри те, на території ЗУНР й надалі діяли старі австро-угорські закони, судові органи, зокрема відновлено жандармерію, створено збройні сили у вигляді так званої Української галицької армії (УГА)⁴³⁰.

16 листопада 1918 р. прийнято закон «Про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки», відповідно до якого залишалось чинним попереднє австрійське

⁴²⁶ Ясінська Л. Е. Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 161.

⁴²⁷ Бойко І. Історико-правові аспекти розвитку Галичини як складової частини України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Випуск 55. С. 52.

⁴²⁸ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 129.

⁴²⁹ Тищик Б. Й. Законодавча діяльність Західноукраїнської Народної Республіки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 1995. Випуск 32. С. 11.

⁴³⁰ Лісна І. Становлення Радянської влади на західноукраїнських землях. *Радянське право*. 1989. № 8. С. 14.

законодавство за умови, що воно не суперечило інтересам і цілям української держави⁴³¹.

Уряд ЗУНР перейняв від Австро-Угорщини досвід щодо регулювання цивільних відносин, залишивши чинним (із незначними поправками) Цивільний кодекс. Змін зазнали ті нормативно-правові акти, які суперечили поглядам Західноукраїнської Народної Республіки. Як наголошує М. Луцький, складна політична ситуація, в якій із моменту проголошення перебувала ЗУНР, завадила розвитку законодавчої діяльності уряду. Тому рецепція Австрійського та Австро-Угорського законодавства була не лише вимушеним, а й виправданим і дієвим рішенням, оскільки допомогла зберегти правопорядок у законодавчому регулюванні цивільних відносин у державі⁴³².

У цей час також приймається низка спеціалізованих законів: «Про земельну реформу», «Про вивласнення великих феодальних маєтностей», якими започатковано аграрну реформу на селі⁴³³. Закон «Про земельну реформу» мав доволі компромісний характер. Ідеться про конфіскацію землі великих землевласників, власників землі, які воювали проти Української держави та землі, яка перебувала у власності Австро-Угорської монархії. Відтак конфіскованою землею наділялися насамперед військовослужбовці української армії та безземельні і малоземельні селяни⁴³⁴.

Оскільки у ЗУНР і надалі було чинне австрійське нотаріальне законодавство, відповідно, на своїх місцях залишалися попередні нотаріуси та працівники їхніх канцелярій. Водночас, – за свідченнями сучасників, чимало працівників покинули нотаріальні контори через нестабільність ситуації, військові дії, безлад, розруху. Відтак роботи для нотаріусів, крім укладення дрібних угод, майже не було⁴³⁵.

17 березня 1919 р. Державний Секретаріат Судівництва ухвалив Розпорядок про тимчасову організацію нотаріусів⁴³⁶.

Вказаним нормативним актом було встановлено текст нотаріальної присяги, а саме: «Прирікаю, як нотар, бути вірний Українській Народній Республіці, повинуватися законам і розпорядкам Української Народної Республіки, сповнювати уряд нотаря ревно і совісно та все мати на увазі добро і пожиток Української Народної Республіки»⁴³⁷ [448, с. 27]. Слід зауважити, що нотаріальну присягу приймали як нотаріуси, так і нотаріальні субститути, тобто їх заступники.

Згідно з ним закони й інші нормативні акти, на підставі яких у колишній австрійській державі урядували нотаріуси, залишаються чинними, оскільки не

⁴³¹ Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. Посібник. К.: Атіка, 2003. С. 118.

⁴³² Луцький М. І. Рецепція норм австрійського цивільного законодавства в правовій системі ЗУНР. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 2. Т. 1. С. 80.

⁴³³ Захарченко П. П. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2005. С. 151.

⁴³⁴ Луцький М. І. Основи формування і практична реалізація земельного законодавства ЗУНР. *Право і суспільство*. 2014. № 5–2. С. 162.

⁴³⁵ Limanowski A. K. Stan notarialny Wschodney Malopolski w chwilach przelomowych. – R. 1914–1920. Lwow, 1920. S 25.

⁴³⁶ Розпорядок Державного Секретаріату судівництва з дня 1 марта 1919 р. про тимчасову організацію нотарів. *Вісник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки*. 1919. Ч. 32. Вип. 4. С. 27.

⁴³⁷ Розпорядок Державного Секретаріату судівництва з дня 1 марта 1919 р. про тимчасову організацію нотарів. *Вісник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки*. 1919. Ч. 32. Вип. 4. С. 27.

суперечать державності Української Народної Республіки. До 30 квітня всі нотаріуси мали затвердити нові урядові печатки із зображенням герба об'єднаної Української Народної Республіки (тризуб Володимира Великого) та напису українською мовою, що зазначає ім'я, прізвище, урядовий титул нотаріуса, місце урядування та судовий округ. Окрім того, печатка могла містити відомості про нотаріуса і на мовах законно визнаних національних меншин. Нотаріуси, а також нотаріальні субститути зобов'язувались скласти присягу у Вищому Суді⁴³⁸.

Нотаріуси, які відмовлялися виконати вимоги, звільнялися з посади, а на їхнє місце Секретаріат судівництва призначав нотаріальних субститутів. Слушною є думка Л. Ясінської, що відповідно до пр. 7 Розпорядку позитивним для працівників нотаріату було знання української мови. Попри те, що австрійське законодавство, передусім закон 1866 р. про крайові мови та розпорядження Міністерства юстиції 1864 р., зобов'язувало нотаріуса забезпечити (самому або через перекладачів) здійснення нотаріальної процедури мовами місцевого населення, поляки (які у відсотковому відношенні становили більшість від загальної кількості нотаріусів Східної Галичини) зовсім не поспішали виконувати ці приписи. Функції нотаріальної палати у Львові, а також окружного і Вищого Суду, визначені нотаріальним законодавством, унаслідок окупації Львова польськими військами, тимчасово мав виконувати окружний суд у Станіславові (нині Івано-Франківськ). Із тих же причин повноваження Перемишльської нотаріальної палати та окружного суду виконував окружний суд у Самборі⁴³⁹.

«Начальною адміністративною владою» над судами, прокуратурою і нотаріатом був Державний Секретаріат судівництва, що складався із двох основних відділів: особово-управляючого й законодавчого. До першого, зокрема, належало керівництво судами, прокуратурою і нотаріатом, призначення суддів, прокурорів і нотаріусів та допоміжного, канцелярського персоналу цих органів тощо⁴⁴⁰.

Однак поразка Української Галицької Армії у війні з польською армією та визнання країнами Антанти 25 червня 1919 р. права Польщі на тимчасову окупацію Східної Галичини фактично призвели до повалення Західноукраїнської Народної Республіки, хоча її представники ще тривалий час провадили дипломатичну боротьбу, вимагаючи реалізації задекларованого країнами Антанти права націй на самовизначення⁴⁴¹.

18 березня 1921 р. у Ризі був укладається остаточний мирний договір, який набув чинності 30 квітня 1921 р. 15 березня 1923 р. Рада послів Антанти ухвалила рішення про передачу Галичини Польщі.

Українська Галичина не була окремою адміністративною одиницею та входила до складу трьох воєводств – Львівського, Станіславського і Тернопільського⁴⁴².

⁴³⁸ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 130.

⁴³⁹ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 131.

⁴⁴⁰ Тищик Б. Й., Вічаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). Коломия: Світ, 1993. С. 45.

⁴⁴¹ Мишак І. До історії законотворчості Західноукраїнської Народної Республіки. *Право України*. 2008. № 8. С. 162–163.

⁴⁴² Бойко І. Історико-правові аспекти розвитку Галичини як складової частини України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Випуск 55. С. 52–53.

До 1933 р. на західноукраїнських землях діяли дві системи міського самоврядування: австрійська – у Східній Галичині і німецька – на Волині і Поліссі. Проте закон від 23 березня 1933 р. не скасував повністю попередні законодавчі акти про міське самоврядування, а лише вносив деякі зміни⁴⁴³. У галузі цивільного права на польських землях, які раніше входили до складу різних держав, діяли різні джерела, що суттєво різнилися між собою⁴⁴⁴.

На землях, що раніше входили до складу Австро-Угорської імперії, продовжувало діяти австрійське нотаріальне Положення 1871 р. Як стверджує Л. Ясінська, нотаріат у Галичині і далі розвивався на підвалинах, закладених попередніми десятиліттями⁴⁴⁵.

Відносна стабільність політико-економічної ситуації у країні дала змогу відновити роботу закритих у часи війни нотаріальних контор. У Західну Україну повернулися ті нотаріуси, які, не бажаючи присягати на вірність Українській державі, змушені були залишити свої посади. Вже у липні 1919 р. відновили свою діяльність Львівська і Перемишльська нотаріальні палати. Однак нотаріат зазнавав значних труднощів, зумовлених звільненням багатьох нотаріальних посад⁴⁴⁶.

Попри те, реалії того часу вимагали злагодженого функціонування механізму державних органів. У стабілізації польської економіки свою значущість мав і нотаріат. Однак поставала певна проблема, яка полягала в тому, що у різних частинах польської держави діяло різне, неузгоджене між собою законодавство. На теренах колишнього Королівства Польського залишилося чинним російське Нотаріальне положення 1866 р. Змінилася лише назва уряду, термін «ресент» було замінено на «нотаріус»⁴⁴⁷.

Як зауважує Л. Ясінська, Австрійське нотаріальне положення 1871 р. діяло на території Галичини після загарбання Польщею 1919 р. аж до 1 липня 1934 р.⁴⁴⁸.

Неузгодженість існуючих приписів щодо нотаріальної справи підсилювала діяльність нотаріального середовища над новим, загальнопольським, законом про нотаріат. Долучилася до неї і нотаріальна громадськість Галичини. З ініціативи нотаріуса, доктора Тадеуша Старжевського, довголітнього президента Краківської палати нотаріальної, було організовано співпрацю Краківської, Перемишльської та Львівської палат. Відтак скликано перший з'їзд нотаріусів Польщі, який відбувся у Кракові 4 червня 1922 р., а згодом другий з'їзд – у Варшаві 16 листопада 1924 р. Зокрема з'їзд у Кракові ухвалив основні приписи, яким мав відповідати майбутній закон: нотаріат має бути вільним, а не державним; наріжним каменем організації нотаріату повинно бути широке самоврядування; чітке розмежування сфери діяльності нотаріату, адвокатури і суду; запровадження єдиного професійного іспиту; існування не менш як чотирирічного нотаріального стажування; поширення

⁴⁴³ Кульчицький В., Присташ Л., Тищик Б. Органи самоврядування на західноукраїнських землях (1921–1939 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 127.

⁴⁴⁴ Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.). Львів: Світ, 2012. С. 259.

⁴⁴⁵ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 380.

⁴⁴⁶ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 131–132.

⁴⁴⁷ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 133.

⁴⁴⁸ Ясінська Л. Коли нотаріусом був доктор права. *Нотар – XXI*. 2003. № 3 (13). жовтень. С. 13.

нотаріального примусу в справах щодо нерухомості на всі ділянки⁴⁴⁹. Приблизно тоді ж розпочала свою роботу над ординацією нотаріальною Кодифікаційна комісія, яка сформувала та розіслала для обговорення «Основні засади діяльності нотаріату». Відповідно до них нотаріуса визнано як виконуючого вільне (приватне) урядування, «особу публічної довіри», яка не є державним службовцем, проте перебуває під контролем держави в особі Міністерства юстиції і загальних судів⁴⁵⁰. Необхідним також було створення двоступеневого самоуправління, першою ланкою якого є нотаріальні Палати та їхні Ради, а другою – Верховна Рада Нотаріальна⁴⁵¹.

Упродовж наступних років розроблено декілька проектів нотаріального закону, зокрема найбільш ґрунтовними були два: професора В. Яворського та спеціальної підкомісії Кодифікаційної комісії за авторством варшавського нотаріуса Я. Глясса⁴⁵².

Проект Я. Глясса, як зауважує М. Винницький, був «комплікацією досі обов'язуючих приписів в поодиноких займанщинах, причому одначе до цієї комплікації автор додає деякі новості»⁴⁵³. Проект Я. Глясса з урахуванням зауважень до нього був предметом розгляду на сімнадцяти засіданнях нотаріальної підкомісії Кодифікаційної комісії. У вересні 1932 р. вона закінчила перше читання проекту, остаточний текст якого опубліковано на початку 1933 р.⁴⁵⁴.

У травні 1933 р. проект передано Міністерству юстиції, який був доопрацьований віце-міністром С. Сечковським та затверджений розпорядженням Президента Речі Посполитої від 29 жовтня 1934 р.⁴⁵⁵.

Розпорядження (закон) містило 150 статей, опублікованих у трьох частинах: I. Устрій нотаріату (7 розділів); II. Учинення нотаріальних дій (10 розділів); III. Вступні положення (6 розділів)⁴⁵⁶.

На думку Д. Малець, розпорядження 1933 р. ґрунтувалося на найкращих європейських зразках нотаріального права, заснованих на традиціях французького нотаріального законодавства⁴⁵⁷.

Опубліковане розпорядження польського президента Положення від 27 жовтня 1933 р. розпочинає новий етап в історії польських нотаріусів. Незважаючи на певні складні обставини останнього етапу роботи щодо закону про нотаріат, він був

⁴⁴⁹ Malec D. Postawowe zasady ustroju polskiego notariatu w swietle projektow i opinii z lat 1918–1933. *Czasopismo prawno-historyczne*. 2000. Zeszyty 1–2. T. LII. – S. 134.

⁴⁵⁰ Jaworski W. L. *Reforma notariatu*. Krakow, 1919. S. 52.

⁴⁵¹ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 135.

⁴⁵³ Винницький М. Проект нотаріального закону. *Життя і право*. Львів, 1932. грудень. Ч. 4 (23). С. 10.

⁴⁵⁴ Malec D. Postawowe zasady ustroju polskiego notariatu w swietle projektow i opinii z lat 1918–1933. / *Czasopismo prawno-historyczne*. 2000. Zeszyty 1–2. T. LII. S. 143.

⁴⁵⁵ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. № 84. S. 1570.

⁴⁵⁶ Malec D. *Dzieje notariatu polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007. S. 166.

⁴⁵⁷ Malec D. *Notariat polski w rozwoju dziejowym* / Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13> (дата звернення 09.04.2018).

прийнятий із великим задоволенням і отримав назву «Конституція польського нотаріату»⁴⁵⁸.

Заслуга нового закону полягала в тому, що вперше рівномірно по всій країні було виокремлено нотаріусів як виконавців незалежної юридичної професії, яка вимагає високої кваліфікації⁴⁵⁹.

Новою особливістю було визначення на загальнонаціональному рівні нотаріуса як юриста та радника. Винятковість професії нотаріуса полягала в тому, що не поєднувалась із професією адвоката⁴⁶⁰.

Право про нотаріат 1933 р. визначило нотаріуса як функціонера публічного, уповноваженого укладати і засвідчувати акти і документи, яким сторони зобов'язані або прагнуть надати юридичної сили, а також виконувати інші, передбачені у законі нотаріальні дії (артикул 1). Таке визначення свідчило про публічний характер функцій нотаріуса, не визнаючи водночас його державним службовцем, і надавало нотаріатові широкого професійного самоуправління⁴⁶¹.

Кількість нотаріусів та їх робочі місця кожного окружного суду визначав Міністр юстиції (Справедливості). Нотаріус мав провадити свою діяльність у межах дії окружного суду, та свого робочого місця, незважаючи на місце проживання чи перебування осіб, яких певна дія стосувалася. Дія, вчинена нотаріусом за межами окружного суду, не мала нотаріальної сили⁴⁶².

Відповідно до Міністерського наказу визначено кількість нотаріусів в державі: у 1933 р. – 779; 1934 р. – 780. Найбільше (187 посад нотаріусів) спостерігалось в окрузі апеляційного суду у Варшаві. Львівська палата мала 163 нотаріусів, познанська – 150, любельська – 96, краківська – 90, віленська – 66, найменша – палата катовицька – 28 нотаріусів⁴⁶³.

Офіційною мовою нотаріального діловодства була польська, а використання інших мов відбувалося за окремими приписами.

Нотаріусів призначало Міністерство юстиції. Відповідно до ст. 7 Закону на посаду нотаріуса могла бути призначена особа, яка:

- 1) має польське громадянство та володіє повним обсягом цивільних прав;
- 2) має позитивну характеристику;
- 3) досягла 30 років;
- 4) володіє польською мовою усно та письмово;
- 5) має університетську юридичну освіту зі складеними іспитами, передбаченими у Польщі;
- 6) пройшла стажування у нотаріуса;

⁴⁵⁸ Kostórkiewicz T. Konstytucja notariatu polskiego. *PN*. 1933. nr. 13. S. 4.

⁴⁵⁹ Glass J. Rzut oka na polską ustawę notarialną. *PN*. 1933. nr. 10. S. 24, 26; Makowski T. O prawidłowe zasilenie notariatu. *PN*. 1935. nr. 23. S. 12.

⁴⁶⁰ Malec D. Dzieje notariatu polskiego. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2007. S. 165.

⁴⁶¹ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 381.

⁴⁶² Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1933. № 84. S. 1570.

⁴⁶³ *Ustalenie stanowisk notariuszów. Od 1 I 1934 r. 780 notariuszów w państwie*. *PN*. 1933. № 12. S. 17–21; *Nowe ustalenie stanowisk notariuszów. Od 1 I 1935 r. 783 notariuszów w państwie*. *PN*. 1935. № 1. S. 3.

7) склала нотаріальний іспит⁴⁶⁴.

Водночас ст. 8 передбачала, звільнення від стажування та іспиту осіб, які пропрацювали принаймні, п'ять років на посаді суддів і прокурорів. У виняткових випадках на посаду нотаріуса могла бути призначена особа на основі особистої кваліфікації, пов'язаної з діяльністю в системі державної служби, що гарантувало належне виконання нею обов'язків нотаріуса. Така особа мала скласти нотаріальний іспит і до призначення отримати згоду прем'єр-міністра⁴⁶⁵.

Для того, щоб зайняти посаду, нотаріус мав зголоситися до голови відповідного окружного суду впродовж чотирнадцяти днів із дня призначення. Нотаріус, який переходив з однієї посади на іншу, а також особа, яка переходила з іншої посади на державній службі на посаду нотаріуса, також мали повідомляти про зайняття нової посади протягом 14 днів із дня складання попередніх обов'язків. Необгрунтоване не складання повноважень у встановлені терміни давало Міністру юстиції право скасувати призначення особи на посаду нотаріуса. Займаючи посаду, нотаріус складав у присутності голови окружного суду присягу.

Підстави звільнення нотаріуса з посади встановлено відповідно до ст. 12 Закону, за якою Міністр юстиції звільняє нотаріуса з посади у таких випадках:

- 1) за власним бажанням;
- 2) через інвалідність або розлад фізичного чи психічного стану, а також за неспроможності протягом тривалого часу виконувати свої функції;
- 3) у разі втрати в судовому порядку цивільної дієздатності або обмеження на здійснення цих прав;
- 4) вироку дисциплінарного суду⁴⁶⁶.

Розділ третій закону присвячений правам та обов'язкам нотаріусів, за якими нотаріус має виконувати свої зобов'язання відповідно до закону та своєї совісті, а також для захисту авторитету та гідності свого становища.

Відповідно до ст. 14, нотаріус зобов'язаний зберігати в таємниці обставини, які отримав, виконуючи свої функції. Зобов'язання про збереження таємниці настає також у випадках, встановлених законом, і у разі, коли нотаріус є свідком у суді.

Обмеження у зайнятті іншої, крім нотаріальної, діяльності встановлено у ст. 15. Зокрема нотаріус не може займати іншої посади, за винятком посад: професора, доцента або викладача в школах академічних, якщо зайняття такої посади не заважає виконанню основних посадових обов'язків. Нотаріус, обраний до Сейму Польського чи члена Сейму або Сенату, отримує від президента апеляційного суду звільнення на час дії мандату, а також дозвіл на уповноваження для одного з асесорів (помічників) нотаріуса округу апеляційного суду для заміщення його на цей час.

Також нотаріус не має права займатися іншими заняттями, які заважають виконанню своїх обов'язків, або не є гідними його становища. Не дозволено, зокрема, мати справу з торгівлею, промисловістю та посередництвом у бізнесі.

Режим роботи нотаріуса регулює ст. 19 закону. Зокрема нотаріус повинен бути на робочому місці в офісі по буднях, принаймні сім годин. Зауважимо, що графіки роботи

⁴⁶⁴ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1570.

⁴⁶⁵ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1570.

⁴⁶⁶ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1570.

нотаріусів для всього окружного суду апеляційної інстанції визначає голова апеляційного суду, дослухаючись до думки нотаріальної ради. За необхідності нотаріус вправі вчиняти нотаріальні дії в звичайні робочі години за межами офісу, тобто за викликом. Також у невідкладних випадках нотаріус може вчиняти нотаріальні дії у позаробочий час, зокрема неділю і святкові дні.

Законодавець у § 2. ст. 22 встановлював правило, згідно з яким нотаріуси мали право на пенсію від Скарбниці державної та не зобов'язувалися вступати в організації обов'язкового страхування. Зокрема нотаріус мав право на пенсійну винагороду від державного казначейства, натомість не отримував половини зарплати до кінця року його призначення, а наступного календарного року і надалі отримував половину пенсійної зарплати тільки тоді, якщо його чистий прибуток в попередньому календарному році не перевищував 10,000 злотих. Ярослав Левицький зауважував, що «іменуючи значну кількість емеритованих судовиків чи яких інших урядовців нотарями – скарб автоматично звільнюється від обов'язку плачєння їм емеритури»⁴⁶⁷.

Слід наголосити на тому, що ст. 23 Закону встановлювала важливе, на нашу думку, правило, згідно з яким нотаріус під час учинення нотаріальних дій користується правом захисту державних службовців. За виконання своїх обов'язків нотаріус отримував визначену правилами винагороду.

У межах кожного апеляційного суду створювалася нотаріальна палата, яка територіально охоплювала межі апеляційного суду.

Нотаріальні палати, що діяли в окрузі суду апеляційного, здійснювали свої повноваження через загальні збори нотаріусів і обрану на три роки Раду нотаріальну (арт. 26). Загалом компетенція цих корпоративних органів не змінилася: істотним залишався нагляд за нотаріусами та дисциплінарне провадження. Як і за австрійських часів, нагляд за нотаріусами було доручено головам судів окружних та апеляційних, вищий же нагляд здійснювало Міністерство юстиції⁴⁶⁸.

Кожна Нотаріальна палата була юридичною особою. Нотаріальна рада діяла на місці перебування палати і складалася: із 9 членів у палатах, що мали у своєму складі до 100 нотаріусів; і з 11 членів – від 100 до 200 нотаріусів та із 13 членів у палатах із кількістю нотаріусів понад 200 чоловік.

Австрійське та польське законодавство, яке впродовж сім десятиліть діяло на західноукраїнських землях, чітко визначало правовий статус, функції, порядок управління нотаріальних палат. Основними функціями цих органів професійного самоуправління були охорона честі та гідності своїх членів, здійснення нагляду за діяльністю нотаріусів, сприяння здійсненню заходів, спрямованих на зміцнення і розвиток нотаріального права, а також обов'язок дбати про сумлінне і чесне виконання нотаріусами своїх обов'язків. Про те, що діяльність нотаріальних палат не була формальною, а дієво впливала на політику держави в особі Міністерства юстиції щодо нотаріату, як стверджує українська дослідниця Л. Ясінська, свідчать і архівні матеріали⁴⁶⁹.

⁴⁶⁷ Левицький Я. Нотарійний примус. *Життя і право*. Львів, 1934. березень. № 1 (28). С. 26.

⁴⁶⁸ Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 381.

⁴⁶⁹ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 136.

Загальні збори нотаріусів відбувалися чергово або позачергово. Чергові збори нотаріусів проводилися щороку в травні, а позачергові – скликалися впродовж місяця за пропозицією голови апеляційного суду або на підставі резолюцій нотаріальної ради, або на вимогу п'ятої частини нотаріусів, що входять до палати.

Відповідно до § 3 ст. 27 загальні збори зобов'язані відвідувати всі нотаріуси, які є частиною палати. Про причини, дату і місце проведення зборів заздалегідь повідомляли кожного нотаріуса окремо. Неприбулі на загальні збори без достатніх підстав нотаріуси протягом восьми днів після дати проведення засідання підлягали покаранню з кожної особи у розмірі до 100 злотих⁴⁷⁰.

До компетенції загальних зборів належали такі питання (ст. 28) :

- 1) збір членів нотаріальної ради;
- 2) затвердження річного звіту і бухгалтерського обліку, наданих нотаріальною радою;
- 3) прийняття бюджету і суми річних внесків для потреб Палати;
- 4) створення фонду взаємодопомоги та обов'язкового страхування на випадок смерті або для непрацездатних членів палати;
- 5) розгляд інших спільних питань, що стосуються діяльності нотаріусів, які представляла зборам нотаріальна рада для вирішення;
- 6) розгляд звернень членів палати із загальних питань, що стосуються діяльності палати, які надійшли щонайменше від 10 членів до нотаріальної ради не пізніше, ніж за 14 днів до засідання⁴⁷¹.

Рішення загальних зборів важливі незалежно від кількості присутніх та ухвалюється більшістю. У разі рівності голосів, перевагу має голос голови. Те саме стосується виборів, однак у разі, коли не обрано простою більшістю жодного кандидата, то наступним буде вибір між кандидатами, які набрали найбільшу кількість голосів.

Вибори членів нотаріальної ради відбувалися через таємне голосування. Термін перебування члена нотаріальної ради тривав 3 роки. Водночас можна було щорічно змінювати третю частину складу ради. Члени нотаріальної ради могли бути переобрані тільки після року з дати відставки. Однак член нотаріальної ради не міг відмовитися від мандата.

Нотаріус сплачував на потреби нотаріальної палати щорічні внески, а також, згідно з ухвалою палат, інші внески до фондів взаємодопомоги та на обов'язкове страхування (ст. 22. § 1).

У Львові донині збереглася пам'ятка діяльності довоєнного нотаріату – 6-поверховий будинок на вул. Саксаганського, 6 (раніше Романовича). Варто зазначити, що вказаний адміністративно-житловий будинок є однією з останніх кам'яниць типу «люкс», споруджених у Львові напередодні Другої світової війни. Він вирізняється в забудові вулиці дещо віддаленим від проїжджої частини місцем розташування, оригінальністю архітектурного вирішення в стилі «модерн», своєрідністю планування. Будівельні роботи відбувались у 1937-1939 р.р. на замовлення Нотаріальної палати міста Львова, яка придбала ділянку під забудову у власника

⁴⁷⁰ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1572.

⁴⁷¹ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84.S. 1572.

сусіднього будинку (тепер вул. Саксаганського, 8) інженера Мечислава Стадлера. Майданчик мав майже прямокутну форму розміром 22 метри з боку вулиці на 26 метрів вглиб кварталу. Автором проекту будинку був інженер Збігнев Вардзала. 19 березня 1937 р. Нотаріальна палата звернулася до міської управи з проханням про дозвіл на будівництво. Розпочати будівельні роботи дозволили 12 травня 1937 р. Спричинили затримку сумніви щодо відповідності запропонованого проекту загальному характеру забудови вулиці. Основними проблемами були висота будинку (шість поверхів) та заплановане заглиблене розташування від лінії забудови будинків №2 та №4. Незважаючи на це, проект інженера Вардзали з незначними поправками затвердили. Ускладнювали його реалізацію сусідство схованого в колектор русла Полтви та порівняно високий рівень ґрунтових вод. Через це фундамент споруди довелося закласти на вбитих в землю 11-метрових залізобетонних палях. Будівництво у щільно заселеній частині міста викликало певне незадоволення мешканців навколишніх кам'яниць. Зокрема, 20 серпня 1937 р. власниця будинку на площі Академічній, 2 (тепер — проспект Шевченка, 16) пані Марія Горак подала до міської управи скаргу на Нотаріальну палату. Пані Горак вимагала, щоб будівельні роботи не створювали труднощів винаймачам помешкань у її будинку. Зокрема, йшлося про споруджені біля муру, який відділяв будівельний майданчик від подвір'я будинку пані Горак, тимчасові вбиральні для будівельників. Скаржницю непокоїв сморід, який розповсюджувався звідти, а також те, що будівельники можуть під час роботи ушкодити мур. Разом з будинками №2 та №4 на вулиці Саксаганського колишня кам'яниця пані Горак і справді створює окремий блок з подвір'ям, яке впритул прилягає до будинку Нотаріальної палати. До речі, частина муру від будинку Нотаріальної палати до будинку №4 збереглася і донині. 29 квітня 1938 р. внаслідок загострення міжнародної ситуації Рада міністрів Польщі прийняла доповнення до закону «Про протиповітряну та протигазову оборону», згідно яких у всіх будівлях передбачалося обладнати відповідні сховища. Тому міська управа запропонувала Нотаріальній палаті внести зміни у проект будинку, які б передбачали окреме приміщення під стратегічний об'єкт. Влітку 1938 р. фасадні роботи уже були закінчені й коригувати затверджений проект Нотаріальна палата не мала наміру. До початку 1939 року спорудження остаточно закінчили. Новий шестиповерховий будинок включав підвал (вісім загальних, два складських приміщення та пральню з сушкою), чотири магазини та вхідне приміщення на першому поверсі, офісні приміщення (по 11 кабінетів) на другому та третьому поверхах, п'ятикімнатні помешкання (з кухнями, спіжарками, комірчинами, ванними кімнатами, балконами тощо) на четвертому та п'ятому поверхах, сім офісних приміщень на шостому поверсі, горище з електричним обладнанням. У будинку працювало два ліфти (пасажирський зі швидкістю руху 0,55 м/с та вантажний зі швидкістю 0,45 м/с). Площа забудови становила 337,5 м², об'єм - 8100 м³. Міська управа призначила на 17 березня 1939 р. прийняття будинку спеціальною комісією на чолі з інженером Каролем Дудеком. Під час огляду комісія зауважила, що не було споруджено протиповітряного та протигазового сховища. Спираючись на висновки перевіряючих, відділ будівельного нагляду міської управи надав дозвіл на використання будинку. Але окремо зазначив, що Нотаріальна палата зобов'язується добудувати відповідне сховище. 8 червня 1939 р. палата звернулася до воєводської управи з проханням про відкликання пункту ухвали міської управи, де йшлося про сховище, оскільки відповідну постанову Рада міністрів прийняла уже після остаточного затвердження проекту будинку. Нотаріальна палата наголосила, що

ні матеріальних, ні технічних, ні правових (будинки уже був заселений) можливостей для добудови сховища вона не має.

Напередодні Другої світової війни в будинку розташовувалися офіси 11 нотаріусів, консульство Італії, кабінет лікаря, приватне кадастрове бюро, управління архітектури тощо.

Розділ V Закону присвячено нагляду над нотаріатом та відповідальності нотаріусів за шкоду. Органами, які здійснювали нагляд над нотаріусами, були і суди, і нотаріальна рада.

Згідно зі ст. 37 Закону нагляд за діяльністю нотаріусів здійснював голова окружного суду. Таке ж право належало водночас голові апеляційного суду щодо нотаріусів округу апеляційного суду. Цей нагляд голови судів здійснювався особисто чи через делегованого суддю⁴⁷². Слід зазначити, що відповідно до реформи 1928 р. було встановлено систему загальних судів, до складу якої входили гродські, окружні, апеляційні суди та Найвищий суд⁴⁷³.

Рада Нотаріальна здійснювала нагляд за нотаріусами округу палати або через своїх членів, або через призначені для цієї мети нотаріусів, які не були членами ради. Нагляд відбувався періодично у такий спосіб, що протягом 3 років всі нотаріальні офіси підлягали принаймні одноразовій ретельній перевірці. Крім того, рада могла проводити надзвичайні перевірки. З кожної перевірки повинен бути складений докладний протокол. Рада Нотаріальна направляла протягом 2 місяців з часу ревізії копії протоколу голові окружного суду, водночас повідомляла про способи усунення виявлених недоліків (ст. 38)⁴⁷⁴.

Основний нагляд за нотаріусами та органами нотаріальних палат, відповідно до ст. 42 Закону, здійснював міністр юстиції.

Окрім осіб, які беруть участь в акті, нотаріус мав повну відповідальність за шкоду, заподіяну під час виконання своїх обов'язків унаслідок помилки, недбалості або нездатності його заступників та працівників офісу (ст. 43. § 1). Ця ж відповідальність стосувалася заступника нотаріуса, який був призначений для його заміщення, але без згоди нотаріуса. Однак час для висунення претензії минув після трьох років із дня, коли позивачу стало відомо про заподіяну йому шкоду.

За службові провini та серйозні проступки, не гідні відповідного становища, нотаріус міг підлягати дисциплінарному стягненню. До видів дисциплінарних стягнень належали: зауваження, догана, штраф у розмірі 10000 злотих, а також позбавлення права зайняття нотаріальною діяльністю (ст. 45). Зауваження і догани укладалися письмово.

Глава VII Закону присвячена стажистам та асесорам (помічникам та в певних випадках заступникам) нотаріуса.

Стажистом нотаріуса могла бути лише особа, яка відповідала умовам, зазначеним у ст. 7 пп. 2, 4, і 5 (тобто вимогам, що висуваються до нотаріуса), та надала згоду нотаріуса про готовність прийняття її на стажування. Однак питання про

⁴⁷² Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1573.

⁴⁷³ Липитчук О. Судова система Другої Речі Посполитої: основні періоди розвитку (1918–1939 pp.) . *Право України*. 2001. № 6. С. 111.

⁴⁷⁴ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1573.

зарахування заявників (майбутніх стажистів) вирішувала нотаріальна рада, яка до ухвалення рішення отримувала схвалення апеляційного суду.

Після складання нотаріального іспиту стажист ставав асесором нотаріальним. Асесор нотаріальний міг бути уповноваженим на заміщення нотаріуса.

Частина друга Закону присвячена порядку вчинення нотаріальних дій. Важливими, на нашу думку, є положення Розділу 1 «Загальні положення».

Компетенцію нотаріусів встановлено у ст. 63 Закону, за якого нотаріус учиняє нотаріальні дії, покладені на нього законом, зокрема, складає нотаріальні акти, видає виписи, витяги та копії, засвідчує повноваження, підписи на заявах сторін, готує протоколи, опротестовує векселі, чеки та інші документи, приймає для зберігання документи, гроші або цінні папери. Однак нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії, які суперечать закону, громадському порядку та добрим звичаям.

Згідно з вимогами § 1 ст. 65 Закону нотаріус не мав права вчиняти нотаріальні дії від свого імені; від імені своєї дружини та осіб, які є його кровними або прямими родичами без обмеження; осіб, які є його родичами по бічній лінії аж до четвертого ступеня, або свояками до третього ступеня включно; осіб, з якими нотаріус мав узи усиновлення, опіки чи піклування; установ або організацій, в яких нотаріус мав частку. Зауважимо, що обмеження, зазначені у § 1, були обов'язковими також для заступника нотаріуса, осіб, які перебували у відносинах, зазначених у вказаному пункті, допоки тривало заміщення нотаріуса чи замісника. Водночас обмеження, передбачені у § 1 ст. 65, крім останнього, діяли навіть після припинення шлюбу нотаріуса чи його заступника⁴⁷⁵.

Якщо нотаріус відмовлявся вчиняти нотаріальну дію, зацікавлена особа могла звернутися протягом двох тижнів зі скаргою в окружний суд за місцем знаходження нотаріуса (ст. 66. § 1).

О. Липитчук зазначає, що характерною рисою функціонування польської судової системи та судочинства була дискримінація українців та інших національних меншин, що виявилось, зокрема, в обмеженні використання української мови в судах⁴⁷⁶.

Відповідно до ст. 69 перед учиненням нотаріальної дії нотаріус мав встановити особу людини, яка звернулася по надання послуги. Якщо особа нотаріусові особисто невідома, то її особу могли підтвердити двоє знайомих нотаріусові осіб. Ідентичність сторін, за відсутності таких осіб, також, могла бути підтверджена посвідченням або іншим документом. Водночас спосіб встановлення особи повинен бути нотаріусом зазначений у документі. Однак нотаріусові заборонялося вчиняти нотаріальні дії, якщо вони були переконані у нездатності особи провадити такі дії⁴⁷⁷.

У разі вчинення нотаріальних дій за участю неграмотних осіб чи таких, що не в змозі підписатися, або сліпих, глухих, німих чи глухонімих, необхідною була присутність двох свідків.

Свідком могла бути повнолітня особа, яка вміє писати і читати польською мовою, наділена повними цивільними та громадськими правами та відома нотаріусові

⁴⁷⁵ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1575.

⁴⁷⁶ Липитчук О. В. Система судових органів та судочинства Республіки Польща (1918–1939 pp.): автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів, 2004. С. 13.

⁴⁷⁷ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1576.

особисто. Не могли бути свідками: сліпий, глухий, німий чи глухонімий; працівник канцелярії нотаріуса та слуги будинку нотаріуса; особи, які перебувають із нотаріусом у стосунках, що не дозволяють йому або від його імені вчиняти нотаріальні дії.

Відповідно до § 1 ст. 75, якщо у вчиненні нотаріальних дій брали участь особи, які були неписьменними чи не могли розписатися, то у документі вони проставляли чорнилами відбитки пальців, поряд з яким свідок підписувався.

Кожному нотаріальному документові присвоювався номер, який відповідав номеру, під яким документ був записаний у книгу (сучасний реєстр нотаріуса).

Також нотаріус стягував збори державні та муніципальні згідно зі спеціальними положеннями. Зауважимо, що відповідно до ст. 80 нотаріус зобов'язаний був на кожному документі зазначити суму стягнутої плати.

У ст. 81 встановлено, що нотаріус складає нотаріальний акт у випадках, коли сторони повинні або бажають надати акту дії публічного документа.

Обов'язкова нотаріальна форма укладення нотаріального акта встановлена в § 1 ст. 82. Це договори проїзду, обмеження або обтяження прав на нерухомість.

Нотаріальні акти мали бути розроблені нотаріусом у зрозумілій доступній формі. Також нотаріус зобов'язаний надавати відповідні роз'яснення сторонам стосовно правового акта щодо кожного запиту, навіть із власної ініціативи, якщо, на його думку, це необхідно зробити.

Відповідно до ст. 84 нотаріальний акт мав містити таку інформацію:

- 1) день, місяць і рік укладення, а за необхідності або на прохання сторін – годину та хвилину початку підписання акта;
- 2) місце складання акта;
- 3) найменування і місце праці нотаріуса, якщо акт укладав заступник, то ще й ім'я та прізвище заступника;
- 4) ім'я, прізвище і місце проживання сторін акта та осіб, запрошених до укладення акта;
- 5) згода сторін за необхідності діяти на підставі доданих документів;
- 6) затвердження на прохання сторін фактів, що відбулися під час складання акта;
- 7) твердження, що акт був прочитаний, затверджений і підписаний;
- 8) підписи сторін та осіб, які були запрошені до укладення акта;
- 9) підпис нотаріуса.

Додатки до нотаріального акта мали бути завжди підписані особами, які підписали акт, а також нотаріусом⁴⁷⁸.

Законодавець у ст. 88 наголошує, що акт, складений із порушенням приписів ст. 65, 70, 71, 72, 75, 78 і 84, не мав сили офіційного документа.

Нотаріуси зберігали в себе оригінали актів і протоколів та відписи вчинених протестів. Не пізніше, ніж наприкінці кожного календарного року, оригінали актів та протоколи оформлялися у хронологічному порядку.

Згідно зі ст. 112 у разі припинення повноважень нотаріуса його записи і книги, а також наряди для зберігання документів передавали до нотаріального архіву, гроші та цінні папери – до судового депозиту.

⁴⁷⁸ Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polsky*. 1933. № 84. S. 1577.

Після складання повноважень нотаріуса його наступник за посадою міг отримати дозвіл від голови окружного суду на зберігання нотаріальних актів свого попередника (ст. 115).

Розділ Х «Книга нотаріуса» Закону присвячений веденню нотаріального діловодства. Законодавець зобов'язував нотаріуса вести такі книги: реєстр (Repertorjum), книгу протестів, алфавітний покажчик, книгу депозитів, книгу доходів та витрат (ст. 116). Зразок нотаріальних книг встановлював міністр юстиції.

Об'єднання польських нотаріусів відбулося під час Другої Республіки, за незалежності. Нотаріус цього періоду ще не становив основного правового і морального стандарту для наступного покоління нотаріусів. Відтак так звані міжвоєнні нотаріуси створили окремі по всій країні професійні групи, усвідомлюючи свої цілі та призначення для реконструкції польської держави. Відповідно до Положення про нотаріусів вони були визначені як посадові особи, що дало змогу надати нотаріусові – вперше в країні загалом – статусу професійного самоврядування. Згідно з Регламентом 7 палати нотаріуса створено – у Варшаві, Познані, Львові, Кракові, Любліні, Катовіце та Вільнюсі⁴⁷⁹.

Так, у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, містяться окремі документи про діяльність нотаріусів у Львівському Апеляційному Судовому окрузі діловодно-організаційного характеру – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові). Зокрема: Проект статуту про Нотаріальну палату 1926 р.; протоколи засідань Ради Львівської Нотаріальної Палати 1937-1939 років; протоколи загальних зборів Львівської Нотаріальної Палати 1934 р. та 1937 р.; Свідоцтва про складання екзамену на звання нотаріуса 1921 р. та 1922 р.; матеріали про прийняття нотаріальної присяги за 1920 р. та 1927 р.; Списки нотаріальних асесорів Львівського Апеляційного округу 1937 р.; листування Міністерства юстиції, Окружного суду і Нотаріальної Палати з питань нового зразка нотаріальної печатки; рішення про допуск нотаріусів до прийняття посади; звіти Львівської Нотаріальної Палати про вакантні посади нотаріусів та ін. Також в матеріалах архіву знаходиться Інструкція для нотаріусів у провадженні спадкових справ, затверджена Міністерством юстиції (Справедливості) 17 лютого 1921 року за № 5007/17№/21⁴⁸⁰.

Найбільш поширеними у міжвоєнний період були нотаріальні посвідчення договорів купівлі-продажу, позики, кредиту, застави, дарування, запис посагу, спадкування тощо. Нотаріальні послуги коштували: завірення акта купівлі-продажу – 30 зл., контракт дарування – 30 зл., угода про банківську позику – 17 зл. 50 грош, запис застави – 30 зл., запис посагу – 30 зл. Усі нотаріальні акти друкувалися на машинці, крім договору банківського кредиту, для якого був готовий бланк. Нотаріальні документи угоди, крім сторін, підписував ще й свідок. Інколи сторони замість підпису залишали відбиток пальця⁴⁸¹.

Б. Тищик стверджує, що у галузі цивільного права на польських землях, які раніше входили до складу різних держав, діяли різні джерела, що суттєво відрізнялися. Через це виникали доволі складні проблеми, пов'язані з уніфікацією та кодифікацією цивільного права та процесу. Крім цього, суспільство у повсякденному житті зазвичай

⁴⁷⁹ Historia-notariatu. URL: <http://www.gdin.pl/notariat...polsce/historia-notariatu>.

⁴⁸⁰ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С.217-218.

⁴⁸¹ Хабатин Н. Нотарі з Станиславова. URL: <http://www.gk-press.if.ua/node/5595>.

стикалося з питаннями договірних правовідносин, речового, сімейного, спадкового права⁴⁸².

На думку Г. Шура, за 20 років існування буржуазної Польщі майже нічого не було зроблено для уніфікації та кодифікації цивільного законодавства, хоча такі спроби спостерігалися ще у 20-х роках. Підготовку уніфікації законодавства у міжвоєнній Польщі було покладено на кодифікаційну комісію, котра працювала близько 20 років. Але ціла низка надважливих галузей права вкотре залишилася без змін. Цивільне законодавство загалом так і не було кодифіковано. Лише 1933 р. кодифіковано зобов'язальне право – прийнято Зобов'язальний кодекс; 1934 р. – Торговий кодекс; в 1936 р. – вексельне та чекове право. Крім того, ще раніше були кодифіковані авторське та винахідницьке право – 1920 р. прийнято закон про авторське право, а 1928 р. – Положення про охорону винаходів, товарних знаків та взірців⁴⁸³.

У Другій Речі Посполитій і надалі діяв Австрійський цивільний кодекс (1811 р.), тому зберігалися попередні основи правового регулювання опіки і піклування. Допускалося використання звичаєвого права, особливо це стосувалося селянського побуту Галичини, попри те, що формальну силу під час вирішення пов'язаних з опікунством справ мали все ж статті державного законодавства – Австрійського цивільного кодексу та цивільного законодавства Польщі⁴⁸⁴.

Упродовж міжвоєнного періоду збереглися положення речового та спадкового права, яке діяло на польських землях до 1918 р. Незважаючи на територіальні відмінності, спадкове право здебільшого спиралося на співвідношенні одних і тих же принципів, характерних буржуазним правам, відповідно до яких спадщина належала найближчим родичам померлого⁴⁸⁵.

Отже, Розпорядженням польського президента від 27 жовтня 1933 року затверджено «Право про нотаріат», яким розпочато новий етап в історії як польських нотаріусів, так і нотаріусів на західноукраїнських землях, що знаходилися під юрисдикцією Польщі. Відповідно до нормативного акту нотаріусів визнано високоосвіченими та висококваліфікованими незалежними юристами з правом професійного об'єднання.

⁴⁸² Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.). Львів: Світ, 2012. С. 259.

⁴⁸³ Шур Г. М. Очерки по истории государства и права Польской Народной Республики. Ташкент: Издательство «ФАН» Узбекской ССР, 1966. С. 84.

⁴⁸⁴ Рудий Н. Я. Інститут опіки та піклування в Україні: історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів, 2011. С. 12.

⁴⁸⁵ Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М.: Юридическая литература, 1980. С. 493–494.

РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРЕНАХ ЛЬВІВЩИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ТА НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

3.1 Правове регулювання нотаріальної діяльності на львівських землях в Радянській Україні (1940-1991 рр.)

Радикальні зміни у становищі жителів Львівщини відбулися з початком Другої світової війни.

Передумовою процесу інтеграції Західної України до радянської системи було укладення таємного протоколу до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р. Реалізуючи зафіксовану в протоколі домовленість про поділ територій Польської держави, Й. Сталін санкціонував зайняття Червоною армією Західної України⁴⁸⁶.

1 листопада 1939 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з УРСР.

Для встановлення нового порядку сюди слідом за військовими частинами прибували так звані «уповноважені». ЦК КП(б)У спрямував їх для ліквідації польських органів влади. Із усім старим державним апаратом були ліквідовані польські правоохоронні органи і створені обласні управління юстиції, обласні та народні суди, органи прокуратури, адвокатури й державного нотаріату.

На територію західних областей УРСР було поширено дію радянського законодавства, проведено радянську адміністративно-територіальну реформу, створено територіальні партійні та радянські органи⁴⁸⁷.

4 грудня 1939 року на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР створено Львівську область.

Згідно з постановою Президії Верховної Ради УРСР від 18 січня 1940 року у західних областях України, в тому числі на Львівщині та Дрогобиччині, були створені районні нотаріальні контори, Зокрема, були створені та почали функціонувати Перша львівська, Бродівська, Городоцька, Миколаївська, Мостиська, Нестерівська (теперішня Жовківська), Радехівська, Сокальська, Ходорівська нотаріальні контори.

У своїй діяльності державні нотаріальні контори керувалися законодавством Української РСР та були підпорядковані Управлінню народного комісаріату по Львівській та Дрогобицькій областях. Створення нотаріальних контор відбувалося на підставі Нотаріального положення УРСР 1928 р. і Інструкції НКЮ УРСР від 9 березня 1938 р. «Про структуру і організацію нотаріальних органів УРСР». Відповідно до наказу Нарком'юсту УРСР вони розпочали свою діяльність з 1 січня 1940 року. В обласних центрах і містах створювали нотаріальні контори, а в районних центрах – нотаріальні столи.

Як зазначав львівський історик права М. Настюк, під час підбору і розміщення кадрів органів державного нотаріату здебільшого використовували спеціалістів-

⁴⁸⁶ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 140.

⁴⁸⁷ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 140.

юристів, що мали попередній досвід і добре знали місцевий побут і звичаї місцевого населення, однак із обов'язковою політичною та юридичною перепідготовкою.

Отже, процес створення органів юстиції, зокрема і нотаріату, в західних областях України відбувався під безпосереднім керівництвом партійних і радянських органів. У процесі їх організації насаджувались соціалістичні форми і методи діяльності, хоч окремі дослідники вказували, що водночас враховувався попередній досвід та місцеві умови⁴⁸⁸. Ми погоджуємося з думкою Л. Ясінської, що відмінностей у функціонуванні нотаріату в Радянській Україні і її західних областях не було⁴⁸⁹.

З метою приведення організації державного нотаріату відповідно до Закону про судоустрій Постановою РНК УРСР від 27 грудня 1940 р. «Про поліпшення організації державного нотаріату УРСР»⁴⁹⁰ були організовані: в містах – міські державні нотаріальні контори, в селах і селищах міського типу, що були райцентрами, – районні державні нотаріальні контори. До того ж обласні нотаріальні контори реорганізовувалися у міські, а нотаріальні столи – у районні нотаріальні контори. Очолювали міські та районні державні нотаріальні контори – нотаріуси, за винятком міських державних нотаріальних контор обласних центрів, а також великих промислових міст – старші нотаріуси (за списком Нарком'юсту УРСР).

Загальну кількість нотаріальних контор встановлював Народний комісаріат юстиції УРСР за погодження з виконавчими комітетами відповідних рад та затверджувала РНК УРСР.

Старших нотаріусів та нотаріусів призначали, переміщували та звільняли з посад начальники управлінь Нарком'юсту при обласних радах.

Керівництво та нагляд за роботою державних нотаріальних контор здійснював Нарком'юст УРСР через вказані управління юстиції. Також управління юстиції при обласних радах: складали проекти штатів державних нотаріальних контор, забезпечували добір кадрів, проводили ревізії та обслідування, інструктування нотаріальних контор, здійснювали фінансування та контроль за правильним витрачанням нотаріусами і старшими нотаріусами грошових сум, а також складали зведені звіти про роботу нотаріальних контор області. Як бачимо, діяльність обласних управлінь юстиції в Україні щодо організації діяльності нотаріату в основному збігається з діяльністю управлінь юстиції при обласних радах. Керівництво державними нотаріальними конторами безпосередньо здійснювали державні або старші нотаріуси і голови обласних судів загалом⁴⁹¹.

Однак зміни до Цивільного кодексу УРСР, згідно з якими соціалістичний сектор звільнявся від обов'язкового засвідчення договорів, що уклалися між його підприємствами; кредитна реформа 1930 р., за якої зникли такі функції, як протест

⁴⁸⁸ Настюк М. І. Становление и развитие органов юстиции и прокуратуры в западных областях УССР (1939–1941 гг.): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / К., 1977. С. 15–16.

⁴⁸⁹ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 141.

⁴⁹⁰ Про поліпшення організації державного нотаріату УРСР: Постанова РНК УРСР від 27.12.1940 // *ЗП УРСР*. 1941. № 3. Ст. 28.

⁴⁹¹ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1930–1941 років. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1. С. 25–26.

векселя і здійснення виконавчих написів на опротестованих векселях, зробили державні нотаріальні контори нерентабельними⁴⁹².

Нотаріальна Устава (Нотаріальне Положення) зазнає суттєвих змін та доповнень у зв'язку з прийняттям постанови Ради Народних Комісарів УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 «Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР»⁴⁹³.

Вказаними змінами скасовано повноваження народних суддів та районних виконавчих комітетів щодо вчинення ними нотаріальних дій.

Також розширено компетенцію сільських і селищних рад, які не є районними центрами, щодо вчинення нотаріальних дій у разі відсутності нотаріальних контор (артикул 3 Нотаріальної Устави). На вказані органи покладалося вчинення таких нотаріальних дій:

1) нотаріально засвідчувати:

а) договори купівлі-продажу будівель на знос на суму до 3000 крб.;

б) інші договори і правочини на суму до 3000 крб., крім договорів на право забудови;

в) довіреності, крім тих, що видаються на проведення дій за кордоном;

г) заповіти громадян, що постійно проживають на території цієї ради;

2) посвідчувати:

а) копії з документів, що стосуються сімейного стану (посвідок про народження, одруження, смерть); копій з довідок про службу в Робітничо-Селянській Червоній Армії, виданих для видання пільг родині; копії з довідок військових столів про відношення до військової служби, а також витягів з постанов правлінь і загальних зборів колгоспів і промислових артілей, що стосуються цього громадянина (лише для громадян, які постійно проживають на території цієї ради);

б) засвідчувати справжність підписів на документах, що не мають значення майнових правочинів, і підписи осіб, що розписуються за осіб, які не можуть розписатися власноручно, на різних документах;

в) справжність підписів засновників (фундаторів) кооперативних організацій та інших товариств і спілок, на поданих ними заявах про реєстрацію названих організацій, товариств і спілок та на проектах їх статутів;

3) вживати заходів з охорони виморочного майна;

4) виконувати технічну роботу, пов'язану з вчиненням нотаріальних дій⁴⁹⁴.

Важливе значення для нотаріусів мала зміна статті 8 Нотаріальної Устави щодо особистих потреб нотаріуса у вчиненні нотаріальних дій. Відтак останній вправі звернутися за її вчиненням до нотаріуса іншої нотаріальної контори за вибором зацікавлених осіб.

Слід виокремити положення нової редакції статті 22 щодо порядку «встановлення тотожності осіб, що беруть участь у вчиненні правочину або для яких вчиняються ті чи інші дії, коли нотаріус цих осіб особисто не знає, посвідчується паспортами, а тотожність осіб, які постійно мешкають в місцевостях, де паспортної

⁴⁹² Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. С. 111.

⁴⁹³ Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР: Постанова РНК УРСР від 03.12.1940 р. ЗУ УРСР. 1940. – № 27. Ст. 198.

⁴⁹⁴ Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР: Постанова РНК УРСР від 03.12.1940 р. ЗУ УРСР. 1940. – № 27. Ст. 198..

системи не запроваджено, – посвідченнями, виданими органами міліції або виконавчим комітетом сільської ради депутатів трудящих». Тобто виключалося підтвердження особи двома громадянами, а лише дозволялося документальне.

У новій редакції викладено розділ 5 Нотаріальної Устави, яким регулювався порядок вчинення виконавчих написів. Якщо до змін нотаріальна контора вправі була вчиняти виконавчі написи стосовно зобов'язань, які виникали на підставі документів, щодо яких учинялась нотаріальна дія, то після змін такий напис мав вчинятись, якщо подані документи безперечно встановлюють грошову заборгованість боржника або його обов'язок передати чи повернути певне майно⁴⁹⁵.

Постановою РНК УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 також затверджено Перелік документів, за якими заборгованість стягається на підставі нотаріальних виконавчих написів, який налічував 32 пункти. Аналіз цього Переліку дає можливість дійти висновку, що український нотаріат, як інститут охорони та захисту цивільних прав та інтересів, у черговий раз був використаний в інтересах охорони і захисту соціалістичної власності. Це підтверджується тим, що документи, відповідно до яких мала стягуватися заборгованість, здебільшого оформлялись адміністраціями підприємств, установ чи організацій, що виступали стягувачами. У разі, коли стягувачами були громадяни, то отримання ними документів для пред'явлення нотаріальному органу залежало від адміністрацій, підприємств, установ та організацій. Адміністрації підприємств, установ та організацій стали визначальниками майнових прав на їх відповідність соціально-господарському призначенню. Це є прикладом реалізації приписів ст. 1 Цивільного кодексу УСРР 1922 р., згідно з яким цивільні права захищаються законом, за винятком тих випадків, коли вони здійснюються в суперечності з їх соціально-господарським призначенням.

Незважаючи на організаційні зміни нотаріату, які відбувалися з часу набуття чинності Нотаріальної Устави, та чинники, які впливали на його функціонування, вона виконувала роль регулятора нотаріальної діяльності до вторгнення на територію України фашистської Німеччини⁴⁹⁶.

17 липня 1941 р. А. Гітлер підписав наказ про передачу окупованих радянських земель у відання рейхсміністерства у справах зайнятих східних областей на чолі з А. Розенбергом. Найбільша з них – «Рейхскомісаріат Україна» з центром в м. Рівне була утворена 20 серпня 1941 р. Рейхскомісаріат складався з шести генеральних округів (Волинсько-Подільський, Житомирський, Київський, Дніпропетровський, Миколаївський, Таврія), які поділялися на округи і райони. На чолі рейхскомісаріату було поставлено відомого своєю особливою ненавистю до слов'ян нациста Е. Коха⁴⁹⁷.

Усі важливі адміністративні та господарські посади належали виключно німецькій адміністрації. Натомість, ще 1 серпня 1942 р. німці утворили дистрикт

⁴⁹⁵ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 // Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. С. 34–35.

⁴⁹⁶ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 // Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. С. 35.

⁴⁹⁷ Грицак М. В. Правова характеристика адміністративно-територіального устрою українських земель у період з 1917 по 1991 рр. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9 (35). С. 16–17.

«Галичина» з центром у Львові як п'ятий дистрикт Генерального губернаторства Польщі⁴⁹⁸.

Звичайно, на загарбаній ворогом території припиняли діяльність радянські органи, зокрема нотаріальні; їх персонал і, у разі можливості, архіви були евакуйовані. Окупанти, встановлюючи «новий порядок», запроваджували свої правничі та нотаріальні структури⁴⁹⁹.

Нотаріальні контори були організовані відповідно до їх статусу. У містах рейхскомісаріату «Україна», нотаріат переважно діяв у вигляді контор чи бюро при міських управах. Державною мовою вважалася українська. У дистрикті «Галичина» було створено нотаріальні контори, підпорядковані нотаріальній палаті у Львові (нотаріуси працювали навіть у львівському гетто). Там були у вжитку українська, польська, німецька мови. На Закарпатті склалася система державних нотаріусів, призначених угорським урядом, та районних нотаріатів. На територіях, підвідомчих Румунії, діяли нотаріальні столи при міських адміністративних органах примаріях. Угорська та румунська влади вели політику витіснення української мови з офіційного діловодства⁵⁰⁰.

Зміст нотаріальних дій на окупованих територіях полягав, зокрема, у вчиненні угод на купівлю-продаж та оренду нерухомості (як правило, у невеликому масштабі), засвідченні повноважень громадян, доручень, дарчих, документів про спадщину, видачі копій тощо. Дехто порушував справи про денационалізацію своїх колишніх домоволодінь або про оформлення права власності на майно, що залишилося після розстріляних комуністів чи євреїв⁵⁰¹.

Після визволення України від фашистських загарбників у 1944 році відбулося відновлення українського нотаріату. Рада Народних Комісарів УРСР 9 серпня 1944 р. за № 1016 прийняла постанову «Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна»⁵⁰², а 1 серпня 1946 р. Наказом Міністра юстиції УРСР були затверджені «Правила вчинення нотаріальних дій у нотаріальних конторах УРСР».

Ці документи послуговували важливою організаційною основою відновлення нотаріату в західних областях УРСР⁵⁰³.

Як стверджує Л. Ясінська, вказані нормативно-правові акти відображають лише зміни в законодавстві та нотаріальній практиці, що відбулися після 1928 р. Якихось

⁴⁹⁸ Грицак М. В. Правова характеристика адміністративно-територіального устрою українських земель у період з 1917 по 1991 рр. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9 (35). С. 17.

⁴⁹⁹ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 71.

⁵⁰⁰ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 71–72.

⁵⁰¹ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 72.

⁵⁰² Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова РНК УРСР від 09.12.1944 р. *ЗУ УРСР*. – 1944. – Ст. 18.

⁵⁰³ Настюк М. И., Гураль П. Ф., Парпан М. П. Восстановление местных органов Советской власти, юстиции и прокуратуры в западных областях УССР (1944–1945). *Вестник Львовского государственного университета. Серия юридическая*. 1982. Выпуск 21 «Вопросы совершенствования правового регулирования». С. 96–110.

значних змін щодо організації нотаріату, його компетенції і техніки нотаріального оформлення документів вони не внесли⁵⁰⁴.

Положення про Державний нотаріат Української РСР складалося з трьох розділів: організація нотаріальних органів, функції нотаріальних органів, основні правила діяльності нотаріальних органів та нараховувало лише 25 статей.

До нотаріальних органів у державі належали державні нотаріальні контори, а в населених пунктах, де не має нотаріальних контор, – виконавчі комітети міських, селищних та сільських рад.

Мережу державних нотаріальних контор встановлював Народний комісаріат юстиції УРСР⁵⁰⁵.

Очолювали державні нотаріальні контори нотаріуси, а в обласних центрах – старші нотаріуси. У разі наявності в обласному центрі декількох нотаріальних контор – посада старшого державного нотаріуса встановлювалася лише в першій нотаріальній конторі.

Заслуговує на увагу стаття 4 Положення щодо порядку заміщення нотаріуса. Відтак у разі відсутності нотаріуса нотаріальні дії вчиняє його заступник, а якщо посада заступника в нотаріальній конторі не встановлено – інша особа, яку призначає начальник управління НКЮ при обласній раді. Призначення, переміщення та звільнення з посади нотаріусів та їх заступників здійснював начальник НКЮ при обласній раді⁵⁰⁶.

Відповідно до статті 6 Нотаріального Положення нотаріусами могли бути особи, які мають вищу або середню юридичну освіту, а також особи, що мали не менш як 2-річний стаж роботи на посаді судді, прокурора, слідчого, юрисконсульта, або не менш як 2-річний стаж нотаріальної роботи. Також встановлювалися обмеження в доступі до посади нотаріуса, зокрема нотаріусами не могли бути особи, позбавлені виборчих прав, або особи, що мали судимість.

Кандидати на посаду нотаріуса або заступника повинні були складати спеціальний іспит за програмою, встановленою НКЮ УРСР. Водночас особи, які мали вищу або середню юридичну освіту, складали іспит лише щодо знання правил вчинення нотаріальних дій (нотаріальної техніки)⁵⁰⁷.

Нотаріуси були не вправі поєднувати інші посади, крім виборних і посад із викладацької роботи.

Згідно зі статтею 9 державним нотаріальним конторам надавалося право мати печатку з державним гербом УРСР.

⁵⁰⁴ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 109.

⁵⁰⁵ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 23.

⁵⁰⁶ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 24.

⁵⁰⁷ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 24.

Керівництво та контроль за діяльністю державних нотаріальних контор здійснював Народний комісаріат юстиції УРСР через свої управління при обласних радах. До повноважень управлінь юстиції належали: складання проектів мережі та штатів державних нотаріальних контор у межах області; забезпечення добору нотаріальних кадрів; проведення перевірок та обслідувань нотаріальних контор; інструктування нотаріальних органів; фінансування державних нотаріальних контор і контроль за правильним витрачанням нотаріусами грошових сум; складання звітів про роботу нотаріальних контор області⁵⁰⁸.

Зокрема, нотаріальні контори на теренах Львівщини були підпорядковані Управлінню народного комісаріату по Львівській та Дрогобицькій областях до березня 1946 року. А з квітня 1946 року по вересень 1956 року підпорядковувались Управлінням міністерства юстиції України по Львівській та Дрогобицькій областях.

Відповідно до статті 12 Положення про Державний нотаріат УРСР державні нотаріальні контори вчиняли такі нотаріальні дії:

- нотаріально посвідчували: договори, довіреності, заповіти, третейські записи в майнових справах громадян між собою;
- засвідчували: вірність копій з документів і виписок з документів та книг; справжність підписів на документах, що не мали значення майнових правочинів; факти і обставини, які мали значення і для яких законом не встановлено іншого виду засвідчення; перехід будівель і права забудови, набутих з прилюдних торгів (ст. 372 ЦПК УРСР);
- учиняли виконавчі написи: на документах, передбачених у Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна; на рішеннях третейських судів у майнових спорах громадян між собою;
- вживали заходів до охорони спадкового майна, та видавали спадкоємцям свідоцтва, які підтверджували їх право на спадщину;
- реєстрували арешти, накладені на будівлі та право забудови;
- приймали в депозит для передачі за приналежністю предмети зобов'язань (гроші, цінні папери);
- приймали на зберігання документи;
- передавали заяви осіб і установ для передання іншим особам і установам та видавали посвідки про передані заяви;
- перекладали документи з одних мов на інші та засвідчували вірність перекладів;
- надавали технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій⁵⁰⁹.

Виконавчі комітети міських, селищних та сільських рад вчиняли такі нотаріальні дії:

- 1) нотаріально посвідчували:

⁵⁰⁸ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 24.

⁵⁰⁹ Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова РНК УРСР від 09.12.1944 р. *ЗУ УРСР*. 1944. Ст. 18.

а) договори на суму до 3000 карбованців, крім договорів про встановлення і відчуження права забудови, а також купівлі-продажу, дарування, обміну та застави будівель;

б) довіреності, крім тих, що видавалися для проведення дій за кордоном;

в) заповіти громадян, які постійно проживають на території цієї ради;

2) засвідчували лише для громадян, які постійно проживали на території цієї ради: вірність копій з документів, що стосуються сімейного стану (свідоцтва про народження, одруження, смерть тощо), з довідок про службу в Червоній армії і Червоному Військово-Морському флоті, виданих для надання пільг сім'ї; з довідок військових столів про відношення до військової служби, а також виписок з постанов правлінь артилей, що стосувалися цього громадянина;

3) засвідчували справжність підписів на документах, що не мали значення майнових правочинів;

4) вживали заходів з охорони спадкового майна;

5) надавали технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій⁵¹⁰.

Як справедливо зауважує Л. Єфіменко, за обсягом регулювання нотаріальної діяльності воно значно поступалося Нотаріальній Уставі. Однак цим актом уперше в історії національного нотаріату у назвах нотаріальних дій розмежовувалися такі їх ознаки, як засвідчення та посвідчення, і відтоді таке розмежування є незмінним в основних актах про нотаріат⁵¹¹.

Розділ «Основні правила діяльності нотаріальних органів» нараховував лише 12 статей, що, на нашу думку, не повною мірою розкриває поставлені перед нормативним актом завдання.

Однак все ж деякі положення вказаного розділу заслуговують на увагу. Нотаріальні дії можна було вчиняти в будь-якій державній нотаріальній конторі, крім випадків, коли за законом або згідно з правилами вчинення нотаріальних дій нотаріальну дію необхідно вчиняти в певному місці.

Статтю 15 Положення встановлено, що нотаріальні контори повинні нотаріально посвідчувати за бажанням сторін правочини, для яких за законом не встановлено обов'язкове нотаріальне посвідчення. Однак правочини, які підлягають обов'язковій земельній реєстрації, не можуть бути посвідчені нотаріально⁵¹².

Всі нотаріальні дії вчиняються в нотаріальній конторі і тільки у разі серйозної хвороби, старості сторін або інших важливих причин можна було викликати нотаріуса для вчинення подібних нотаріальних дій поза нотаріальною конторою.

На нотаріусів покладено обов'язок здійснювати контроль за законністю всіх нотаріально посвідчуваних правочинів і засвідчуваних документів, а також за їх оплатою, встановленою державою пошлиною (митом).

⁵¹⁰ Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова РНК УРСР від 09.12.1944 р. *ЗУ УРСР*. 1944. Ст. 18.

⁵¹¹ Єфіменко Л. В. *Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2013. С. 36.

⁵¹² Долинська М. С. *Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років*. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 25.

Нотаріуси повинні надавати громадянам, для яких учиняються нотаріальні дії, активну допомогу, щодо захисту їх прав і законних інтересів, роз'яснюючи їм суть взятих на себе зобов'язань і наслідки, що можуть виникнути, щоб правова неінформованість, малописьменність цих осіб та інші обставини не могли бути використані їм на шкоду.

Обмеження в праві вчинення нотаріальних дій встановлено в статті 20 Положення. Нотаріуси не мають права вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я, від свого імені, на ім'я або від імені своєї дружини, своїх та її родичів прямого споріднення, братів і сестер своїх і своєї дружини, а також співробітників цієї нотаріальної контори⁵¹³.

Стаття 21 Положення присвячена таємниці вчинення нотаріальних дій. Нотаріуси і співробітники нотаріальних контор повинні дотримуватись таємниці щодо всіх учинених ними дій, доручених їм справ і документів. Довідки про вчинені нотаріальні дії і доручені нотаріальній конторі документи можна було видавати тільки особам, що брали участь в нотаріально посвідчених правочинах як сторони, а також особам, за дорученням яких і стосовно яких вчинено відповідні нотаріальні дії. У випадках, передбачених законом, довідки видавалися також і на вимогу прокуратури, слідчих органів і суду⁵¹⁴.

Нотаріуси мали право одержувати від державних і громадських органів, приватних осіб та організацій необхідні їм довідки, безпосередньо вимагаючи їх і видаючи особам, які беруть участь у нотаріальних діях, свідоцтва на одержання зазначених довідок.

Нотаріус мав право відмовитися від вчинення нотаріальної дії, пояснюючи причину відмови та порядок оскарження. На вимогу особи, якій відмовлено вчиняти нотаріальну дію, нотаріус повинен був викласти причину відмови в письмовій формі.

Нотаріальні дії нотаріусів та інших нотаріальних органів, які вчиняють нотаріальні дії, а відмови від вчинення нотаріальних дій можна було оскаржити за правилами ст.ст. 258–261 ЦПК УРСР. У такому ж порядку прокурор мав право опротестувати нотаріальну дію або відмову від її вчинення.

Скарги на службові вчинки нотаріусів, які не мали характеру нотаріальної дії, подавалися начальнику управління НКЮ УРСР при обласній раді.

Оскільки Положення про Державний нотаріат УРСР не регулювало всі питання щодо порядку вчинення нотаріальних дій, тому в статті 25 встановлено, що інструкції та накази щодо застосування цього Положення і правила вчинення нотаріальних дій видає Народний комісар юстиції УРСР⁵¹⁵.

З 1956 р. у зв'язку із ліквідацією управлінь юстиції загальне керівництво нотаріальними конторами знову було покладено на обласні суди, у штат яких були

⁵¹³ Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова РНК УРСР від 09.12.1944 р. *ЗУ УРСР*. 1944. Ст. 18.

⁵¹⁴ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 25.

⁵¹⁵ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 25.

введені посади нотаріальних ревізорів. Слід зауважити, що державні нотаріуси регіону були підлеглими Львівському та Дрогобицькому обласним судам.

Постановою Ради Міністрів Української РСР від 26 грудня 1956 року № 1536 затверджено Положення про державний нотаріат Української РСР⁵¹⁶, яке складалося з 70 статей та окремих не пронумерованих глав (всього 17). Структура положення була традиційною та охоплювала такі глави: організація та функції нотаріальних органів; загальні правила діяльності нотаріальних контор і порядок учинення нотаріальних дій; нотаріальне посвідчення правочинів; видача свідоцтв про придбання будівель з прилюдних торгів; видача нотаріальних свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, набутого під час перебування в шлюбі; накладення заборон (арештів) на будівлі; вжиття заходів з охорони майна, що залишилося після померлого; видача свідоцтв про право на спадщину і про виморочність майна; учинення виконавчих написів; засвідчення вірності копій документів; засвідчення вірності перекладів і копій документів, які викладені мовами народів СРСР і іноземними мовами; засвідчення справжності підписів на документах; засвідчення безспірних обставин; передача заяв від громадян і установ іншим громадянам і установам; прийняття в депозит грошових сум для передання за належністю; учинення морських протестів; учинення протестів векселів і нотаріальних написів про неоплату чеків; видання інструкцій про порядок учинення нотаріальних дій⁵¹⁷.

До органів, які вправі вчиняти нотаріальні дії, належали: державні нотаріальні контори, а в населених пунктах, де нотаріальні контори не організовані, певні нотаріальні дії, виконавчі комітети міських, районних, селищних і сільських рад депутатів трудящих.

В обласних центрах одна з нотаріальних контор виділялася як Перша нотаріальна контора, яку очолював старший нотаріус. Старші нотаріуси призначалися, переміщувалися та звільнялися головами обласних судів з санкції Міністра юстиції УРСР. Решту нотаріальних контор очолюють нотаріуси, яких та заступників старших нотаріусів призначали, переміщували і звільняли голови обласних судів⁵¹⁸. У разі відсутності нотаріуса, нотаріальні дії виконує його заступник або інша особа за призначенням голови обласного суду.

Статтею 6 Положення встановлено підвищені вимоги до нотаріуса. Відтак на посаду нотаріуса призначали осіб, які мали вищу юридичну освіту. Призначення на посади нотаріусів молодих спеціалістів, які закінчили юридичні вищі навчальні заклади, провадиться тільки після проходження ними стажування в нотаріальній конторі упродовж 3-х місяців.

Нотаріуси не можуть займати за сумісництвом інших посад, за винятком посад викладачів навчальних закладів і курсів. Відповідно до статті 10, керівництво діяльністю нотаріальних контор здійснює Міністерство юстиції Української РСР через обласні суди, на які покладено повноваження: подавати Міністерству юстиції

⁵¹⁶ Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 26.12.1956 р. № 1536. *ЗУ УРСР*. 1956. № 23–24. Ст. 240.

⁵¹⁷ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 26.

⁵¹⁸ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1930–1941 років. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1. С. 26.

УРСР проекти організації нових нотаріальних контор, переміщення або закриття діючих нотаріальних контор, а також проекти переведення нотаріальних працівників з одних нотаріальних контор в інші і про скорочення штатів контор; здійснювати добір кадрів нотаріальних працівників; провадити перевірки діяльності та інструктаж нотаріальних органів; фінансувати нотаріальні контори і контролювати правильність витрачання нотаріусами грошових сум. Нотаріальні контори мають печатку із зображенням державного герба Української РСР.

Відповідно до статті 12 Положення нотаріальні контори учиняють такі нотаріальні дії:

1) посвідчують: правочини: договори, довіреності, заповіти, нотаріальне посвідчення яких передбачено законом, а також інші правочини за бажанням сторін, нотаріальне посвідчення яких не є обов'язковим;

2) засвідчують: вірність витягів, копій і копії з копій документів і книг по діловодству; справжність підписів на документах, які не мають значення майнових правочинів; вірність перекладів документів з одних мов на інші, а також справжність підписів перекладачів на документах; факт знаходження громадянина в живих; час пред'явлення документа;

3) видають: свідоцтва про право на спадщину і про виморочність майна; свідоцтва про право власності на частку спільного майна подружжя, набутого упродовж перебування в шлюбі майна; свідоцтва про купівлю будівель з прилюдних торгів;

4) учиняють: виконавчі написи на документах, передбачених спеціальним переліком, затвердженим Радою Міністрів УРСР; морські протести; протести векселів; написи про неоплату чеків;

5) приймають: в депозит грошові суми і цінні папери для передачі їх за належністю; заяви громадян і установ для передання їх іншим громадянам і установам;

6) вживають заходів з охорони спадкового майна;

7) накладають заборони (арешти на будівлі), а також надають технічні послуги, пов'язані з вчиненням нотаріальних дій.

Виконавчі комітети міських, районних, селищних і сільських рад у населених пунктах, де не було нотаріальних контор, учиняли для осіб, які проживали на підпорядкованій раді території, такі нотаріальні дії:

1) посвідчували: договори на суму не більш 3000 карбованців; заповіти; довіреності, крім довіреностей на учинення дій за кордоном; особу одержувачів поштової та телеграфної кореспонденції;

2) засвідчували вірність копій з документів щодо сімейного стану (свідоцтв про народження, одруження, смерть та ін.), з довідок про службу в Червоній Радянській армії та Військово-Морському Флоті, виданих для надання пільг родині; з довідок військових столів про відношення до військової служби, а також вірність витягів з постанов правлінь і загальних зборів колгоспів і промислових артілей, що стосувалися цього громадянина; справжність підписів на документах, що не мали значення майнових правочинів;

3) вживали заходів з охорони спадкового майна; а також надавали технічні послуги, пов'язані з учиненням нотаріальних дій.

Обмеження у праві вчинення нотаріальних дій встановлено в статті 17 Положення про Державний нотаріат Української РСР. Відтак нотаріус не вправі учинити нотаріальні

дії від свого імені, від імені і на ім'я своєї дружини, її і своїх родичів, а також на ім'я і від імені співробітників цієї нотаріальної контори⁵¹⁹.

Правила щодо дотримання таємниці вчинення нотаріальних дій встановлено статтею 19 Положення: нотаріуси і співробітники нотаріальних контор зобов'язані додержуватись таємниці щодо виконуваних ними нотаріальних дій, а також доручених їм справ і документів. Довідки видаються лише особам, за дорученням або щодо яких учинені нотаріальні дії, а також на вимогу прокуратури, судових і слідчих органів і в інших, спеціально передбачених законом випадках. Щодо заповітів довідки громадянам, на ім'я яких зроблені заповіти, видаються лише після смерті заповідачів.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 травня 1959 року Дрогобицька область була ліквідована. Тому державні нотаріальні контори, в тому числі Дрогобицька та Стрийська, перейшли в підпорядкування Львівського обласного суду. Станом на липень 1968 року на Львівщині функціонувало 29 державних нотаріальних контор

Із березня 1963 року до серпня 1970 року, керівництво органами державного нотаріату в республіці здійснювали Верховний Суд УРСР і обласні суди.

У 60-х роках проведено нову кодифікацію цивільного і цивільно-процесуального законодавства, а у наступні роки оновлено шлюбно-сімейне, колгоспне, земельне, трудове та інше законодавство. Відтак окремі положення попередніх законодавчих актів щодо нотаріату втратили чинність, виявились прогалини, виникла потреба в законодавчому врегулюванні деяких питань, висунутих нотаріальною практикою та розроблених правовою наукою⁵²⁰.

Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, які набрали чинності з 01.05.1962 р., та розроблений відповідно до них новий Цивільний кодекс УРСР, прийнятий 18.07.1963 р., який набув чинності з 01.01.1964 р., зберіг і закріпив квазінотаріат у ст. 542⁵²¹. ЦК УРСР 1963 р. передбачав перехід спадкового майна до держави як «останнього спадкоємця» за законом Свідоцтва про право на спадщину, яку одержував відповідний фінансовий орган за місцем відкриття спадщини⁵²².

31 серпня 1964 р. за № 941 Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР та Переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна»⁵²³ та затвердила «Положення про державний нотаріат УРСР». Відповідно Положення 1956 р. визнавалось таким, що втратило чинність.

⁵¹⁹ Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УРСР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 3. С. 27.

⁵²⁰ Лесницькая Л. Ф. Закон о государственном нотариате. *Советское государство и право*. 1973. № 12. С. 53.

⁵²¹ Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 20.

⁵²² Нелін О. Генезис та розвиток інституту відумерлості спадщини в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 45.

⁵²³ Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР та Переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова Ради Міністрів УРСР від 20.03.1964 № 941. *ЗП УРСР*. 1964. № 8. Ст. 113.

Положення про Державний нотаріат Української РСР 1964 р. (надалі Положення) складалося з п'яти розділів: організація і керівництво діяльністю державних нотаріальних контор; функції державних нотаріальних контор і органів, які вчиняють нотаріальні дії; загальні правила діяльності державних нотаріальних контор; окремі види нотаріальних дій; видання інструкцій про порядок вчинення нотаріальних дій та 79 статей⁵²⁴.

Розділ перший положення присвячено організації та керівництву діяльністю державних нотаріальних контор. До органів, які вправі вчиняти нотаріальні дії, належали: державні нотаріальні контори, а в населених пунктах, де не організовано нотаріальних контор, – виконавчі комітети міських, селищних та сільських рад і лише для осіб, які постійно проживають на території діяльності цієї ради.

Загальне керівництво і контроль за діяльністю нотаріальних контор УРСР здійснював Верховний Суд УРСР (відповідно до статті 34 Закону про судоустрій Української РСР від 30 червня 1960 року, з наступними змінами), а керівництво в областях – обласні суду.

Керівництво і контроль за діяльністю виконкомів міських, сільських, селищних рад за вчиненням ними нотаріальних дій здійснювалося вищими виконавчими комітетами рад депутатів трудящих. На нотаріусів найближчих нотаріальних контор покладено обов'язок інструктування службових осіб виконкомів міських, сільських і селищних рад щодо вчинення ними нотаріальних дій.

Державні нотаріальні контори перебували на республіканському бюджеті й утримувалися за кошти Верховного Суду РСР, а їхні штати затверджувалися Головною Верховного Суду УРСР.

Як справедливо зауважує М. Калиницький, Положення 1964 року урахувало норми нового Цивільного кодексу⁵²⁵.

Варто зауважити, що статтею 8 Положення встановлено, що нотаріальні дії в нотаріальних конторах вчиняють: старші нотаріуси, заступники старших нотаріусів та нотаріуси. У разі відсутності нотаріуса нотаріальні дії виконує інша особа за призначенням голови обласного суду. Старші нотаріуси призначалися, переміщувалися та звільнялися головами обласних судів, з санкції Голови Верховного Суду УРСР. Заступників старших нотаріусів та нотаріусів призначали, переміщували і звільняли голови обласних судів.

Статтею 9 Положення встановлено підвищені вимоги до нотаріуса. Відтак на посаду нотаріусів призначали осіб, які мали вищу юридичну освіту. Однак в окремих випадках допускалося призначення на посади нотаріусів осіб, які не мали вищої юридичної освіти, але навчалися у вищих юридичних навчальних закладах та молодих спеціалістів, які закінчили юридичні вищі навчальні заклади, лише після проходження ними стажування в нотаріальній конторі упродовж 3-х місяців⁵²⁶.

⁵²⁴ Долинська М. С. Загальна характеристика Положення про державний нотаріат Української РСР 1964 року як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція*. 2014. Випуск 9–2. Т. 1. С. 8.

⁵²⁵ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 77.

⁵²⁶ Долинська М. С. Загальна характеристика Положення про державний нотаріат Української РСР 1964 року як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція*. 2014. Випуск 9–2. Т. 1. С. 8.

Нотаріуси не могли займати за сумісництвом інших посад, за винятком посад викладачів навчальних закладів і курсів.

Нотаріальні контори мали печатки з державним гербом Української РСР.

Згідно зі статтею 13 Положення нотаріальні контори були вправі вчиняти такі нотаріальні дії:

а) посвідчувати: договори, довіреності, заповіти, нотаріальне посвідчення яких передбачене законом, різні угоди, нотаріальне посвідчення яких не є обов'язковим, якщо вони не суперечать закону і сторони бажають їх нотаріально посвідчити;

б) видавати свідоцтва про право на спадщину, свідоцтва про право власності на частину в спільному майні подружжя, набутому впродовж перебування в шлюбі, свідоцтва про купівлю будівель з прилюдних торгів;

в) здійснювати: виконавчі написи на документах, передбачених спеціальним переліком, затвердженим Радою Міністрів УРСР, протести векселів, морські протести, написи про несплату чеків;

г) засвідчувати: вірність копій і виписок з документів, вірність копій з нотаріально засвідчених копій документів, а також з копій рішень, вироків, ухвал і постанов, виданих судовими органами, або з копій рішень виконавчих комітетів Рад депутатів трудящих; справжність підписів на документах, які не мають значення майнових угод, вірність перекладів документів з однієї мови на іншу, а також справжність підписів перекладачів на документах, факт знаходження громадянина в живих, факт перебування особи в певному місці, факт і час пред'явлення документа;

г) вживають заходів з охорони майна, яке залишилося після померлих;

д) приймати: в депозит грошові суми і цінні папери для передання їх за належністю, заяви громадян і установ для передання їх іншим громадянам і установам та видавати про це довідки;

е) накладати на будинки арешти (заборони) за постановами судово-прокурорських органів, повідомленнями установ, банків або госпрозрахункових організацій і підприємств про видачу позики, та застави майна під час укладання договору⁵²⁷. Крім того, нотаріальні контори надавали громадянам і організаціям технічні послуги, пов'язані з учиненням нотаріальних дій.

До компетенції виконавчих комітетів міських, селищних і сільських Рад депутатів трудящих у населених пунктах, де немає нотаріальних контор (стаття 14 Положення) належало вчинення для осіб, які проживають на підпорядкованій цій раді території, таких нотаріальних дій:

а) посвідчення: договорів, купівлі-продажу, дарування, обміну і застави будинків на суму не більше 1000 крб., договорів продажу будинків на знос, договорів про відчуження будинків на умовах довічного утримання, договорів співвласників спільних будинків про встановлення порядку користування частками будинків у натурі, заповітів, довіреностей, крім довіреностей на вчинення дій за кордоном, особи одержувачів поштової і телеграфної кореспонденції;

б) засвідчувати: вірність копій з свідоцтв про закінчення загальноосвітньої школи та з свідоцтв і дипломів про закінчення середніх спеціальних навчальних закладів – для осіб, які закінчили такі заклади на території цієї місцевої Ради

⁵²⁷ Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР та Переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова Ради Міністрів УРСР від 20.03.1964 № 941. *ЗП УРСР*. 1964. № 8. Ст. 113.

депутатів трудящих, копій документів щодо сімейного стану (свідоцтв про народження, шлюб, смерть та ін.), копій довідок про службу в Радянській Армії і Військово-Морському Флоті, виданих для надання пільг родині, копій довідок військових столів про відношення до військової служби, виписок з постанов правлінь і загальних зборів колгоспів, що стосуються цього громадянина, справжність підписів на документах, які не мають значення майнових угод;

в) вживати заходів з охорони майна, що його залишив померлий;

г) накладати на будинки арешти (заборони) за постановами судово-прокурорських органів, за повідомленнями установ, банків або госпрозрахункових організацій і підприємств про видачу позики та застави майна під час укладання договору.

Правилами ст. 15 Положення встановлено, що нотаріальні дії можна вчиняти в будь-якій нотаріальній конторі, за винятком:

а) посвідчення договорів про відчуження, заставу і розділ майна, яке провадиться за місцем знаходження майна, та посвідчення договорів про дарування автомобілів, яке провадиться за місцем реєстрації автомобілів;

б) посвідчення договорів про надання земельних ділянок у безстрокове користування для індивідуального, колективного і кооперативного житлового будівництва, яке провадиться за місцем знаходження земельної ділянки;

в) накладання заборон (арештів) на будинки і зняття їх, які провадяться за місцем знаходження будинку;

г) охорони спадкового майна і видання свідоцтв про право на спадщину, які провадяться за місцем відкриття спадщини. Якщо місце відкриття спадщини невідоме, свідоцтво про право на спадщину може бути видано за місцем знаходження спадкового майна;

г) протесту векселів у неплатежі або в неакцепті, посвідчення неоплати чека і прийняття грошей в депозит, які провадяться за місцем платежу.

Відповідно до ст. 16 нотаріальні дії вчинюються в приміщенні нотаріальної контори. В окремих випадках нотаріус може вчиняти нотаріальні дії поза нотаріальною конторою, якщо громадяни, для яких ці дії вчинюються, не можуть з'явитися до нотаріальної контори через поважну причину (хвороба, інвалідність, старість).

Обмеження у праві вчинення нотаріальних дій встановлено в статті 17 Положення про Державний нотаріат Української РСР. Відтак нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії від свого імені, від імені і на ім'я своєї дружини, своїх і її близьких родичів, а також на ім'я і від імені співробітників цієї нотаріальної контори. У примітках до цієї статті зазначено, що під терміном «нотаріус» розуміються, крім нотаріуса, також службові особи виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих, які вчиняють нотаріальні дії.

Правила щодо дотримання таємниці вчинення нотаріальних дій встановлено в ст. 19 Положення. Відтак нотаріуси і співробітники нотаріальних контор зобов'язані додержувати таємниці щодо виконуваних ними нотаріальних дій, а також доручених їм справ і документів. Довідки видаються лише особам, за дорученням або щодо яких учинені нотаріальні дії, а також на вимогу прокуратури, судових і слідчих органів і в інших, спеціально передбачених законом, випадках. Щодо заповітів довідки громадянам, на ім'я яких зроблені заповіти, видаються лише після смерті

заповідачів. Тобто текст цієї статті аналогічний змісту ст. 19 Положення про державний нотаріат Української РСР від 26 грудня 1956 року⁵²⁸.

Ст. 18 Нотаріального положення на нотаріуса покладено обов'язок стежити за законністю всіх угод, що нотаріально засвідчуються, і документів, які засвідчуються, сприяти установам, підприємствам, організаціям та громадянам в охороні їх прав і законних інтересів. Також нотаріус під час вчинення нотаріальних дій від імені юридичної особи перевіряє її правоздатність, а також повноваження і справжність підпису її представника. У процесі вчинення нотаріальних дій від імені громадянина перевіряється його дієздатність, самоособовість і справжність підпису.

Нотаріальні дії повинні бути вчинені нотаріусом у день пред'явлення потрібних документів і оплати державної пошлини. У виняткових випадках учинення нотаріальних дій може бути відкладено, але не більш як на три дні. За відсутності законних підстав для вчинення нотаріальної дії нотаріус відмовляв у вчиненні такої, роз'яснюючи мотиви відмови з посиланням на закон і порядок оскарження. Відмова у вчиненні нотаріальної дії повинна бути мотивована і за вимогою заявника викладена в письмовій формі. Неправильну нотаріальну дію, а також відмову у вчиненні нотаріальної дії можна оскаржити за правилами, передбаченими Цивільним процесуальним кодексом УРСР. За тими ж правилами прокурор міг опротестувати неправильну нотаріальну дію або відмову від учинення її. Скарга на службовий вчинок нотаріуса, що не має характеру нотаріальної дії, подавалася до обласного суду, якщо вчинок допустив нотаріус, або до виконавчого комітету вищої ради, якщо вчинок допустила службова особа виконкому місцевої ради.

За вчинення нотаріальних дій і надання технічних послуг державні нотаріальні контори та виконавчі комітети місцевих Рад депутатів трудящих стягують державну пошлину відповідно до чинного законодавства. Контроль за правильним стягненням державної пошлини і своєчасним внесенням її в установи Державного банку покладалася на місцеві фінансові органи.

У розділі IV Нотаріального положення розглядаються загальні правила вчинення окремих видів нотаріальних дій, а саме: нотаріального посвідчення угод; видання свідоцтв про придбання будинків з прилюдних торгів; видання нотаріальних свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, набутого під час перебування в зареєстрованому шлюбі; накладення заборон (арештів) на будинку; вжиття заходів з охорони майна, що залишилося після померлого, видання свідоцтв про право на спадщину; вчинення виконавчих написів і протестів векселів; засвідчення вірності копій документів; засвідчення вірності перекладів, викладених мовами народів СРСР та іноземними мовами; засвідчення справжності підписів на документах і безспірних обставин; передання заяв від громадян і установ іншим громадянам і установам; прийняття в депозит грошових сум для передання за належністю; вчинення морських протестів.

У єдиній статті 79 розділу V «Видання інструкцій про порядок вчинення нотаріальних дій» передбачено, що нотаріальні інструкції видає Верховний суд Української РСР. На виконання зазначеної вказівки постановами Президії Верховного

⁵²⁸ Долинська М. С. Загальна характеристика Положення про державний нотаріат Української РСР 1964 року як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція*. 2014. Випуск 9–2. Т. 1. С. 9.

Суду Української РСР була затверджена «Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріальними конторами Української РСР» від 22 січня 1965 року.

Рада Міністрів Української РСР 12 квітня 1966 року за № 307 прийняла постанову «Про внесення змін до Положення «Про державний нотаріат Української РСР»⁵²⁹. Відтак у новій редакції викладено статті 3, 5, 14 Положення. Зокрема статтю 3 не лише редаговано, але й доповнено новим реченням: «При вчиненні нотаріальних дій нотаріуси і працівники виконкомів місцевих рад депутатів трудящих незалежні і підпорядковуються тільки закону».

Цією постановою в районах, де немає нотаріальних контор, дозволено вчиняти нотаріальні дії районним радам.

У новій редакції викладено статтю 14 Положення про нотаріат. А саме: виключено вимоги щодо необхідності вчинення нотаріальних дій лише для осіб, які проживають на підпорядкованій раді території; змінено компетенцію виконавчих комітетів сільських, селищних, районних і міських рад, дозволивши їм посвідчувати різні угоди на суму не більше 1000 карбованців, нотаріальне посвідчення яких не є обов'язковим, якщо вони не суперечать закону і сторони бажають їх нотаріально посвідчити.

Діяльність нотаріальних контор здійснювалася під керівництвом державних органів Української РСР і всесоюзних. Крім вказаної Інструкції, було прийнято чимало нормативних актів, присвячених діяльності нотаріальних органів держави, зокрема: Постанова Ради Міністрів СРСР від 10 червня 1950 року № 2531 «Про затвердження типових штатів нотаріальних контор», Інструкція про державну пошліну, затверджена Міністерством фінансів СРСР від 26 квітня 1965 року, Інструкція про порядок прийому-передачі депозитних сум або цінних паперів і обліку депозитних операцій в нотаріальних конторах Української РСР, затверджена Президією Верховного Суду УРСР 18 вересня 1964 року, Наказ Голови Верховного Суду УРСР від 8 квітня 1964 р. № 72 «Про організацію навчання по підвищенню кваліфікації працівників суду і нотаріальних контор Української РСР», Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 1 липня 1966 року № 6 «Про судову практику в справах про спадкоємство» та багато інших.

На думку Л. Ясінської, Положення 1964 р. все ж було проміжною ланкою у процесі вдосконалення нотаріального законодавства. Практика поєднання обласними судами функцій судового нагляду і судового управління себе не виправдала. Щобільше, завантажені складною і різноманітною роботою щодо судового управління обласні суди не могли приділяти належної уваги керівництву діяльністю нотаріальних контор, своєчасному і правильному спрямуванню нотаріальної практики. Не виправдало себе також і наділення Верховного Суду УРСР не властивими йому функціями судового управління, а керівництвом нотаріальними органами – і поготів⁵³⁰.

У цей час продовжувалася робота над переглядом республіканського цивільного законодавства. 1969 року було ухвалено новий Кодекс про шлюб та сім'ю, у

⁵²⁹ Про внесення змін до Положення «Про державний нотаріат Української РСР»: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 12.04.1966 р. № 307. *ЗП УРСР*. 1966. № 1. Ст. 44.

⁵³⁰ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 153–154.

1970-му – Земельний кодекс УРСР. Держава повернулася до попередньої системи взаємодії виконавчої та судової влади⁵³¹.

Після створення у 1970 році союзно-республіканського Міністерства юстиції СРСР нотаріат було передано у його відання. В УРСР Міністерство юстиції та відділи юстиції були утворені 6 жовтня 1970 року. Функції керівництва діяльністю нотаріальних контор з цього часу були передані Міністерству юстиції УРСР, у системі якого створювався відділ нотаріату; у межах областей керівництво здійснювали відділи юстиції, в штаті яких перебували консультанти з питань нотаріату⁵³².

3 грудня 1970 року нотаріальні контори Львівщини були підпорядковані створеним відділам юстиції Львівського облвиконкому.

Зміни в суспільному розвитку Радянської держави та роботі із систематизації та кодифікації законодавства обумовили необхідність розробки нового загальносоюзного акта про державний нотаріат. У 1973 р. був розроблений і прийнятий новий загальносоюзний акт – Закон СРСР «Про державний нотаріат». Закон містив три групи норм: 1) імперативні, які без змін вносились у республіканські закони; 2) такі, що покладали на союзні республіки обов'язок під час видання республіканського акта врегулювати окремі питання; 3) такі, що надавали право союзним республікам на їхній розсуд врегулювати ті чи інші питання, не вирішені Законом СРСР.

Статтею 11 Закону СРСР «Про державний нотаріат» надано право союзним республікам розширити перелік встановлених нотаріальних дій з урахуванням своїх особливостей.

Новий закон дещо змінив систему джерел законодавства про нотаріат, передбачивши прийняття союзними республіками Законів про державний нотаріат, а не Положень, як було раніше. На третьому засіданні дев'ятої сесії Верховної Ради Української РСР восьмого скликання 25 грудня 1974 р. прийнято Закон «Про державний нотаріат»⁵³³, який на законодавчому рівні комплексно врегулював питання діяльності українського радянського нотаріату. Він містив 85 статей, які структурно об'єднувались у чотири розділи (загальні положення; нотаріальні дії, вчинювані державними нотаріальними конторами та іншими органами; правила вчинення нотаріальних дій; застосування законодавства про державний нотаріат до іноземних громадян і осіб без громадянства, застосування законодавства іноземних держав, міжнародні договори іноземних громадян) та п'ятнадцять глав⁵³⁴.

Як стверджує Ю. Козьяков, Закон Української РСР «Про державний нотаріат», відтворюючи положення союзного закону, що забезпечували єдність вирішення

⁵³¹ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 78.

⁵³² Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац.ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 330.

⁵³³ Про державний нотаріат: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 25.12.1974 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1975. № 1. Ст. 4.

⁵³⁴ Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 4. Т. 1. С. 10.

основних питань нотаріальної діяльності, розвинув його, докладно визначивши порядок вчинення кожної нотаріальної дії⁵³⁵

У закон УРСР «Про державний нотаріат» тричі вносилися зміни згідно з указаними Президії Верховної Ради УРСР від 27 квітня 1978 року № 3311-IX, від 14 вересня 1979 року № 5106-IX та від 28 січня 1993 року № 2951-XII.

У статті 1 Закону докладно визначено, що завданнями державного нотаріату є охорона соціалістичної власності, прав і законних інтересів громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій, зміцнення соціалістичної законності та правопорядку, запобігання правопорушенням шляхом правильного і своєчасного посвідчення договорів та інших угод, оформлення спадкових прав, учинення виконавчих написів та інших нотаріальних дій.

Органами і службовими особами, які вчиняють нотаріальні дії, є:

- державні нотаріальні контори;
- виконавчі комітети міських, селищних, сільських Рад народних депутатів (у населених пунктах, де немає державних нотаріальних контор);
- консульські установи Союзу РСР;
- службові особи вказані в статті 16 Закону, що посвідчують заповіти і довіреності, які мають силу нотаріально посвідчених документів.

У місті Києві і обласних центрах одна з державних нотаріальних контор засновується як перша державна нотаріальна контора для вчинення найскладніших нотаріальних дій і виконання інших функцій відповідно до законодавства Союзу РСР і Української РСР. В обласному центрі, де засновується одна державна нотаріальна контора, вона є першою державною нотаріальною конторою. Цінними, на нашу думку, є положення, що нотаріальні дії в державних нотаріальних конторах вчиняють державні нотаріуси (старші державні нотаріуси, заступники старших державних нотаріусів, державні нотаріуси)⁵³⁶.

Заслугує уваги стаття 4 Закону, згідно з якою відповідно до Закону СРСР «Про державний нотаріат» керівництво державним нотаріатом в Українській РСР здійснюють Рада Міністрів СРСР, Рада Міністрів Української РСР, виконавчі комітети обласних, районних, міських, районних у містах Рад народних депутатів, Міністерство юстиції СРСР, Міністерство юстиції Української РСР, а також інші державні органи з огляду на законодавство Союзу РСР і Української РСР. Правову допомогу службовим особам виконавчих комітетів міських, селищних, сільських рад у роботі щодо вчинення ними нотаріальних дій здійснював державний нотаріус тієї нотаріальної контори, яка обслуговувала населення цього району.

Претендент на посаду державного нотаріуса повинен був бути громадянином СРСР, мати вищу юридичну освіту. Тобто збереглася вимога про вищу юридичну освіту для отримання посади нотаріуса, однак із певними зауваженнями. Відтак в окремих випадках на посади державних нотаріусів могли призначатися особи, які не

⁵³⁵ Козьяков Ю. М. Нотаріат. Історія і сучасність (короткий огляд). *Нотаріат для Вас*. 1998. № 1. С. 15.

⁵³⁶ Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 4. Т. 1. С. 10.

мали вищої юридичної освіти, за умови, що вони не менше трьох років працювали за спеціальністю юриста, а також особи, які навчаються на останніх курсах вищих юридичних навчальних закладів. Особи, що призначалися державними нотаріусами, були зобов'язані пройти стажування у випадках і порядку, встановлених законодавством. Старші державні нотаріуси перших державних нотаріальних контор в обласних центрах призначалися і звільнялися з посад Міністром юстиції Української РСР. Заступники старших державних нотаріусів і державні нотаріуси перших державних нотаріальних контор, а також старші державні нотаріуси і державні нотаріуси інших державних нотаріальних контор призначалися і звільнялися з посад начальниками відділів юстиції виконавчих комітетів обласних, Київської міської Рад народних депутатів. Державні нотаріуси не могли перебувати на службі в інших установах, організаціях і на підприємствах за винятком зайняття викладацькою або науковою роботою.

Законодавець у статті 6 Закону наголосив, що державні нотаріуси та інші службові особи, які вчиняють нотаріальні дії, беруть до уваги закони СРСР і Української РСР, укази Президії Верховної Ради СРСР і Президії Верховної Ради Української РСР, постанови і розпорядження Ради Міністрів СРСР і Ради Міністрів Української РСР, накази та інструкції Міністерства юстиції СРСР і Міністерства юстиції Української РСР, а також акти, що видаються іншими органами державної влади і органами державного управління в межах їх компетенції.

Також державним нотаріусам та іншим службовим особам, які вчиняють нотаріальні дії, надано право під час вчинення нотаріальних дій застосовувати у встановлених випадках і законодавство інших союзних республік. На нашу думку, тут варто було додати право використання також міжнародного законодавства.

Відповідно до статті 7 Закону державні нотаріуси та інші службові особи, які вчиняють нотаріальні дії, зобов'язані додержувати таємницю вчинюваних нотаріальних дій. Довідки про вчинені нотаріальні дії і документи видаються тільки громадянам, державним установам, підприємствам і організаціям, колгоспам, іншим кооперативним та іншим громадським організаціям, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії. На вимогу суду, прокуратури, органів слідства і дізнання довідки про вчинені нотаріальні дії і документи видаються у зв'язку з кримінальними або цивільними справами, які знаходяться в їх провадженні. Довідки про заповіти видаються тільки після смерті заповідача. Правила про додержання таємниці нотаріальних дій поширюються також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків.

Особи, винні в порушенні таємниці вчинюваних нотаріальних дій, несуть відповідальність у порядку, встановленому законодавством Союзу РСР і Української РСР⁵³⁷.

Згідно зі статтею 9 Закону УРСР «Про державний нотаріат» нотаріальне діловодство в державних нотаріальних конторах і виконавчих комітетах міських, селищних, сільських Рад народних депутатів Української РСР ведеться українською мовою. Коли особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не знає мови, якою

⁵³⁷ Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Випуск 4. Т. 1. С. 11.

ведеться діловодство, тексти оформлюваних документів повинні бути перекладені їй державним нотаріусом або іншою службовою особою, що вчиняє нотаріальну дію, або перекладачем, відомим державному нотаріусові чи службовій особі, що вчиняє нотаріальну дію.

Державні нотаріальні контори утримуються за рахунок республіканського бюджету та мають печатку з зображенням Державного герба Української РСР і своїм найменуванням (стаття 12).

Розділ другий Закону «Нотаріальні дії, вчинювані державними нотаріальними конторами та іншими органами» встановлює компетенцію органів, які вправі вчиняти нотаріальні дії або прирівняні до нотаріально посвідчених (заповіти і доручення).

Відповідно до статті 13 Нотаріального закону державні нотаріальні контори вчиняли такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчували угоди (договори, заповіти, довіреності та ін.);
- 2) вживали заходів з охорони спадкового майна;
- 3) видавали свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видавали свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 5) видавали свідоцтва про придбання жилих будинків (частин будинків) з прилюдних торгів;
- 6) накладали заборони відчуження жилого будинку;
- 7) засвідчували вірність копій документів і виписок з них;
- 8) засвідчували справжність підпису на документах;
- 9) засвідчували вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 10) посвідчували факт, що громадянин є живим;
- 11) посвідчували факт перебування громадянина в певному місці;
- 12) посвідчували тотожність громадянина з особою, зображеною на фотографічній картці;
- 13) посвідчували час пред'явлення документів;
- 14) передавали заяви громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій іншим громадянам, державним установам, підприємствам і організаціям, колгоспам та іншим кооперативним і громадським організаціям;
- 15) приймали у депозит грошові суми і цінні папери;
- 16) здійснювали виконавчі написи;
- 17) вчиняли протести векселів;
- 18) пред'являли чеки до платежу і посвідчували несплату чеків;
- 19) приймали на зберігання документи;
- 20) вчиняли морські протести⁵³⁸.

У населених пунктах, де немає державних нотаріальних контор, виконавчі комітети міських, селищних, сільських Рад народних депутатів вчиняють такі нотаріальні дії (стаття 14 закону): посвідчують заповіти; посвідчують інші угоди (договори, довіреності та ін.), крім договорів про надання у безстрокове користування земельних ділянок для спорудження індивідуальних жилих будинків і угод, які

⁵³⁸ Про державний нотаріат: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 25.12.1974 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1975. № 1. Ст. 4.

стосуються майна, що знаходиться за кордоном, або прав, які мають бути здійснені за кордоном; вживають заходів до охорони спадкового майна; накладають заборони відчуження жилого будинку; засвідчують вірність копій документів і виписок з них; засвідчують справжність підпису на документах; передають заяви громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій іншим громадянам, державним установам, підприємствам і організаціям, колгоспам, іншим кооперативним та іншим громадським організаціям.

Нотаріальні дії у виконавчих комітетах міських, селищних, сільських рад вчиняли голова, заступник голови або секретар виконкому, на яких за рішенням виконавчого комітету відповідної ради покладено вчинення нотаріальних дій.

Посвідчення службовими особами заповітів і довіреностей, прирівнюваних до нотаріально посвідчених врегульовано статтею 16 Закону Української РСР «Про державний нотаріат».

До нотаріально посвідчених документів прирівнюються:

– заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для престарілих та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками по медичній частині або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами і головними лікарями зазначених будинків для престарілих та інвалідів;

– заповіти громадян, які перебувають під час плавання на морських суднах або суднах внутрішнього плавання, що плавають під прапором СРСР, посвідчені капітанами цих суден;

– заповіти громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших подібних їм експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій;

– заповіти і довіреності військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їх заступниками по медичній частині, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів;

– заповіти і довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військово-навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор та інших органів, що вчиняють нотаріальні дії, також заповіти і довіреності робітників і службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ і закладів;

– заповіти і довіреності осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, посвідчені начальниками місць позбавлення волі⁵³⁹.

Основне місце у законі займає третій розділ, який, своєю чергою, складається з 15 глав: загальні правила вчинення нотаріальних дій; посвідчення угод; вжиття заходів з охорони спадкового майна; видання свідоцтв про право на спадщину; видання свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя; видання свідоцтв про придбання жилих будинків з прилюдних торгів; накладення

⁵³⁹ Про державний нотаріат: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 25.12.1974 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1975. № 1. Ст. 4.

заборони відчуження жилого будинку; засвідчення вірності копій документів і виписок з них, справжності підписів і вірності перекладів; посвідчення фактів; передача заяв громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій; прийняття в депозит грошових сум і цінних паперів; здійснення виконавчих написів; вчинення протестів векселів, пред'явлення чеків до платежу і посвідчення неоплати чеків; прийняття документів на зберігання, вчинення морських протестів⁵⁴⁰.

Проте найбільш детально розглянуто загальні правила вчинення нотаріальних дій. Відтак відповідно до статті 19 Закону під час вчинення нотаріальних дій державні нотаріуси та інші службові особи, що вчиняють нотаріальні дії, встановлюють особу громадян, їх представників або представників державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій. У процесі посвідчення угод з'ясувалася дієздатність громадян і перевірялася правоздатність юридичних осіб, які беруть участь в угодах. У разі укладення угоди представником перевіряються його повноваження.

У статті 22 встановлено обмеження в праві вчинення нотаріальних дій. Державні нотаріуси, службові особи виконавчих комітетів міських, селищних, сільських Рад народних депутатів, які вчиняють нотаріальні дії, не вправі вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я та від імені своїх чоловіка або дружини, їхніх і своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я та від імені працівників цієї державної нотаріальної контори або цього виконавчого комітету Ради народних депутатів. Службові особи виконавчих комітетів міських, селищних, сільських рад не вправі вчиняти нотаріальні дії також на ім'я і від імені цього виконавчого комітету Ради народних депутатів.

Нотаріальні дії, які згідно з законодавством Союзу РСР або Української РСР повинні бути вчинені в певній державній нотаріальній конторі або виконавчому комітеті певної Ради народних депутатів, вчиняються в зазначених випадках іншою державною нотаріальною конторою, визначеною відділом юстиції виконавчого комітету обласної, Київської міської Ради народних депутатів, або виконавчим комітетом іншої міської, селищної, сільської Рад народних депутатів, визначеним виконавчим комітетом вищої Ради народних депутатів.

Відповідно до Закону СРСР «Про державний нотаріат» консульські службові особи не можуть вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені своїх чоловіка або дружини, їхніх і своїх родичів по прямій лінії.

Службові особи, зазначені у статті 16 Нотаріального Закону, не вправі посвідчувати заповіти і довіреності на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені своїх чоловіка або дружини, їхніх і своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер). Нотаріальні та прирівняні до них дії, вчинені з порушенням установлених цією статтею правил, є недійсними.

Тексти нотаріально посвідчуваних угод, засвідчуваних копій документів і виписок з них, тексти перекладів повинні бути (стаття 22 Закону) написані ясно і

⁵⁴⁰ Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 4. Т. 1. С. 12.

чітко; числа і строки, які належали до змісту посвідчуваних угод, мають бути позначені хоча б один раз словами, а назви юридичних осіб, прізвища, імена та по батькові громадян – без скорочень і з зазначенням їх адрес. У статті 79 Закону УРСР «Про державний нотаріат» вперше в українському нотаріальному праві на законодавчому рівні закріплено право іноземних громадян та осіб без громадянства нарівні з радянськими громадянами звертатися в державні нотаріальні контори УРСР, а також в інші органи, які вчиняють нотаріальні дії, за нотаріальними послугами⁵⁴¹.

Отже, як справедливо стверджує Л. Ясінська, у законі СРСР 1973 р. було закріплено і надалі розвинено такі нововведення щодо організації і діяльності нотаріальних органів: уперше на загальносоюзному рівні були визначені завдання державного нотаріату, що мали важливе значення для належного здійснення нотаріальної функції, удосконалення практики і розвитку юридичної теорії; закріплено принципи законності, дотримання таємниці виконуваних нотаріальних дій, національної мови нотаріального діловодства; розширено сферу судового контролю за нотаріальною діяльністю; вперше врегульовано головні питання застосування радянського нотаріального законодавства до іноземців, а також застосування іноземного права, міжнародних договорів та угод щодо нотаріальної діяльності; іноземним підприємствам та організаціям, а також іноземним громадянам та особам без громадянства, незалежно від того, проживали вони в СРСР чи ні, була надана можливість звернення в державні нотаріальні контори⁵⁴².

Закон Української РСР «Про державний нотаріат» діяв доволі тривалий для Радянської держави час, майже двадцять років.

Здійснивши аналіз процесів прийняття, зміни та скасування нормативно-правових актів про нотаріат в радянський період розвитку слід наголосити на тому, що їх розробка відбувалася з урахуванням досвіду роботи лише радянських нотаріальних органів.

Незважаючи на наведені зміни в організації та діяльності державного нотаріату, його роль і надалі була незначною. Відсутність інституту приватної власності істотно зменшувала можливість громадян користуватися правами розпоряджатись (продажу, дарування) житловою площею, землею, а також займатись підприємницькою діяльністю. Існувала також державна монополія на зовнішньоекономічну діяльність⁵⁴³.

Погоджуємося, що після 1917 р. вільний нотаріат докорінно змінив свій правовий статус. Ліквідація приватної власності на землю, засоби виробництва, на нерухомість призвела до нівелювання значення інституту нотаріату. Відбувалися часті та непродумані зміни в системі нотаріального законодавства, що проводились без об'єктивних, науково обґрунтованих передумов і не могли призвести до

⁵⁴¹ Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 4. Т. 1. С. 12.

⁵⁴² Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 155.

⁵⁴³ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 155.

позитивних результатів. В умовах домінування державної власності, заборони на зайняття підприємницькою діяльністю та комерційним посередництвом, монополії держави на зовнішньоекономічну діяльність нотаріат виступав у ролі непомітного додатку до правової системи держави. Часто здійснювалося формальне засвідчення порівняно невеликої кількості угод і оформлення документів про спадщину⁵⁴⁴.

О. Нелін зауважує, що і в СРСР, і в Радянській Україні потреби в нотаріальній діяльності практично не було. Відміна приватної власності на землю, засоби виробництва, житло спричинила зникнення нотаріату⁵⁴⁵.

Нотаріат в цей період історії нашої держави опинився на «задвірках» юриспруденції. Це насамперед пов'язано з тим, що цивільний обіг у той час не був розвинений, економіка регулювалася здебільшого адміністративно-командними методами, не було приватної власності, внаслідок чого компетенція нотаріату була доволі вузькою. Основною роботою було лише посвідчення копій доручень, оформлення спадкових прав. Угоди між громадянами укладалися вкрай рідко. В основному тільки з купівлі-продажу й інших форм відчуження житлових будинків⁵⁴⁶.

Серед правоохоронних органів нотаріат займає останнє місце, бо його діяльність в основному стосувалася людини, її власності, її прав та інтересів. Людині з вищою освітою працювати в нотаріальній конторі було непростижно: низька заробітна плата, непристосовані для роботи приміщення, відсутність необхідних засобів, нецікава робота, бо 70% нотаріальних дій – це засвідчення вірності копій документів, тоді як у країнах із розвинутою правовою системою ці дії становлять лише 7–10%⁵⁴⁷.

Подібної думки притримується також Л. Ясінська, яка зауважує, що нотаріуси перетворилися на технічних працівників. Нотаріальне законодавство зазнавало частих і непродуманих змін, які зазвичай мали волонтаристський характер⁵⁴⁸.

Діяльність нотаріату характеризувала значна плінність кадрів у зв'язку з низьким рівнем заробітної плати, щоденні нескінченні черги відвідувачів, дефіцит сучасних засобів оргтехніки і постійна відсутність коштів на їх придбання⁵⁴⁹.

Правове регулювання нотаріальної діяльності у радянський період здійснювалося як частиною державного апарату в межах сформованої адміністративної системи.

На нашу думку, значення радянського періоду розвитку української нотаріальної діяльності полягало в тому, що:

⁵⁴⁴ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 12.

⁵⁴⁵ Нелін О. І. Становлення і розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект). *Юридична Україна*. 2012. № 7. С. 14; Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. С. 113.

⁵⁴⁶ Нотаріат в Україні: навч. посіб. / за ред. В. М. Бесчастного. К.: Знання, 2008. – С. 20.

⁵⁴⁷ Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні: навч. посіб. – 2-е вид., стер. / за відп. ред. Л. К. Радзівської. К.: Юрінком Інтер, 2000. С. 7.

⁵⁴⁸ Ясінська Л. Е. Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 161.

⁵⁴⁹ Нелін О. І. Становлення і розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект). *Юридична Україна*. 2012. № 7. С. 14; Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. С. 114.

1. Лише за часів Радянської України вперше на законодавчому рівні було встановлено посаду нотаріуса та окреслено його функції;
2. Ні в який інший період державна влада не приймала настільки численну кількість законодавчих актів, які безпосередньо стосувалися нотаріальної діяльності;
3. Нотаріальна діяльність у Радянській Україні зазнала величезного розвитку. Зокрема, радянський нотаріат розпочав свою генезу від розподілу нотаріальних повноважень між іншими державними органам, через нотаріальні столи, до державного нотаріату, а також органів квазінотаріату;
4. Український радянський нотаріат виконував функції державного органу, який сприяв охороні соціалістичної власності, прав та законних інтересів громадян, державних, кооперативних та інших громадських організацій;
5. Дійсно серед юристів посада нотаріуса не була в пошані. Однак ця посада була шанована серед пересічних громадян, оскільки нотаріальне посвідчення правочину та інших нотаріальних дій надавали достовірність складеним документам, усували зайві суперечки та забезпечували можливість доказування в суді, сприяючи забезпеченню соціалістичної законності;
6. Державні нотаріуси того періоду стали кадровою основою нотаріату незалежної України⁵⁵⁰.

3.2 Нотаріальна діяльність на теренах Львівщини на сучасному етапі української державності (1991-2017)

Посилення громадської активності наприкінці 1980-х – початку 1990-х років завершилося всенародною підтримкою України на шляху до державного суверенітету. Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., багатомільйонне «так» на користь цього акта на грудневому референдумі розгорнуло нову сторінку вітчизняної історії. Природно, що зміна статусу країни спричинила оновлення законодавчої бази⁵⁵¹.

Суверенна Україна впевнено стала на шлях радикальних реформ. Епіцентром ринкових реформ у державі була земельна та аграрна реформи, головна мета яких полягала в тому, щоб перевести сільське господарство на засади багатоструктурної аграрної економіки, сприяти виникненню нових форм господарювання на селі, заснованих на праві приватної власності на землі сільськогосподарського призначення⁵⁵².

В Україні здійснено роздержавлення сільськогосподарських підприємств, більшість земель сільськогосподарського призначення передана у приватну власність селянам, формуються нові організаційно-правові структури ринкового типу, створюються умови для розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва. Поява значної кількості приватних власників передбачає постійний

⁵⁵⁰ Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. С. 288-289.

⁵⁵¹ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 81.

⁵⁵² Долинська М. С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь, 1999. С. 3.

перерозподіл земельної власності, тобто включення земельних ділянок у майнові: цивільний та господарський обороти⁵⁵³.

Відповідно до Закону Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 року затверджено індивідуальну (особисту трудову і приватну трудову діяльність).

Процес становлення незалежної Української держави на справді демократичних засадах (розбудова законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, створення системи незалежних засобів масової інформації як необхідної громадської інституції сучасного цивілізованого суспільства тощо) виявився набагато складнішим, аніж це багатьом видавалось одразу після розпаду СРСР. Стало очевидно, що одним із найперших завдань у сучасній Україні, яке потребує нагального вирішення, є проведення державно-правової реформи, складовою якої є формування ефективної судової системи. Значною мірою її результативність залежатиме від правильного вибору стратегії реалізації положень Конституції України, стану правової культури у суспільстві, досконалої організації і діяльності судових органів⁵⁵⁴.

Відтак правова реформа в Україні спрямовується на вдосконалення, утвердження та поширення національного права, використання позитивного досвіду інших країн та надбання нашого історичного минулого⁵⁵⁵.

С. Нечипорук вважає, що після проголошення незалежності України спостерігаємо новий етап у розвитку інституту нотаріату, що посилюється потребою держави в утворенні стабільної системи захисту прав та законних інтересів своїх громадян. Із появою ринкових відносин, визнанням на законодавчому рівні рівноправності всіх форм власності, розвитком підприємницької діяльності і процесів приватизації виникла суспільна необхідність у приватному нотаріаті і, відповідно, законодавчого закріплення положень, які давали б змогу провадити нотаріальну діяльність без допомоги державних органів⁵⁵⁶.

На початку 90-х рр. ХХ ст. через кризову економічну ситуацію в Україні, необхідність виділення значних фінансів на вирішення невідкладних соціально-економічних проблем державне регулювання проблем нотаріату втратило свою актуальність. Радикальним з'ясуванням такої ситуації було розроблення нової концепції українського нотаріату, що передбачала, поряд із державним, введення інституту приватного нотаріату і, відповідно, законодавче закріплення положень, що давали б змогу вирішувати важливі питання нотаріальної діяльності без допомоги державних

⁵⁵³ Долинська М. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально-практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. С. 4.

⁵⁵⁴ Кондратюк О. Правовий статус Галичини у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 40. С. 130.

⁵⁵⁵ Трофанчук Г. Історико-правові аспекти зародження та поширення нотаріальної справи в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 13–14 лют. 2003 р.). Львів: Юрид. фак-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. С. 105.

⁵⁵⁶ Нечипорук С. В. Проблеми та перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 143.

органів і водночас забезпечити нотаріальні контори необхідною оргтехнікою та персоналом⁵⁵⁷.

Із прийняттям Закону «Про власність» та деяких інших, зокрема Закону України «Про заставу», значно розширилася компетенція державних нотаріусів, збільшилась кількість і обсяг нотаріальних дій. Робота, яку провадило Міністерство юстиції України у справі вдосконалення системи нотаріату, не могла істотно вплинути на стабілізацію нотаріальної діяльності. Працівники нотаріату нерідко порушували питання про те, що стиль і методи керівництва ним не відповідають вимогам часу, а наявні проблеми не мають вирішення. Недостатня забезпеченість нотаріальними бланками, відсутність у кожного нотаріуса гербової печатки, посвідчення величезної кількості нікому не потрібних копій документів, невдало встановлений режим роботи нотаріальних контор, їх у край обмежені штати спричиняли черги, невиправдані втрати робочого й особистого часу, нарікання і невдоволення громадян. Керівництво державного нотаріату, на самих нотаріусів, знаючи всі ці проблеми, не поспішало їх вирішувати, допускало паперотворчість, адміністрування, видимість пошуку шляхів усунення недоліків⁵⁵⁸.

На думку А. Давиденко, історія розвитку і реформування нотаріату сучасної незалежної України тісно переплітається з історією двох великих подій, які дали змогу українським нотаріусам самостійно вирішувати свою долю, – прийняття Закону України «Про нотаріат» та заснування Української нотаріальної палати – єдиного всеукраїнського об'єднання нотаріусів. Ці події суттєво вплинули на життя нотаріату, адже як інститут, який функціонує у сфері перетину приватних і публічних інтересів, нотаріат має володіти організаційною структурою, що відповідає б його унікальній природі⁵⁵⁹.

Українську нотаріальну палату (УНП) створено на конференції нотаріусів 22 квітня 1993 р. та офіційно зареєстровано Міністерством юстиції. Так було реалізовано прагнення українських нотаріусів до фахового об'єднання, перші кроки до якого було зроблено ще у 1917–1918 роках⁵⁶⁰.

Л. Єфіменко слушно зазначає, що прийняття 1993 р. Закону України «Про нотаріат» обумовлено неспроможністю системи державних органів, які вчиняли нотаріальні дії, забезпечити правову охорону та захист майнових прав юридичних та фізичних осіб⁵⁶¹.

Із прийняттям Верховною Радою України 2 вересня 1993 р. Закону України «Про нотаріат»⁵⁶² інститут нотаріату отримав нове дихання, оскільки поряд із державним нотаріатом з'явився новий інститут – приватний нотаріат⁵⁶³.

⁵⁵⁷ Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. С. 159.

⁵⁵⁸ Адамович В. Перебудова в діяльності державного нотаріату – необхідна. *Радянське право*. 1988. № 6. С. 64.

⁵⁵⁹ Давиденко А. О. Історія виникнення нотаріату в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 4. С. 27.

⁵⁶⁰ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 82.

⁵⁶¹ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. С. 11.

⁵⁶² Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 4325-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

Закон також був початком правової реформи у сфері нотаріату, який змінив існуючу організаційну структуру нотаріату в Україні⁵⁶⁴.

Л. Ясінська констатує, що після прийняття 1993 р. Закону України «Про нотаріат» нотаріуси дістали змогу здійснювати публічно-правові функції в умовах, наближених до світових стандартів, керуючись передусім принципом незалежності, водночас несучи повну відповідальність за свої дії⁵⁶⁵.

На думку Ю. Бисаги, цей закон вніс до історії розвитку українського нотаріату чимало новацій, зокрема:

- створено кваліфікаційні комісії нотаріату для визначення рівня професійної підготовки осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю;
- запроваджено видачу свідоцтв про право на зайняття нотаріальною діяльністю всім громадянам України, які пройшли кваліфікаційний іспит;
- засновано в обласних центрах, містах державних нотаріальні архіви, що є складовою національного архівного фонду;
- запроваджено тимчасове зберігання нотаріальних документів (до 75 років) саме у національних архівах, що значно полегшує роботу нотаріусів;
- закріплено право осіб, які отримали свідоцтво для зайняття нотаріальною діяльністю, зареєструвати приватну нотаріальну діяльність⁵⁶⁶.

На основі порівняння нового Закону із раніше діючим можна зазначити, що за своєю структурою та змістом правового регулювання нотаріальних дій він повністю сприйняв раніше діюче законодавство. Аналіз наведених законодавчих актів щодо обсягу нотаріальних дій, правил ведення окремих нотаріальних дій, застосування законодавства іноземних держав засвідчує навіть уніфікованість режимів їх правового регулювання. Нові положення, що містяться в цьому Законі, стосуються організації нотаріату, але не режиму вчинення нотаріальних дій. Вони передбачають уведення приватного нотаріату, більш докладну регламентацію правового статусу нотаріуса та допуску осіб до нотаріальної діяльності, а також утворення державних нотаріальних архівів⁵⁶⁷.

На нашу думку, з метою гарантування прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб юрисдикційна нотаріальна діяльність має здійснюватися у процесуальній формі⁵⁶⁸.

Нові принципи нотаріальної діяльності, які були закладені цим законом, дали змогу вирішити організаційні проблеми стосовно нотаріального забезпечення суб'єктів

⁵⁶³ Долинська М. С. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (59). С. 186.

⁵⁶⁴ Чудний О. В. Деякі особливості правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 259.

⁵⁶⁵ Ясінська Л. Е. Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 161.

⁵⁶⁶ Бисага Ю. Ю. Історико-правові аспекти виникнення сучасного українського нотаріату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 30. Т. 1. С. 19–20.

⁵⁶⁷ Комаров В. В. , Баранкова В. В. Нотаріат в Україні: підручник. Х.: Право, 2011. С. 29.

⁵⁶⁸ Долинська М. С. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (59). С. 186.

цивільно-правових відносин та практично зняти державі із себе більшість організаційних питань і матеріальних витрат у цій сфері⁵⁶⁹.

Принципи права – основа діяльності правової держава, всіх органів державної влади та стержень усієї системи права держави. Держава уповноважила нотаріусів на вчинення нотаріальних дій. Відтак постає їх вагоме значення для регулювання суспільних відносин та юридичної практики, що слугуватиме основою правильного застосування юридичних норм під час вчинення нотаріусами нотаріальних дій, зокрема, задля посвідчення правочинів. Застосування конкретних норм права ймовірно лише з урахуванням положень, які містять загальні принципи права⁵⁷⁰.

Унаслідок прийняття зазначеного нормативного акта у сфері нотаріату відбулись докорінні зміни не лише у кількісному, а й у якісному вимірі, які зокрема, стосуються: зростання рівня самосвідомості у нотаріальному співтоваристві та відповідальності перед всіма суб'єктами цивільно-правових відносин; підвищення професіоналізму нотаріусів; збільшення чисельності приватних нотаріусів, які здебільшого значно краще матеріально-технічно оснащені, ніж державні нотаріальні контори; оперативності обслуговування громадян, підприємств, установ та організацій тощо⁵⁷¹.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Суб'єктами, які мають право вчиняти нотаріальні дії (ст. 1 Закону України «Про нотаріат»), є: нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси); нотаріуси, які займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси); посадові особи органів місцевого самоврядування у населених пунктах, де немає нотаріусів; посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв України; інші посадові особи, передбачені ст. 40 Закону «Про нотаріат», які посвідчують заповіти і довіреності, прирівняні до нотаріальних; начальники установи виконання покарань, які засвідчують справжність підпису особи, яка перебуває в такій установі, відповідно до ст. 40-1 цього Закону.

Покладаючи на нотаріальні органи функцію вчинення нотаріальних дій, держава наділяє їх владними повноваженнями. Повноваження нотаріальних органів щодо вчинення нотаріальних дій регламентується залежно від суб'єкта, який уповноважений вчиняти нотаріальні дії. Найбільш широкі повноваження щодо вчинення нотаріальних дій покладено на нотаріусів.

Органи, які вправі вчиняти нотаріальні дії, більшість учених поділяє на інститути нотаріату та квазінотаріату. До органів нотаріату належать державні та приватні нотаріуси, а до органів квазінотаріату – посадові особи органів місцевого

⁵⁶⁹ Шишленко В. Г. Щодо реформування нотаріату України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1091. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_175

⁵⁷⁰ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 60–61.

⁵⁷¹ Шишленко В. Г. Щодо реформування нотаріату України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1091. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_175

самоврядування, інші посадові особи, на які покладено вчинення окремих видів нотаріальних дій відповідно до чинного законодавства.

Згідно зі ст. 34 Закону в державних нотаріальних конторах вчиняються такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчуються угоди (договори, заповіти, доручення, шлюбні контракти та ін.);
- 2) вживаються заходи щодо охорони спадкового майна;
- 3) видаються свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видаються свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 5) видаються свідоцтва про придбання жилих будинків із прилюдних торгів;
- 6) видаються дублікати документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори;
- 7) накладається заборона відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;
- 8) засвідчується відповідність копій документів і виписок із них;
- 9) засвідчується справжність підпису на документах;
- 10) засвідчується відповідність перекладу документів із однієї мови на іншу;
- 11) посвідчується факт, що громадянин є живим;
- 12) посвідчується факт перебування громадянина в певному місці;
- 13) посвідчується тотожність громадянина з особою, зображеною на фотокартці;
- 14) посвідчується час пред'явлення документів;
- 15) передаються заяви фізичних і юридичних осіб іншим фізичним і юридичним особам;
- 16) приймаються у депозит грошові суми та цінні папери;
- 17) вчиняються виконавчі написи;
- 18) вчиняються протести векселів;
- 19) пред'являються чеки до платежу і посвідчується неоплата чеків;
- 20) вчиняються морські протести;
- 21) приймаються на зберігання документи.

Законодавством України на державних нотаріусів може бути покладено вчинення й інших нотаріальних дій⁵⁷².

Державні нотаріальні контори створюються і ліквідуються Міністерством юстиції України. Штати державних нотаріальних контор затверджуються Головними територіальними управліннями юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі в межах встановленої для державних нотаріальних контор штатної чисельності і фонду заробітної плати.

Державна нотаріальна контора є юридичною особою, яка створюється та реєструється у встановленому законом порядку. Очолює державну нотаріальну контору завідувач, який призначається з-поміж осіб, що мають свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Призначення на посаду державного нотаріуса і завідувача державною нотаріальною конторою та звільнення з посади провадиться

⁵⁷² Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 4325-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

Головними територіальними управліннями юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі.

Керівництво державними нотаріальними конторами здійснює Міністерство юстиції України через Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі.

Поділ нотаріусів на державних та приватних обумовлений лише особливостями внутрішньої організації та фінансового забезпечення нотаріальної діяльності⁵⁷³.

Вчинення нотаріальних дій державними та приватними нотаріусами здійснюється на тих же правових засадах, а оформлені ними документи мають однакову юридичну силу.

Створення перших приватних нотаріальних контор на теренах Львівщини відбулося у 1994 році. Першим приватним нотаріусом Львівського міського нотаріального округу зареєстровано Дякович Мирославу Михайлівну. Наступним приватним нотаріусом став – Мельник Антон Петрович.

У 1995 році приватну нотаріальну діяльність на теренах області зареєстрували 24 особи. А саме: Кулиняк Ігор Ярославович, Попович Галина Іванівна, Ілик Галина Миронівна, Єгорова Наталія Юріївна, Олефір Олександр Григорович, Франгулова Лідія Олександрівна, Головенко Інна Андріївна, Герилів Марія Романівна, Дутко Олена Володимирівна, Ткачук Ганна Іванівна, Гірник Ігор Андрійович, Леон Марія Василівна, Сиротяк Юрій Романович, Антонова Вікторія Ігорівна, Палюх Ігор Романович, Тертична Наталія Іллівна, Котарська Аліція Тадеївна, Кушнерик Наталія Петрівна, Гаврилова Віра Андріївна, Спариняк Любов Володимирівна, Каткова Лариса Сергіївна, Левченко Людмила Гордіївна, Куліцька Наталія Святославівна, Репета Оріся Михайлівна. При цьому зауважуємо, що дві третини вказаних приватних нотаріусів зареєстрували свою приватну нотаріальну діяльність по Львівському міському нотаріальному округу.

У ст. 36 законодавець передбачив, що приватний нотаріус учиняє такі ж дії, як державний, за винятком:

- накладання і зняття заборони відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;
- видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного із подружжя;
- видачі свідоцтва про право на спадщину;
- вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- посвідчення договорів довічного утримання;
- засвідчення справжності підпису на документах, призначених для дії за кордоном, та посвідчення доручень для цієї мети, а також засвідчення справжності підпису батьків або опікуна (піклувальника) на згоді про усиновлення дитини.

Державні нотаріуси у державних нотаріальних архівах відповідно до ст. 35 Закону видають дублікати і засвідчують відповідність копій і виписок з документів, які зберігаються у справах цих архівів. Положення про державний нотаріальний архів затверджено наказом Міністерства юстиції України 7 лютого 1994 р. № 10/5.

Державний нотаріальний архів очолює завідувач, який призначається на посаду і звільняється з неї Головними територіальними управліннями юстиції Міністерства

⁵⁷³ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 130.

юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі.

Завідувачем архіву може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою та одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Не може бути завідувачем особа, яка має судимість за вчинення злочину, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. На завідувача архіву, як і на нотаріуса, поширюється заборона щодо зайняття підприємницькою або адвокатською діяльністю та інші обмеження, встановлені ч. 2 ст. 3 Закону України «Про нотаріат».

На посаду нотаріуса архіву призначається особа, яка відповідає вимогам, встановленим цим Законом. Нотаріуси, які працюють в архіві, зобов'язані додержуватись нотаріальної таємниці, навіть якщо їх діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням із документами і нотаріальна дія не вчинялась. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється на працівників архіву, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи⁵⁷⁴.

До компетенції посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, у населених пунктах, де немає державних нотаріусів, (ч. 1 ст. 37 Закону) належить учинення таких нотаріальних дій:

- вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- накладення та зняття заборони відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна.

У разі, коли у населених пунктах немає нотаріусів, посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, окрім дій, передбачених у ч. 1 цієї статті, вчиняють також такі нотаріальні дії:

- посвідчують заповіти;
- посвідчують доручення;
- засвідчують відповідність копій документів із виписок з них;
- засвідчують справжність підпису на документах.

Водночас посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів не мають права оформляти документи, призначені для дії за кордоном⁵⁷⁵.

Відповідно до Наказу Міністерства юстиції України від 25 серпня 1994 р. № 22/5 затверджено Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів.

Компетенцію консульських установ України становить учинення нотаріальних дій, передбачених у ст. 38 Закону України «Про нотаріат», зокрема:

- 1) посвідчення угод (договорів, заповітів, доручень тощо), крім іпотечних договорів, угод про відчуження та заставу жилих будинків, квартир, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні;
- 2) вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видання свідоцтва про право на спадщину;

⁵⁷⁴ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 86.

⁵⁷⁵ Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 4325-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

- 4) видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 5) засвідчення відповідності копій документів і виписок із них;
- 6) засвідчення справжності підпису на документах;
- 7) засвідчення правильності і відповідності перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 8) посвідчення факту, що громадянин є живим;
- 9) посвідчення факту знаходження громадянина у певному місці;
- 10) посвідчення тотожності громадянина з особою, зображеною на фотокартці;
- 11) посвідчення часу пред'явлення документів;
- 12) прийняття у депозит грошових сум і цінних паперів;
- 13) вчинення виконавчих написів;
- 14) прийняття на зберігання документів;
- 15) учинення морських протестів;
- 16) видання дублікатів посвідчених ними документів⁵⁷⁶.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші дії, що вчиняються консульськими установами України.

Порядок учинення нотаріальних дій консульськими установами регулюється Законом України «Про нотаріат», Консульським статутом України та іншими актами законодавства України.

Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94 затверджено Консульський статут України, глава XI якого називається «Нотаріальні дії».

Питання вчинення нотаріальних дій за кордоном визначається Консульським статутом України, Законом України «Про нотаріат», Положенням про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженим спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 р. № 142/5/310, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 27 грудня 2004 р. № 1649/10248⁵⁷⁷.

Законодавство України окремо визначає компетенцію посадових осіб щодо посвідчення лише двох видів нотаріальних дій – заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених.

Відповідно до ст. 40 нотаріального закону до нотаріально посвідчених заповітів та доручень прирівнюються:

– заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для престарілих та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками по медичній частині або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами і головними лікарями зазначених будинків для престарілих та інвалідів;

⁵⁷⁶ Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 4325-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

⁵⁷⁷ Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затверджене спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 р. № 142/5/310. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Т. 2. С. 796. Ст. 3492.

– заповіти громадян, які перебувають під час плавання на морських судах або судах внутрішнього плавання, що плавають під прапором України, посвідчені капітанами цих суден;

– заповіти громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших подібних до них експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій;

– заповіти та доручення військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їх заступниками по медичній частині, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів;

– заповіти та доручення військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військово-навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів, посадових осіб та органів, що вчиняють нотаріальні дії, – також заповіти та доручення робітників і службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ і закладів;

– заповіти та доручення осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, посвідчені начальниками місць позбавлення волі⁵⁷⁸.

Посвідчення заповітів і довіреностей зазначеними посадовими особами проводиться із дотриманням вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів. Зокрема, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940 викладено у новій редакції «Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених»⁵⁷⁹.

Посадові, службові особи при посвідченні заповітів і довіреностей зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю та не розголошувати відомості, отримані під час їх посвідчення. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється на осіб, яким про посвідчення заповіту та довіреності стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, на осіб, залучених для їх посвідчення як свідків, та інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці. Особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом.

Посадові, службові особи не вправі посвідчувати заповіти і довіреності на своє ім'я або від свого імені, на ім'я або від імені свого чоловіка чи своєї дружини, їх та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер)⁵⁸⁰.

Однак не поділяємо думку знаного українського дослідника О. Неліна, що необхідно відмовитися від учинення нотаріальних дій не нотаріусами⁵⁸¹. На наш розсуд, це є не тільки неможливим та ще й недоцільним, оскільки нині в Україні проводиться антитерористична операція. Мужні захисники Вітчизни мають право і

⁵⁷⁸ Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 4325-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

⁵⁷⁹ Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.2006 р. № 940. *Офіційний вісник України*. 2006. № 27. С. 100. Ст. 1966.

⁵⁸⁰ Долинська М. С. *Українське нотаріальне право: навч. посіб.* К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 104.

⁵⁸¹ Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 22.

надалі повинні мати право і скласти довіреність, і посвідчити свою останню волю. Водночас пропонуємо надати право засвідчення справжності підпису на документах командирам (начальникам) частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії. Таке право мало б прирівнюватися до нотаріального засвідчення справжності підпису особи на документах, зміст яких не суперечить законіві і які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини. Це дуже б допомогло у разі оформлення спадщини спадкоємцям, які беруть участь в АТО, оскільки заява про прийняття чи відмову від спадщини подається нотаріусу особисто та не може бути подана повіреним.

Як стверджує Ю. Козьяков, закон створив правові підстави для впровадження принципово нових, раніше не відомих нашому законодавству інститутів (зокрема приватної нотаріальної діяльності), який вже протягом століть існує у багатьох зарубіжних країнах і показав себе з кращого боку. Розроблений з урахуванням досвіду зарубіжних країн, які визнають латинську школу нотаріату (Німеччина, Франція, Італія тощо), чинний закон, реально посилив роль нотаріату у суспільному житті незалежної Української держави, зробив фігуру нотаріуса в системі правозастосування ще вагомішою, підняв на більш високий щабель престиж цієї, без сумніву, цікавої юридичної професії⁵⁸².

Поділяємо думку Л. Єфіменка, що зазначений нормативно-правовий акт сприяв більшому доступу населення до нотаріального забезпечення, зрівняв повноваження державних та приватних нотаріусів у вчиненні нотаріальних дій, підвищив вимоги до нотаря, посилив гарантії його діяльності та правового режиму нотаріальної таємниці, забезпечив реалізацію конституційної норми щодо судового контролю за законністю вчинених нотаріальних дій⁵⁸³, ввів поняття відповідальності нотаріусів, тобто зупинення і припинення їхньої діяльності у разі допущення порушень тощо.

Відтак впроваджено присягу, що її складає особа, якій вперше надається право займатися нотаріальною діяльністю. Слід зазначити, що власне нотаріальні дії у новому Законі не зазнали принципових змін, але істотно оновлено професійний статус нотарів. Закон передбачає паралельне функціонування традиційної системи державного нотаріату і новоутвореного приватного нотаріату. Якщо перший залишається ланкою державних правничих установ і фінансується з бюджету, а його послуги сплачуються за офіційними розцінками, то другий фактично діє на свій страх і ризик, а сплата за послуги визначається у договірний спосіб⁵⁸⁴.

Закон містить загальні положення, що регламентують організацію діяльності органів нотаріату, зокрема реєстрацію приватної нотаріальної діяльності, порядок заміщення посади нотаріуса, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та інше. Також у ньому детально регламентовано правила

⁵⁸² Козьяков Ю. М. Нотаріат. Історія і сучасність (короткий огляд). *Нотаріат для Вас*. 1998. № 1. С. 15.

⁵⁸³ Єфіменко Л. В. Розвиток нотаріату України: стан та проблеми. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 11–12.

⁵⁸⁴ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 81.

вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та застосування нотаріусами законодавства іноземних держав⁵⁸⁵.

Закон встановив права та обов'язки нотаріусів, спосіб їх призначення на посаду, відомчу підлеглисть.

Акти, вчинені державними та приватними нотаріусами, мають однакову силу; коло нотаріальних дій, що їх вчиняє державний нотаріус, дещо ширше, ніж у приватного. Власне, у вітчизняній практиці такий спосіб вирішення проблеми – створення приватних структур із одночасним збереженням існуючих державних – був поширеним для різних сфер діяльності у перехідну добу⁵⁸⁶.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про нотаріат» нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і пройшов стажування протягом шести місяців у державній нотаріальній конторі або у нотаріуса, що займається приватною нотаріальною практикою, склав кваліфікаційний іспит та одержав свідоцтво про право на заняття нотаріальною практикою. Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про нотаріат»» від 2 вересня 1993 р. (п. 3) було встановлено, що без стажування і складання кваліфікаційного іспиту до нотаріальної діяльності допускаються нотаріуси, які на день вступу в силу Закону України «Про нотаріат» (1 січня 1994 р.) працювали у державних нотаріальних контрах, а також посадові особи Міністерства юстиції України, управлінь юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, робота яких безпосередньо пов'язана з керівництвом та контролем за діяльністю нотаріату.

Відповідно до ст. 10 Закону для визначення рівня професійної підготовки осіб, котрі мають намір працювати нотаріусами, при Міністерстві юстиції Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністраціях утворюються кваліфікаційні комісії нотаріату⁵⁸⁷. Кваліфікаційні комісії здійснювали свої повноваження відповідно до «Положення про кваліфікаційну комісію нотаріату», затвердженого наказом Міністра юстиції України від 28 грудня 1993 р. № 22/5. Зокрема, термін повноважень комісії становив три роки, а до її складу входило сім чоловік: четверо нотаріусів, двоє представників відповідно від Міністерства юстиції Республіки Крим, управління юстиції обласної, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій і один представник Української нотаріальної палати або іншого об'єднання нотаріусів.

На підставі результатів складеного іспиту кваліфікаційна комісія нотаріату ухвалює рішення про можливість допуску особи до нотаріальної діяльності. Рішення кваліфікаційної комісії може бути оскаржено у Вищій кваліфікаційній комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України у місячний термін від дня вручення його копії заінтересованій особі.

Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату при Міністерстві юстиції України затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого

⁵⁸⁵ Долинська М. С. Законодавство України про нотаріат: характеристика та особливості. *Актуальні проблеми держави та права*. Випуск 63. Одеса: Юридична література, 2012. С. 569.

⁵⁸⁶ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 81–82.

⁵⁸⁷ Срух А. Новий Закон про нотаріат України. *Право України*. 1994. № 3–4. С. 22.

1994 року № 114. До складу комісії входили чотири нотаріуси, три представники від Мін'юсту і два представники від Української нотаріальної палати.

У ст. 12 Закону встановлено випадки анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю, зокрема:

- 1) з власної ініціативи нотаріуса;
- 2) за поданням управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської державних адміністрацій у випадках:
 - а) втрати громадянства України або виїзду за межі України на постійне проживання;
 - б) винесення щодо нотаріуса обвинувального вироку суду, який набрав чинності;
 - в) винесення ухвали про застосування щодо нотаріуса примусових заходів медичного характеру, що набрала законної сили;
 - г) винесення постанови про припинення кримінальної справи щодо нотаріуса за nereабілітуючих підстав;
 - д) винесення рішення суду, що набрало законної сили, про обмеження дієздатності особи, яка виконує обов'язки нотаріуса, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, оголошення її померлою;
 - е) неодноразового порушення нотаріусом чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій або грубого порушення закону, яке завдало шкоди інтересам держави, підприємств, установ, організацій, громадян;
 - є) невідповідності нотаріуса займаній посаді внаслідок стану здоров'я, що перешкоджає нотаріальній діяльності;
 - ж) порушення нотаріусом вимог, передбачених ч. 2 ст. 3, ч. 1 ст. 8 та ст. 9 цього Закону.

Рішення про анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю може бути оскаржено в суді.

Кабінет Міністрів України 22 лютого 1994 р. прийняв постанову «Про розмір плати за видачу свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю» № 102.

Реєстрацію приватної нотаріальної діяльності провадили Міністерство юстиції Республіки Крим, управління юстиції обласної, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій відповідно до «Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 4 березня 1994 р. № 20/5.

Нотаріальний округ визначався управлінням юстиції, а робоче місце приватного нотаріуса мало розташовуватися у межах визначеного для нього нотаріального округу.

Після одержання реєстраційного посвідчення нотаріус зобов'язаний упродовж трьох місяців стати до виконання своїх обов'язків. У цей же термін він має укласти договір службового страхування чи внести страхову заставу для забезпечення відшкодування ймовірної шкоди, завданої клієнтам своїми незаконними діями або недбалістю. Страхова сума або страхова застава встановлювалася у розмірі стократної мінімальної заробітної плати. Страхова сума є власністю нотаріуса і в разі припинення діяльності він вправі розпорядитися нею (чи її невитраченою частиною) на свій розсуд⁵⁸⁸.

⁵⁸⁸ Срух А. Новий Закон про нотаріат України. *Право України*. 1994. № 3–4. С. 23.

У ст. 30 Закону України «Про нотаріат» передбачені підстави припинення нотаріальної діяльності, зокрема у разі:

- 1) подання приватним нотаріусом письмової заяви про припинення нотаріальної діяльності;
- 2) анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю;
- 3) коли приватний нотаріус не уклав договір службового страхування чи не вніс страхову заставу для забезпечення відшкодування шкоди, передбачену ст. 28 цього Закону, або не поповнив страхову заставу до встановленого розміру;
- 4) коли приватний нотаріус без поважних причин не виконує своїх обов'язків протягом двох місяців і не повідомив про це управління юстиції;
- 5) невідповідності приватного нотаріуса займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок стану здоров'я, що на тривалий час перешкоджає нотаріальній діяльності⁵⁸⁹.

Упродовж наступних років до Закону України «Про нотаріат» вносилися численні зміни. Законом істотно оновлено професійний статус нотаріусів, передбачено паралельне функціонування державного нотаріату і новоутвореного приватного нотаріату.

Поряд із прийняттям приватного нотаріату з'явився інститут державного нотаріального архіву, розпочалася дискусія про відмову від державного нотаріату та перехід до нотаріату латинського типу тощо. Однак, зазначає А. Єрух, з огляду на специфіку відносин, що склалися в Україні, повністю відмовитися від державного нотаріату вважалося недоцільним⁵⁹⁰.

Із 1 січня 1994 р., із набранням чинності Закону України «Про нотаріат», в Україні з'явився новий суб'єкт нотаріальних відносин – приватний нотаріус, тоді ж виникла потреба у помічнику приватного нотаріуса. Відтак зауважимо, що вимоги до особи, яка має намір працювати помічником приватного нотаріуса в Україні, все посилюються.

Правила ведення нотаріального діловодства затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 3 лютого 1994 р. № 6/5. Згодом 18 червня 1994 р. Наказом Міністерства юстиції України № 18/5 затверджено Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Основним нормативно-правовим актом держави є Конституція України⁵⁹¹. Відповідно до її ст. 8 Конституція має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Конституція має вищу юридичну силу та пряму дію і застосовується на всій території України.

Поділяємо думку К. Чижмаря, що, безумовно, Конституція прямо не закріплює основ правового статусу інституту нотаріату, а згадка про останній зустрічається в ній

⁵⁸⁹ Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 4325-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383..

⁵⁹⁰ Єрух А. Новий Закон про нотаріат України. *Право України*. 1994. № 3–4. С. 22.

⁵⁹¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254/к96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

лише раз – у ст. 92, що регулює питання, які визначаються виключно законами України⁵⁹².

Відтак ст. 92 Конституції наголошує, що виключно законами України визначається організація і діяльність нотаріату та ставить її на один рівень з судоустроєм, судочинством, статусом суддів, засадами судової експертизи, організацією та діяльністю прокуратури, органів дізнання і слідства, органів і установ виконання покарань⁵⁹³.

Нотаріус, провадячи нотаріальну діяльність, виходить із вимог ст. 41 Конституції України, відповідно до якої кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Законодавець у ч. 4 статті наголошує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а право приватної власності є непорушним⁵⁹⁴.

Водночас К. Чижмарь слушно зауважує, що у Конституції України роль нотаріату як інституту, що сприяє захисту прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб, не визначена. Низка дослідників вважають, що норма ст. 59 Основного Закону нашої держави, яка гарантує право на отримання правової допомоги, у зв'язку з цим постає як одна з найважливіших за своїм значенням⁵⁹⁵.

Сучасний етап розвитку українського суспільства ґрунтується на Конституції України 1996 р. та пов'язаний із реформуванням національної правової системи загалом та окремих правових інститутів зокрема⁵⁹⁶.

До загальних джерел правового регулювання нотаріальної діяльності права належать ті нормативні акти, які регулюють і питання нотаріальної діяльності, й інші суспільні відносини. До цієї групи можна віднести Конституцію України, спеціальні акти, присвячені регулюванню лише нотаріальної діяльності, наприклад, Закон України «Про нотаріат», Порядок учинення нотаріальних дій нотаріусами України та ін.⁵⁹⁷.

Оскільки нотаріальна діяльність тісно пов'язана з такими галузями українського права, як цивільне, цивільно-процесуальне, шлюбно-сімейне, земельне, трудове, нотаріуси, крім джерел нотаріального процесуального права, під час вчинення нотаріальних дій керуються також нормами цих галузей права⁵⁹⁸.

До актів інших галузей права, що регулюють окремі питання організації нотаріату і здійснення нотаріальної діяльності, можна віднести, наприклад,

⁵⁹² Чижмарь К. І. Конституція України як джерело нотаріального права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 89. URL: http://www.pap.in.ua/2_2014/24.pdf

⁵⁹³ Долинська М. С. Законодавство України про нотаріат: характеристика та особливості. *Актуальні проблеми держави та права*. Випуск 63. Одеса: Юридична література, 2012. С. 569.

⁵⁹⁴ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 68.

⁵⁹⁵ Чижмарь К. І. Конституція України як джерело нотаріального права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 90. URL: http://www.pap.in.ua/2_2014/24.pdf

⁵⁹⁶ Федорова К. І. Генезис інституту приватної нотаріальної діяльності у законодавстві України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 1. С. 68.

⁵⁹⁷ Долинська М. С. Законодавство України про нотаріат: характеристика та особливості. *Актуальні проблеми держави та права*. Випуск 63. Одеса: Юридична література, 2012. С. 568.

⁵⁹⁸ Нелін О. Формування тезауруса з нотаріату в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 7.

Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Земельний кодекс України, Податковий кодекс України та ін.

Як уже зазначалося, Указом Президента України від 23 серпня 1998 р. № 932/98 «Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні»⁵⁹⁹ встановлено, що вчинення нотаріальних дій не є підприємницькою діяльністю і не має на меті одержання прибутку; державні нотаріуси в частині оплати праці та пенсійного забезпечення прирівнюються до державних службовців відповідних категорій. Однак зауважимо, що цей указ втратив чинність на підставі Указу Президента України від 26.03.2009 р. № 192/2009.

Відповідно до Указу Президента України від 10 липня 1998 року № 762/98 «Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій» (п. 1)⁶⁰⁰, встановлено, що розмір плати, яка справляється за вчинення нотаріальних дій приватними нотаріусами, не може бути меншим від розміру ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами за аналогічні нотаріальні дії.

Згідно зі ст. 98 Закону України «Про нотаріат» нотаріуси відповідно до законодавства України, міжнародних договорів застосовують норми іноземного права. Нотаріуси приймають документи, складені відповідно до вимог іноземного права, а також вчиняють посвідчувальні написи за формою, передбаченою іноземним законодавством, якщо це не суперечить законодавству України.

14 квітня 1995 р. в Україні набула чинності Конвенція про правову допомогу і правовідносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладена у Мінську 22 січня 1993 р.

Відповідно до Наказу Міністерства юстиції України від 17 жовтня 2000 р. № 51/5 «Про Спадковий реєстр» (п. 5) усі заповіти, складені та засвідчені, змінені або скасовані в установленому законодавством порядку, заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину із 01.12.2000 р. підлягають обов'язковій реєстрації у Спадковому реєстрі⁶⁰¹.

10 січня 2002 р. Верховна Рада України дала згоду на приєднання України до Гаазької конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961 р. Конвенція набула чинності в Україні 22 грудня 2003 р. та поширюється на офіційні документи, які були складені на території однієї з держав-учасниць, а також угоди, що мають бути представлені на території іншої держави, яка також уклала цю угоду.

Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 р. № 2768-III⁶⁰², який набрав чинності 1 січня 2002 р., визначає повноваження органів влади та місцевого самоврядування щодо розпорядження належними їм земельними ділянками; склад та цільове призначення земель; право власності на землю, право користування на

⁵⁹⁹ Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні: Указ Президента України від 23.08.1998 № 932/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 34. Ст. 3.

⁶⁰⁰ Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій: Указ Президента України від 10.07.1998 № 762/98. *Урядовий кур'єр*. 1998. 16 липня.

⁶⁰¹ Долинская М. С. Некоторые аспекты нотариального удостоверения завещаний и оформления наследства на их основании в Украине. *Нотариальный вестник*. 2014. № 10. С. 56.

⁶⁰² Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

землю, обмеження прав на землю; набуття і реалізацію права на землю, продаж земельних ділянок або прав на них на підставі цивільно-правових договорів та інше.

Одним із найважливіших кодифікованих законодавчих актів у діяльності нотаріату України є чинний Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. № 435-IV⁶⁰³, що набрав чинності 1 січня 2004 р. Цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, на вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників. Усі книги Цивільного кодексу 2003 року є важливими в діяльності нотаріату, однак з-поміж них слід виокремити: «Право власності та інші речові права», «Зобов'язальне право», «Спадкове право»⁶⁰⁴.

Зауважимо, що норми Цивільного кодексу УРСР (1963 р.) також застосовувалися та застосовуються нотаріусами при оформленні спадщини. Згідно з вимогами п. 5 Прикінцевих та перехідних положень до Цивільного кодексу України (2003 р.), правила книги шостої кодексу застосовуються не тільки до спадщини, яка відкрилася 1 січня 2004 р., а й до спадщини, яка не була прийнята ніким зі спадкоємців до 1 січня 2004 р.

Якщо ж спадщина відкрита або прийнята хоча б одним спадкоємцем до 1 січня 2004 р., то нотаріуси оформляють спадщину, керуючись нормами Цивільного кодексу УРСР (1963 р.), зокрема для розрахунку розміру обов'язкової частки у спадщині.

На відміну від ЦК УРСР 1963 р., Цивільним Кодексом 2003 р. перевага надається спадкуванню за заповітом, а не за законом. Такий підхід свідчить про розширення приватноправових засад у регулюванні спадкових правовідносин, оскільки законодавець пріоритет у визначенні спадкового майна надає фізичній особі, яка має право скласти заповіт⁶⁰⁵. Тобто фізична особа має змогу скласти заповіт у нотаріальному порядку.

Відповідно до ст.ст. 1261–1265 Цивільного кодексу України (2003 р.), уперше з 1 січня 2004 р. в державі встановлено п'ять черг спадкування, тобто спадкоємцями можуть бути інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, а також утриманці спадкодавця, які навіть не були членами його сім'ї⁶⁰⁶.

Новелою чинного законодавства є право особи скласти секретний заповіт, не повідомляючи про його зміст нікого, навіть нотаріуса. Зазначені секретні заповіти нотаріуси посвідчують, не ознайомлюючись із їх змістом⁶⁰⁷.

Згідно зі ст. 1243 Цивільного кодексу України подружжю надано право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого, який його пережив. Після смерті

⁶⁰³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

⁶⁰⁴ Долинська М. С. *Українське нотаріальне право: навч. посіб.* К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 69.

⁶⁰⁵ Нелін О. Еволюція норм спадкового права в процесі становлення і розвитку правової системи України. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 65.

⁶⁰⁶ Долинська М. С. Порівняльний аналіз інституту спадкування за законодавством Київської Русі та незалежної України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 213.

⁶⁰⁷ Долинська М. С. Актуальні питання посвідчення заповітів в Україні. *Життя і право*. 2004. № 4 (4). С. 14.

подружжя право на спадкування набувають особи, визначені у заповіті. Як засвідчує практика, часто такі заповіти у судовому порядку визнаються недійсними⁶⁰⁸.

При цьому, свобода заповіту обмежується в інтересах неповнолітніх і повнолітніх, але непрацездатних дітей спадкодавця, непрацездатних дружини (чоловіка), батьків (усиновителів) померлого⁶⁰⁹. Тому нотаріус при посвідченні заповіту пояснює заповідачеві: якщо небажаний спадкоємець входить до складу спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку в майні, попри волю спадкодавця, переважатимуть норми закону, оскільки не можна позбавити спадщини спадкоємців на обов'язкову частку⁶¹⁰.

Відповідно до ст. 1227 ЦУ України у разі відсутності спадкоємців за заповітом і законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, спадщина за рішенням суду переходить у розпорядження територіальної громади за місцем відкриття спадщини. Аналіз норм ст. 2, ч. 2 ст. 1222, ст.ст. 1235, 1277 ЦК України дає підстави для висновку, що у спадкових правовідносинах територіальна громада може виступати і як спадкоємиця за заповітом, і як правонаступниця в порядку відумерлості⁶¹¹.

Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 р. № 2947-III⁶¹², набрав чинності одночасно із Цивільним кодексом України, тобто 1 січня 2004 р. Кодекс визначає права та обов'язки подружжя, зокрема право особистої приватної власності дружини та чоловіка; регулює: право спільної сумісної власності подружжя, права та обов'язки подружжя щодо утримання; порядок укладення та посвідчення шлюбного договору; права батьків і дітей на майно, усиновлення; опіку й піклування над дітьми та інше.

Господарський кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. № 436-III⁶¹³, набрав чинності 1 січня 2004 р., визначає основні засади господарювання і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, зокрема щодо утворення суб'єктів господарювання, майнової основи господарювання та господарських зобов'язань.

У зв'язку з уведенням у дію Реєстру прав власності на нерухоме майно нотаріусам при вчиненні нотаріальних дій необхідно було дотримуватися також і

⁶⁰⁸ Долинская М. С. Некоторые аспекты нотариального удостоверения завещаний и оформления наследства на их основании в Украине. *Нотариальный вестник*. 2014. № 10. С. 59.

⁶⁰⁹ Нелін О. І. Спадкове право України: навч. Посібник. К.: Київський університет, 2013. С. 198.

⁶¹⁰ Долинська М. С. До питання захисту нотаріусом прав заповідача при посвідченні заповіту. *Práva a slobody človeka a občana: mechanismus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva: Medzinárodná vedecká konferencia* (Slovenská republika, Bratislava, 19–20 septembra 2014 r.). Братислава, 2014. С. 284.

⁶¹¹ Нелін О. Генезис та розвиток інституту відумерлості спадщини в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 45.

⁶¹² Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.

⁶¹³ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

вимог Закону України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 р. № 898-IV⁶¹⁴, Порядку ведення Реєстру прав власності на нерухоме майно, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 січня 2003 р. № 7/5, Тимчасового порядку державної реєстрації правочинів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 671, Тимчасового Положення про порядок державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 17 травня 2004 р. № 36/5, Інструкції про порядок ведення Державного реєстру правочинів, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2004 р. № 86/5 та ін.

Слід зауважити, що лише 2003 р. і наказами Міністерства юстиції України врегульовано такі важливі питання, як заміщення приватного нотаріуса та порядок ведення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій. Зокрема, наказом від 22 серпня 2003 р. № 98/5 затверджено Положення про порядок заміщення приватного нотаріуса, а наказом від 15 липня 2003 р. № 87/5 – Порядок ведення та заповнення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій.

Наступна Інструкція про вчинення нотаріальних дій нотаріусами України затверджена наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України № 283/8882.

У 2006 р. в Україні значну увагу приділено діяльності кваліфікаційних комісій нотаріату. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2006 р. № 1689 затверджено Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату⁶¹⁵, якою суттєво змінено її повноваження. Відтак комісія: розглядає скарги на рішення кваліфікаційних комісій нотаріату про відмову в допуску особи до нотаріальної діяльності, вирішує питання щодо складання повторного кваліфікаційного іспиту комісії особою, яка подала скаргу, розробляє та затверджує план складення кваліфікаційних іспитів особами, які виявили бажання займатися нотаріальною діяльністю.

17 листопада 2007 р. за рішенням Конференції УНП затверджено Кодекс професійної етики нотаріусів України, який ґрунтувався на Етичному кодексі нотаріусів Європи та заповідях Міжнародного союзу нотаріату. Дотримання його приписів має сприяти сумлінному виконанню нотаріусами свого професійного обов'язку, розумінню нотаріальною спільнотою публічно-правового призначення та відповідального характеру нотаріальної діяльності і, як наслідок, підвищенню авторитету нотаріату та репутації нотарів. Кодекс передбачав, що професійна поведінка нотаріусів України ґрунтується на таких основних засадах: незалежність; законність; об'єктивність та неупередженість; перевага інтересів фізичних та юридичних осіб над власними й корпоративними; конфіденційність; добросовісність; чесність; повага до професії; культура поведінки. Лише сумлінне дотримання цих чеснот дасть змогу українському нотареві посісти гідне місце серед колег з усього світу⁶¹⁶.

⁶¹⁴ Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. Ст. 313.

⁶¹⁵ Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2006 р. № 1689. *Офіційний вісник України*. 2006. № 50. Ст. 3314.

⁶¹⁶ Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. С. 82–83.

Функціонування сучасного українського нотаріату відбувається на тлі бурхливого поступу науки й техніки, зокрема революційних змін в інформаційних технологіях. Тому 1997 р. створено Державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України. Його діяльність полягає насамперед у створенні та супроводженні реєстрів інформаційної мережі Міністерства юстиції; одним із важливих напрямів є інформатизація нотаріату⁶¹⁷.

Упродовж 1993–2008 рр. до Закону України «Про нотаріат» неодноразово вносились зміни та доповнення, але кардинальних змін Закон зазнав у 2008 р.⁶¹⁸, коли проводилася, так звана, «мала» нотаріальна реформа. Відповідна спроба була у 2004 р., однак законопроект не був прийнятий. Така реформа зумовлена прийняттям Цивільного кодексу України 2003 року, який містив чимало новел, метою яких була гармонізація відповідних інститутів українського цивільного права із законодавством європейських країн у цій галузі, встановлення низки положень, спрямованих на більш повний захист цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин. Виразно помітною стала характерна для ЦК України загалом тенденція наближення правового регулювання до тих основ регулювання цивільних відносин, котрі є типовими для всієї європейської спільноти і мають підґрунтям підвалини, закладені ще римським приватним правом⁶¹⁹.

Кількісний склад нотаріату України зростає, причому за рахунок приватних нотаріусів.

Л. Єфіменко, слушно зазначає, що практика застосування Закону «Про нотаріат» спонукала впровадження у 2008 р., так званої, «малої нотаріальної реформи»⁶²⁰.

Відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат» в редакції Закону від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI⁶²¹ із 1 червня 2009 р. державні та приватні нотаріуси вчиняють всі види нотаріальних дій, зокрема:

- 1) посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо);
- 2) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з подружжя;
- 5) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів);
- 6) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися;
- 7) провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме;

⁶¹⁷ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 45.

⁶¹⁸ Нотаріат України сьогодні. URL: <http://www.nau.mk.ua/docs/not01.htm>.

⁶¹⁹ Черниш В. Нотаріат України на шляху до європейських та міжнародних стандартів. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 21.

⁶²⁰ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. С. 11.

⁶²¹ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 р. № 614-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. С. 449. Ст. 161.

- 8) видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса;
- 9) накладають та знімають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягають державній реєстрації;
- 10) засвідчують копії (фотокопії) документів і виписок з них;
- 11) засвідчують справжність підпису на документах;
- 12) засвідчують переклад документів з однієї мови на іншу;
- 13) посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;
- 14) посвідчують факт, що фізична особа є живою;
- 15) посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці;
- 16) посвідчують час пред'явлення документів;
- 17) передають заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам;
- 18) приймають у депозит грошові суми та цінні папери;
- 19) вчиняють виконавчі написи;
- 20) вчиняють протести векселів;
- 21) вчиняють морські протести;
- 22) приймають на зберігання документи.

Також на нотаріусів може бути покладено вчинення інших нотаріальних дій згідно із законом.

Водночас із 1 червня 2009 р. набрали чинності норми цього Закону щодо оформлення спадкових прав та видачі свідоцтв про право на спадщину приватними нотаріусами, які зрівняли повноваження приватних і державних нотаріусів.

Ст. 3 Закону викладено у такій редакції: «нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менше трьох років, пройшов стажування протягом одного року в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса, склав кваліфікаційний іспит, одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю»⁶²².

Логічним вважається втрата чинності п. 3 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про нотаріат»» від 2 вересня 1993 р., на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI. Цей пункт, зокрема, передбачав допуск до нотаріальної діяльності без стажування і складання кваліфікаційного іспиту посадових осіб Міністерства юстиції України, управлінь юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, робота яких безпосередньо пов'язана з керівництвом та контролем за діяльністю нотаріату. Це впливало з нової редакції ст. 33 Закону «Про нотаріат», щодо компетенції Міністерства юстиції України, управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій не входив контроль за законністю вчинення нотаріальних дій нотаріусами, а лише перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріуса та виконання ним правил ведення нотаріального діловодства Міністерством юстиції України, Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній

⁶²² Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 р. № 614-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. С. 449. Ст. 161.

Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі⁶²³.

Однак згідно з п. 3 Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту для осіб, які пройшли стажування в державній нотаріальній конторі або в приватного нотаріуса, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 10 липня 2008 р. № 1168/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України за № 621/15312 (в редакції Наказу Міністерства юстиції від 10 грудня 2008 р. № 2135/5), без стажування протягом одного року в державних нотаріальних конторах або у приватного нотаріуса до складання кваліфікаційного іспиту допускаються особи, які не менше семи років працювали у Міністерстві юстиції України, Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на посадах із безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства⁶²⁴.

Водночас окреслений Закон «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» суттєво звузив компетенцію щодо вчинення нотаріальних дій посадових осіб органів місцевого самоврядування. Так, відповідно до ст. 37 Закону лише у населених пунктах, де немає нотаріусів, зазначені посадові особи мали право вчиняти такі нотаріальні дії: вживати заходи щодо охорони спадкового майна, посвідчувати заповіти (крім секретних) та видавати дублікати посвідчених ними документів.

Однак ці зміни зазнали негативного відгуку і серед сільських жителів, і з-поміж депутатів. Тому 3 березня 2009 р. Верховною Радою України прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» стосовно повноважень щодо вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування»⁶²⁵.

У цьому Законі ч. 1 ст. 37 викладено у новій редакції та встановлено, що у населених пунктах, де немає нотаріусів, уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування вчиняють такі нотаріальні дії: вживають заходи щодо охорони спадкового майна; посвідчують заповіти (крім секретних); видають дублікати посвідчених ними документів; засвідчують копії (фотокопії) документів і виписок із них; засвідчують справжність підпису на документах». Водночас у законі не передбачено посвідчення довіреностей.

Також законодавець ч. 2 ст. 40 виклав у новій редакції:

до нотаріально посвідчених довіреностей прирівнюються:

1) довіреності військовослужбовців або інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах,

⁶²³ Долинська М. С. До питання допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 1. С. 115–116.

⁶²⁴ Долинська М. С. До питання допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 1. С. 116.

⁶²⁵ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо повноважень по вчиненню нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Закон України від 03.03.2009 р. № 1054-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 29. С. 1054. Ст. 392.

посвідчені начальниками цих закладів, їх заступниками з медичної частини, старшими або черговими лікарями;

2) довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, також довіреності працівників, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів;

3) довіреності осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі (слідчому ізоляторі), посвідчені начальником місця позбавлення волі (начальником слідчого ізолятора);

4) довіреності осіб, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів, посвідчені уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреності на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування та розпорядження транспортними засобами.

Зауважимо, що відповідні зміни також внесені до ст. 245 Цивільного кодексу України на підставі Закону України від 3 березня 2009 р. № 1055-17 «Про внесення змін до статті 245 Цивільного кодексу України щодо повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування по вчиненню дій, прирівняних до нотаріальних».

Зауважимо, що посадові особи органів місцевого самоврядування посвідчують довіреності лише від громадян, які проживають на території сільської чи селищної ради, та не мають права посвідчувати довіреності від юридичних осіб⁶²⁶.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI⁶²⁷ вносить суттєві зміни до чинного законодавства, яке регулювало нотаріальну діяльність. Наприклад, у новій редакції викладено ст. 8 Закону, яка присвячена нотаріальній таємниці.

Законодавцем вперше сформульовано визначення нотаріальної таємниці – як сукупності відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо. Нотаріус та особи, зазначені у ст. 1 Закону України «Про нотаріат», а також стажист нотаріуса зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю, навіть якщо їх діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням із документами, і нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, не вчинялась. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи; на осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій як свідків; інших осіб, яким стали відомі відомості, що

⁶²⁶ Долинська М. С. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 197;

Долинская М. С. Некоторые правовые аспекты деятельности органов нотариата Украины. *Biuletyn Człowiek – Rodzina – Prawo*. Польша: Католицький університет, 2014. № 6. С. 17.

⁶²⁷ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 р. № 614-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. С. 449. Ст. 161.

становлять предмет нотаріальної таємниці. Особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом⁶²⁸.

Особливої похвали заслуговує нововведена ст. 8-1 щодо гарантії нотаріальної діяльності. Держава гарантує і забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності. Будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його стажиста, інших працівників, які перебувають у трудових відносинах із нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства.

Обшук, виїмка, огляд робочого місця (контори) провадяться на підставі та в порядку, встановленому законом. Вилучення (виїмка) реєстрів нотаріальних дій та документів, що передані нотаріусу на зберігання в порядку, передбаченому цим Законом, а також печатки нотаріуса не допускається. Такі реєстри нотаріальних дій, документи чи печатка нотаріуса можуть бути надані суду за мотивованою постановою суду тільки для огляду і мають бути повернуті судом негайно після огляду⁶²⁹.

Також суттєвих змін зазнала ст. 10, яка регулює питання діяльності Кваліфікаційної комісії нотаріату.

Для визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, при Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі утворюються кваліфікаційні комісії нотаріату. Положення про кваліфікаційну комісію нотаріату затверджується Міністерством юстиції України. Термін повноважень кваліфікаційної комісії нотаріату становить три роки, із дня видання наказу про її утворення.

Після проходження стажування особи, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, допускаються кваліфікаційною комісією нотаріату до його складання. На підставі результатів складеного іспиту кваліфікаційна комісія нотаріату ухвалює рішення про внесення Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі подання до Міністерства юстиції України про видачу свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Особи, які не склали кваліфікаційний іспит, допускаються до його повторного складання не раніше, ніж через рік. Особа, приватна нотаріальна діяльність якої протягом трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю не була зареєстрована і яка не працювала нотаріусом, консультантом державної нотаріальної контори чи помічником (консультантом) приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату, до подання заяви про реєстрацію нотаріальної діяльності

⁶²⁸ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 р. № 614-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. С. 449. Ст. 161.

⁶²⁹ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 р. № 614-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. С. 449. Ст. 161.

повинна підтвердити свою кваліфікацію шляхом складання кваліфікаційного іспиту в установленому Міністерством юстиції України порядку.

Рішення кваліфікаційної комісії може бути оскаржено у Вищій кваліфікаційній комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України у місячний термін з дня вручення його копії заінтересованій особі або в суді.

Також законодавцем доповнено підстави анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю, зокрема:

з) набрання законної сили рішенням суду про порушення нотаріусом вимог законодавства при вчиненні ним нотаріальної дії;

и) знищення нотаріусом або з його вини архіву нотаріуса або окремих документів.

Відповідно до ст. 13 вводиться посада стажиста нотаріуса. Стажистом нотаріуса може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, має стаж роботи у сфері права не менше трьох років, володіє державною мовою. Керівником стажування може бути нотаріус, який має стаж нотаріальної діяльності не менше 10 років. Умови роботи визначаються трудовим контрактом між стажистом та приватним нотаріусом чи державною нотаріальною конторою з додержанням законодавства про працю.

Кількість посад стажистів нотаріусів щороку визначалося Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі за погодженням із Міністерством юстиції України.

Не може бути стажистом нотаріуса особа, яка має судимість, а також особа, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. Стажист нотаріуса не може займатися підприємницькою або адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування, перебувати у штаті інших юридичних осіб, входити самостійно, через представника або підставних осіб до складу правління чи інших виконавчих органів господарських організацій, кредитно-фінансових установ, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої, у вільний від роботи час.

Стажист нотаріуса має право: ознайомитися зі змістом нотаріальних документів, поданих нотаріусу для вчинення нотаріальних дій; бути присутнім на прийомі фізичних осіб та представників юридичних осіб; складати проекти правочинів, заповітів, свідоцтв та інших документів, що стосуються вчинення нотаріальних дій; вносити записи до реєстрів для реєстрації нотаріальних дій; виконувати інші завдання, передбачені трудовим контрактом між стажистом та приватним нотаріусом і планом стажування.

Однак, стажист нотаріуса не має права підписувати замість нотаріуса нотаріальні документи та використовувати печатку нотаріуса.

Зауважимо, що особа, яка проходила стажування в державній нотаріальній конторі й отримала свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, повинна не менше одного року після отримання такого свідоцтва працювати на посаді державного нотаріуса.

Законодавцем також у новій редакції викладено статтю 14 Закону, що регулює нотаріальне діловодство та звітність.

Ми погоджуємося із знаним українським дослідником нотаріату В. Чернишом, що законодавством України про нотаріат встановлено однакові вимоги щодо ведення діловодства і у державних нотаріальних конторах, і в державних нотаріальних архівах, і приватними нотаріусами і за невиконання цього обов'язку до нотаріуса застосовуються санкції, передбачені законодавством про нотаріат⁶³⁰.

Правила ведення нотаріального діловодства затверджуються Міністерством юстиції України за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства.

Зокрема Правила ведення нотаріального діловодства були затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 31 грудня 2008 р. № 1325/16016.

Також наказами Міністерства юстиції України були затверджені: Інструкція про порядок передачі нотаріальних документів на тимчасове зберігання до державного нотаріального архіву від 09 липня 2002 р. № 63/5, Порядок ведення та заповнення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій від 15.07.2003 р. № 87/5. Наказом Міністерства юстиції від 22 грудня 2010 р. № 3253/5 затверджено нові Правила ведення нотаріального діловодства⁶³¹ та скасовано перелічені нормативні акти.

Наголошуємо, що документи нотаріального діловодства та архів приватного нотаріуса є власністю держави і перебувають у володінні та користуванні приватного нотаріуса у зв'язку із здійсненням ним нотаріальної діяльності.

Приватний нотаріус зобов'язаний забезпечити зберігання документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса впродовж усього строку здійснення ним нотаріальної діяльності. У разі припинення приватної нотаріальної діяльності документи нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса передаються ним до відповідного державного нотаріального архіву в порядку, встановленому законодавством.

Важливими, на нашу думку, є положення, передбачені в ст. 40-1 Закону «Про нотаріат», якою було доповнено вказаний Закон України від 1 липня 2010 р. № 2398-VI «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»⁶³² щодо засвідчення справжності підпису на документах начальником установи виконання покарань, яке прирівнюється до нотаріального засвідчення справжності підпису особи на документах, зміст яких не суперечить законові і які не мають характеру угод та не містять відомостей, що порочать честь і гідність людини⁶³³.

Законом України від 18 травня 2010 р. № 2258-17 «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»» внесено зміни до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»⁶³⁴,

⁶³⁰ Черниш В. Актуальні проблеми нотаріального діловодства. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 11–12.

⁶³¹ Правила ведення нотаріального діловодства: Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 р. № 3253/5. *Офіційний вісник України*. 2010. № 98. С. 164. Ст. 3515.

⁶³² Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509.

⁶³³ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 103–104.

⁶³⁴ Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»: Закон України від 18.05.2010 р. № 2258-17. *Голос України*. 2010. 22 травня.

виклавши його у новій редакції. Відповідно до ст. 8 Закону, виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечувалося адвокатами, нотаріусами, особами, які надають юридичні послуги, аудиторами, аудиторськими фірмами, фізичними особами-підприємцями, які надають послуги з бухгалтерського обліку, якщо вони беруть участь у підготовці і здійсненні правочину щодо:

- купівлі-продажу нерухомості;
- управління активами клієнта;
- управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах;
- залучення коштів для утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності та управління ними;
- утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності чи управління ними, а також купівлі-продажу юридичних осіб.

Нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний самостійно класифікувати своїх клієнтів із урахуванням критеріїв ризиків, визначених Спеціально уповноваженим органом та органами, що здійснюють регулювання та нагляд за їхньою діяльністю, під час проведення ними фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, і вживати застережних заходів щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення ними таких операцій. Нотаріуси не повідомляють Спеціально уповноважений орган про свої підозри щодо фінансових операцій у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом таємниці вчинюваних нотаріальних дій, крім випадків посвідчення договорів купівлі-продажу нерухомого майна, за умови, що сума такої операції дорівнює чи перевищує 400000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400000 гривень⁶³⁵.

Нотаріуси є відповідальними за проведення фінансового моніторингу, а у разі порушення вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом, а також можуть бути позбавлені права провадити певні види діяльності згідно із законом, а юридичні особи, які здійснювали фінансові операції з легалізації (відмивання) доходів або фінансували тероризм, можуть бути ліквідовані за рішенням суду. Отже, Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» на нотаріусів покладено нові обов'язки та повноваження, за неналежне виконання яких настає не тільки адміністративна, але й кримінальна відповідальність⁶³⁶.

Міністерство юстиції України як суб'єкт державного фінансового моніторингу задля забезпечення координації діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу 29 вересня 2010 р. № 2339/5 затвердило «Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання яких здійснює Міністерство юстиції України».

⁶³⁵ Долинська М. С. Нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Випуск 54. С. 207.

⁶³⁶ Долинська М. С. Нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Випуск 54. С. 207.

Поява якісно нового законодавства, яке регламентує діяльність нотаріату в Україні, була зумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, головна з яких полягала у забезпеченні охорони приватної власності, що формується як одне з основних конституційних прав громадян і організацій, створенні умов, за яких власник на свій розсуд і бажання міг володіти та розпоряджатися своїм майном⁶³⁷.

Реформу нотаріату активізував наказ Міністра юстиції України від 24 грудня 2010 р., яким була затверджена Концепція реформування органів нотаріату в Україні. Головною метою реформування нотаріату було визначено сприяння становленню цілісного підходу до визначення функцій нотаріату, надання населенню послуг правового та нотаріального характеру відповідно до міжнародних стандартів, а також поступове та системне реформування українського нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб. Концепція реформування органів нотаріату визначила сучасний стан цього інституту, його цілі, пріоритетні завдання та стратегічні напрями, окреслила механізми їхньої реалізації та очікувані результати⁶³⁸. Згідно з вказаною Концепцією процес реформування відбуватиметься в декілька етапів⁶³⁹.

Однак О. Нелін зауважує, що згадана Концепція не планує відмовитися від інституту квазінотаріату. На думку науковця, питання квазінотаріату, тобто наділення непрофесійних посадових осіб правом учиняти окремі нотаріальні дії, є доволі актуальним⁶⁴⁰.

Задля реалізації Концепції Міністерством юстиції України проводиться аналіз нормативної бази у сфері нотаріату, ініціюється внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства, запроваджується ухвалення інших нормативних актів, які сприятимуть регулюванню процесу реформування органів нотаріату, створюється механізм захисту інтересів трудового колективу державної нотаріальної контори та державного нотаріального архіву під час переходу до єдиного нотаріату, здійснюється законодавче закріплення соціальних прав та врегулювання пенсійного забезпечення нотаріусів⁶⁴¹.

Наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р. № 3306/5 затверджено Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування.

Суттєві зміни до Закону України «Про нотаріат» було внесено 2011 р. та наступних роках.

⁶³⁷ Нотаріат в Україні: навч. посіб. / за ред. В. М. Бесчастного. К.: Знання, 2008. С. 84.

⁶³⁸ Журавльов Д. Становлення нотаріату в Україні, перспективи та шляхи розвитку. *Правовий тиждень*. 2011. № 4. С. 34–35.

⁶³⁹ Нотарі імпортують досвід. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061news&newsid=122986>.

⁶⁴⁰ Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 20.

⁶⁴¹ Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види. *Форум права*. 2011. № 4. С. 208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_4_34

Законом України від 21 квітня 2011 р. № 3271-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»»⁶⁴² встановлено, що з 1 січня 2012 року істотно змінено порядок доступу до нотаріальної діяльності.

Так, у новій редакції викладено статтю 10 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якої скасовано складання кваліфікаційного іспиту в областях.

Для визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, та вирішення питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю при Міністерстві юстиції України утворюється Вища кваліфікаційна комісія нотаріату. Персональний склад Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату затверджується наказом Міністерства юстиції України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 923 затверджено Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату⁶⁴³.

Після проходження стажування особи, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, допускаються Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату до його складання на підставі подання відповідно Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.

Міністерством юстиції України встановлюються Порядок допуску до складання кваліфікаційних іспитів та їхнє проведення. Зокрема було ухвалено такі накази: Про затвердження Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату від 28 липня 2011 р. № 1905/5, Про затвердження Порядку внесення головними управліннями юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі або Нотаріальною палатою України подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та його розгляд Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату від 28 липня 2011 р. № 1904/5. Варто зауважити, що до вказаної постанови вносилися зміни та доповнення. Основними завданнями Комісії є: визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю та вирішення питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Комісія, відповідно до покладених на неї завдань, розглядає подання Головного управління юстиції Мін'юсту в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі про допуск осіб, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, до його складання; забезпечує проведення кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю; розглядає подання головних управлінь юстиції або Нотаріальної палати України про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

⁶⁴² Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 21.04.2011 р. № 3271-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 44. Ст. 460.

⁶⁴³ Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 р. № 923. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-p>. (дата звернення 09.04.2018).

До складу Комісії входять чотири представники Мін'юсту та сім нотаріусів України, делегованих Нотаріальною палатою України.

За результатами розгляду питання Комісія може ухвалити рішення про:

1) допуск або відмову в допуску до складення кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю;

2) видачу або відмову у видачі Мін'юстом свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю;

3) допуск або відмову в допуску до складення нового кваліфікаційного іспиту особою, яка впродовж трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю не провадила приватну нотаріальну діяльність і не працювала нотаріусом, консультантом державної нотаріальної контори чи помічником (консультантом) приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату;

4) підтвердження або непідтвердження кваліфікації особою, яка впродовж трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю не провадила приватну нотаріальну діяльність і не працювала нотаріусом, консультантом державної нотаріальної контори чи помічником (консультантом) приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату;

5) анулювання або відмову в анулюванні свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

На підставі результатів складеного іспиту Вища кваліфікаційна комісія нотаріату ухвалює рішення про видачу (або відмову у видачі) Міністерством юстиції України свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Особи, які не склали кваліфікаційний іспит, допускаються до його повторного складання не раніш як через рік за поданням відповідно Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі. Особи, які не склали повторний та наступні кваліфікаційні іспити, можуть бути допущені до складання нового кваліфікаційного іспиту після проходження додаткового стажування відповідно до вимог вказаного Закону.

Особа, приватна нотаріальна діяльність якої не провадилася впродовж трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю і яка не працювала нотаріусом, консультантом державної нотаріальної контори чи помічником (консультантом) приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату, до подання заяви про реєстрацію нотаріальної діяльності повинна підтвердити свою кваліфікацію шляхом складання нового кваліфікаційного іспиту в порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

Питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю розглядається Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату за поданням відповідно Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі у випадках, визначених Законом України «Про нотаріат». Рішення Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату може бути оскаржено до суду.

Відповідно до ст. 3 Закону України від 17 травня 2012 р. № 4711-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону

України «Про засади запобігання і протидії корупції»⁶⁴⁴ нотаріусу забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Для забезпечення реалізації Концепції реформування органів нотаріату в Україні було ухвалено Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності»⁶⁴⁵, зміни набрали чинності 1 січня 2013 р. У вказаному законі наводиться визначення поняття «нотаріус», за яким він є уповноваженою державою фізичною особою, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності⁶⁴⁶.

Також удосконалено механізм допуску громадян до нотаріальної діяльності, який забезпечить якісний відбір осіб, котрі бажають займатися нотаріальною діяльністю і, отже, максимально запобіжить порушенням під час здійснення ними професійних обов'язків.

У ст. 3 Закону України «Про нотаріат» в редакції Закону України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI встановлено, що нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Однак не може бути нотаріусом особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду.

Порівняльний аналіз норм ст. 3 Закону України «Про нотаріат», в редакції Закону від 2 вересня 1993 р. № 3426-XII, в редакції закону України від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI та в редакції Закону України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI свідчить про істотне коригування інституту нотаріуса, зокрема посилюються вимоги до особи, яка бажає стати нотаріусом: обов'язкове володіння особою українською мовою, наявність юридичного стажу, обов'язково пропрацювати помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки⁶⁴⁷.

У ст. 2¹ Закону України «Про нотаріат», яку викладено у новій редакції, передбачено, що контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством

⁶⁴⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»: Закон України від 17.05.2012 р. № 4711-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 14. Ст. 89.

⁶⁴⁵ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності: Закон України від 06.09.2012 р. № 5208-VI. *Урядовий кур'єр*. 2012. 17 жовтня.

⁶⁴⁶ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності: Закон України від 06.09.2012 р. № 5208-VI. *Урядовий кур'єр*. 2012. 17 жовтня.

⁶⁴⁷ Долинська М. С. Деякі аспекти правового статусу державного нотаріуса. *Форум права*. 2014. № 2. С. 110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm 2014 2 20

юстиції України, Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.

На нашу думку, доцільно внести зміни до Закону України «Про нотаріат» та до Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 липня 2011 р. № 1905/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України від 28 липня 2011 р. за № 926/19664, у якому передбачити право допуску до складання кваліфікаційного іспиту також осіб, які мають стаж у сфері права не менш як шість років, та обов'язково пропрацювати з них – не менш як три роки у Міністерстві юстиції України, Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на посадах з безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства⁶⁴⁸.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат», вчинення нотаріальних дій в основному покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси).

Законодавець, надаючи нотаріусу певні владні повноваження, ставить і певні вимоги, зокрема, нотаріус не може займатися підприємницькою або адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування, перебувати у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої.

Також нотаріусу забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Законодавець наділив нотаріусів доволі широким колом прав. А саме, відповідно до ст. 4 Закону, нотаріус має право: витребувати від підприємств, установ і організацій відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій; одержувати плату за надання додаткових послуг правового та технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також за вчинення приватними нотаріусами нотаріальних дій; складати проекти угод і заяв, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру.

Чинним законодавством нотаріусу можуть бути надані й інші права.

До обов'язків нотаріуса належать: здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до Закону «Про нотаріат» і складеної присяги, дотримуватися правил професійної етики із змінами; сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права й обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду; зберігати в таємниці

⁶⁴⁸ Долинська М. С. До питання допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2014. № 1. С. 118.

відомості, одержані ним у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій; відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам; вести нотаріальне діловодство та архів нотаріуса відповідно до встановлених правил; дбайливо ставитися до документів нотаріального діловодства та архіву нотаріуса, не допускати їх пошкодження чи знищення; надавати документи, інформацію і пояснення на вимогу Міністерства юстиції України, Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі під час здійснення ними повноважень щодо контролю за організацією діяльності та виконанням нотаріусами правил нотаріального діловодства; постійно підвищувати свій професійний рівень, а у випадках, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 29-1 цього Закону, проходити підвищення кваліфікації; виконувати інші обов'язки, передбачені законом, зокрема суб'єкта фінансового моніторингу⁶⁴⁹.

Вагомим доказом рівності між державними та приватними нотаріусами є положення ст. 6 Закону щодо складання нотаріальної присяги. Особа, якій уперше надається право займатися нотаріальною діяльністю, в Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі в урочистій обстановці складає присягу такого змісту: «Урочисто присягаю виконувати обов'язки нотаріуса чесно і сумлінно, згідно з законом і совістю, поважати права і законні інтереси громадян і організацій, зберігати професійну таємницю, скрізь і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса»⁶⁵⁰.

Відповідно до ст. 9 Закону «Про нотаріат», нотаріуси, які вчиняють нотаріальні дії, не вправі вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників даної нотаріальної контори, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом. Нотаріальні дії, вчинені з порушенням встановлених правил, є недійсними.

Також однаковими є гарантії нотаріальної діяльності. Держава гарантує та забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності.

Будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема для перешкодження виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, зокрема вимагання від нього, його помічника, інших працівників, які перебувають у трудових відносинах із нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне відповідальність відповідно до законодавства.

Відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат» в редакції Закону від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI, з 1 червня 2009 р. державні та приватні нотаріуси вчиняють всі види нотаріальних дій.

Діяльність нотаріусів провадиться в єдиному правовому полі держави України та здійснюється з дотриманням Конституції України, Закону України «Про нотаріат», інших законодавчих актів України. Нотаріуси у встановленому порядку в межах своєї

⁶⁴⁹ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 107.

⁶⁵⁰ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 108.

компетенції вирішують питання, що впливають із норм міжнародного права, а також укладених Україною міждержавних угод.

Варто зауважити, що діяльність державних та приватних нотаріусів України не обмежується віковими показниками. Однак, відповідно до ст. 16 Закону Республіки Молдова «Про нотаріат», однією з підстав для припинення нотаріальної діяльності в республіці є досягнення віку 65 років. На нашу думку, цю норму треба запозичити і законодавству України⁶⁵¹.

Нотаріуси, незалежно від їхнього статусу зобов'язані дотримуватися таємниці щодо вчинення нотаріальних дій. Нотаріальна таємниця – сукупність відомостей, отриманих під час учинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, зокрема про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права й обов'язки тощо.

Відмінність між державними та приватними нотаріусами полягає насамперед у фінансуванні державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, в яких працюють державні нотаріуси та нотаріуси, які займаються приватною нотаріальною діяльністю, відповідальності цих нотаріусів, порядку прийому та звільнення з посади державних нотаріусів, порядку реєстрації приватної нотаріальної діяльності та її припинення й ін.

З огляду на зміст ст. 12 Закону України «Про нотаріат» (зі змінами, внесеними Законом України від 6 вересня 2012 р.), Свідоцтво може бути анульовано у разі:

- 1) втрати нотаріусом громадянства України;
- 2) виїзду нотаріуса за межі України на постійне проживання;
- 3) винесення щодо нотаріуса обвинувального вироку суду, який набрав чинності;
- 4) винесення ухвали про застосування щодо нотаріуса примусових заходів медичного характеру, що набрала законної сили;
- 5) закриття кримінального провадження щодо нотаріуса з nereабілітуючих підстав;
- 6) винесення рішення суду, що набрало законної сили, про обмеження дієздатності особи, яка виконує обов'язки нотаріуса, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, оголошення її померлою;
- 7) неодноразового порушення нотаріусом чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій або грубого порушення закону, яке завдало шкоди інтересам держави, підприємств, установ, організацій, громадян;
- 8) невідповідності нотаріуса займаній посаді внаслідок стану здоров'я, що перешкоджає нотаріальній діяльності;
- 9) порушення нотаріусом вимог, передбачених ч. 4 ст. 3 Закону України «Про нотаріат», тобто при занятті діяльністю, несумісною з нотаріальною;
- 10) порушення нотаріусом вимог, передбачених ч. 1 ст. 8 Закону України «Про нотаріат», тобто при незбереженні нотаріальної таємниці;
- 11) порушення нотаріусом вимог ст. 9 Закону України «Про нотаріат», тобто в разі вчинення нотаріальних дій на своє ім'я чи ім'я передбачених у цій статті осіб;
- 12) набрання законної сили рішенням суду про порушення нотаріусом вимог законодавства при вчиненні ним нотаріальних дій;

⁶⁵¹ Долинская М. С. Сравнительный анализ компетенции нотариусов по законодательству Украины и Республики Молдова. *Закон и жизнь. Leges si Viata*. 2014. № 10/2 (274). С. 58.

13) знищення чи втрати нотаріусом або з його вини архіву нотаріуса або окремих документів;

14) неодноразового порушення нотаріусом правил професійної етики, затверджених Міністерством юстиції України.

У цих випадках Свідоцтво може бути анульовано Міністерством юстиції України за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, ухваленим на підставі подання відповідних територіальних головних управлінь юстиції.

Крім того, Законодавець надав право Міністерству юстиції України за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, ухваленим на підставі подання Нотаріальної палати України, у разі неодноразового порушення нотаріусом правил професійної етики анулювати свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю.

Аналіз наведених підстав для анулювання Свідоцтва дає змогу розділити їх на такі групи:

1) підстави, пов'язані з професійною діяльністю;

2) підстави, викликані вчиненням злочину, не пов'язаного з професійною діяльністю;

3) підстави, викликані вчиненням неетичного вчинку, не пов'язаного з професійною діяльністю;

4) підстави особистого характеру, зокрема втрата нотаріусом громадянства, виїзд за межі України на постійне місце проживання, втрата здоров'я, що перешкоджає нотаріальній діяльності, обмеження дієздатності, визнання недієздатним або безвісно відсутнім, оголошення померлим.

У Законі України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» викладено в новій редакції статтю 13, якою, вперше за незалежної України, встановлено вимоги до помічника нотаріуса, майже аналогічні вимогам до нотаріуса та скасовано статтю, яка регулювала вимоги до стажиста нотаріуса. Тобто з 1 січня 2013 р. на законодавчому рівні визначено правовий статус помічника приватного нотаріуса в Україні. Фактично вказаним законом посаду стажиста замінено на посаду помічника нотаріуса, термін стажування продовжено до трьох років, а також заборонено нотаріусу мати більше одного помічника⁶⁵².

Помічник нотаріуса – це громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як три роки. Не може бути помічником нотаріуса особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. І нотаріус, і його помічник не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності, а також забороняється використовувати свій статус з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Також помічнику нотаріуса забороняється використовувати свій статус з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи

⁶⁵² Долинська М. С. До питання правового статусу помічника приватного нотаріуса в Україні. *Університетські наукові записки*. Хмельницьк, 2013. № 3 (47). С. 136.

інших осіб. Тобто презюмується високий кваліфікаційний рівень претендентів, які мають намір працювати помічником нотаріуса. Законодавцем передбачено компетенцію помічника нотаріуса, а саме: за дорученням нотаріуса бере участь у прийомі фізичних осіб та представників юридичних осіб, складенні проектів правочинів, свідоцтв, інших документів, пов'язаних із учиненням нотаріальних дій, і статистичних звітів; вносить записи до реєстру для реєстрації нотаріальних дій, веде діловодство та архів нотаріуса, готує та надсилає за дорученням нотаріуса запити до підприємств, установ і організацій щодо відомостей та документів, необхідних для вчинення нотаріальних дій, а також виконує іншу допоміжну і технічну роботу. На нашу думку, не всі повноваження можливо передбачити в законодавчому порядку. Тому приватний нотаріус вправі самостійно визначити повноваження помічника нотаріуса залежно від компетенції помічника нотаріуса, його ділових та особистих якостей. У разі підвищення кваліфікації помічника та за його згодою нотаріус вправі розширити повноваження, однак помічник нотаріуса не має права підписувати нотаріальні документи та використовувати печатку нотаріуса⁶⁵³.

Оскільки з 1 січня 2013 р. приватний нотаріус має право мати лише одного помічника, то у разі наявності двох та більше помічників у нотаріуса, то останній був змушений здійснити вибір, хто з працівників залишиться на посаді помічника, а інших – перевести на інші посади або звільнити⁶⁵⁴.

Надзвичайно важливим для нотаріату України є створення нотаріальних органів професійного самоврядування та запровадження обов'язковості членства у них нотаріусів. І цю особливість регламентовано змінами до Закону, які набрали чинності 1 січня 2013 р. У статті 16 зазначено: «Професійне самоврядування нотаріусів функціонує на засадах законності, гласності, незалежності, демократичності, колегіальності, виборності, обов'язковості членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їх компетенції, забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі в професійному самоврядуванні»⁶⁵⁵.

Нотаріальна палата України є організацією, яка здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату.

Тобто, саме Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5410-VI, який набрав чинності з 1 січня 2013 р., вирішено питання створення в Україні органів професійного нотаріального самоврядування.

З'їздом нотаріусів України 10 січня 2014 р. затверджено нову редакцію Статуту Нотаріальної палати України.

Членство в Нотаріальній палаті України є індивідуальним. Із моменту державної реєстрації нотаріальної палати її членами стають усі нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах або здійснюють приватну нотаріальну діяльність. Згода нотаріуса на набуття членства Нотаріальної палати України не потребується. Водночас членами Нотаріальної палати

⁶⁵³ Долинська М. С. До питання правового статусу помічника приватного нотаріуса в Україні. *Університетські наукові записки*. Хмельницьк, 2013. № 3 (47). С. 136.

⁶⁵⁴ Долинська М. С. До питання правового статусу помічника приватного нотаріуса в Україні. *Університетські наукові записки*. Хмельницьк, 2013. № 3 (47). С. 137.

⁶⁵⁵ Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності: Закон України від 06.09.2012 р. № 5208-VI. *Урядовий кур'єр*. 2012. 17 жовтня.

України можуть бути особи, які мають свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, але не провадять її.

Також у новій редакції викладено ст. 27 Закону України «Про нотаріат» щодо відповідальності приватного нотаріуса. Шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується в повному розмірі.

Нотаріус не несе відповідальності у разі, якщо особа, яка звернулася до нотаріуса по вчинення нотаріальної дії:

- подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного із учиненням нотаріальної дії;
- подала недійсні та/або підроблені документи;
- не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, по вчинення якої звернулася особа.

Також вказаним законом увідповіднено до чинного законодавства ст. 32 Закону України «Про нотаріат», у якій зазначено, що приватний нотаріус сплачує податки, встановлені Податковим кодексом України. Слід зауважити, що ще з 1 січня 2011 р. оподаткування приватних нотаріусів здійснюється відповідно до Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI.

Окремої статті, присвяченої оподаткуванню приватних нотаріусів у Податковому кодексі, немає. Податковий кодекс відніс нотаріуса до категорії (поняття) самозайнята особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою-підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб⁶⁵⁶. Оподаткування доходів, отриманих фізичною особою, яка провадить незалежну професійну діяльність, здійснюється відповідно до ст. 178 ПКУ.

Відповідно до п. 178.3 ст. 178 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI оподатковуваним доходом особи, що проводить незалежну професійну діяльність вважається сукупний чистий дохід, тобто різниця між доходом і документально підтвердженими витратами, необхідними для провадження певного виду незалежної професійної діяльності.

Суттєві зміни також внесено до ст. 33 Нотаріального Закону, яка регулює питання здійснення перевірки організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства.

Має рацію Н. Карнарук, зауваживши, що метою державного контролю за нотаріальною діяльністю можна визнати забезпечення дотримання всіма суб'єктами нотаріальної діяльності вимог чинного законодавства та встановленого порядку організації та здійснення такої діяльності, забезпечення найефективнішої реалізації основного призначення нотаріальної діяльності – захисту та охорони прав, свобод та законних інтересів людини у сфері цивільного обігу, створення оптимальних умов для розпорядження власністю⁶⁵⁷.

Міністерство юстиції України, Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі проводять перевірку організації нотаріальної діяльності

⁶⁵⁶ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 153.

⁶⁵⁷ Карнарук Н. В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.07 /Львів, 2007. С. 13.

приватного нотаріуса, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства за певний період. Проведення повторної перевірки з тих питань, які вже були предметом перевірки, не допускається, крім перевірки звернень громадян чи юридичних осіб у межах предмета звернення та повноважень Міністерства юстиції України, Головних територіальних управлінь юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі. Свою діяльність Міністерство юстиції здійснює відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, яке затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228⁶⁵⁸.

До одного з основних завдань Мін'юсту належить організація роботи нотаріату. Зокрема в четвертому пункті вказаного Положення на Мін'юст щодо діяльності нотаріату держави покладено організацію роботи нотаріату; протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги).

Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються Міністерству юстиції України та є його територіальними органами.

Перевірка організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства, крім повторних перевірок, передбачених Законом України «Про нотаріат», проводиться не частіше одного разу на два роки виключно на робочому місці (у конторі) приватного нотаріуса з обов'язковим повідомленням його про проведення такої перевірки. У разі виявлення під час перевірки порушень в організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса або неодноразових порушень ним правил нотаріального діловодства Міністерство юстиції України, Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, які проводили перевірку, можуть зупинити або припинити нотаріальну діяльність приватного нотаріуса з підстав та у порядку, передбачених вказаним Законом.

У разі виявлення під час перевірки неодноразового грубого порушення порядку вчинення нотаріальних дій свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю приватного нотаріуса може бути анульовано у порядку та на підставах, передбачених вказаним Законом.

Зауважимо, що Наказом Міністерства юстиції України від 17 лютого 2014 р. № 357/5 затверджено Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства, який регулює не лише порядок здійснення перевірки приватних нотаріусів, але й державних нотаріусів.

Ми погоджуємося з думкою І. Левченко та В. Клемпарської, що публічно-правова діяльність нотаріуса, втілюючи принципи гуманізму, справедливості,

⁶⁵⁸ Положення про Міністерство юстиції України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. С. 88. Ст. 1455.

засновується насамперед на дотриманні морально-етичних вимог і професійних правил, які є стрижнем його професійної діяльності⁶⁵⁹.

Варто зазначити, що наказом Міністерства юстиції України від 14 березня 2013 р. вперше було затверджено Правила професійної етики нотаріусів України. Міністерством юстиції України ухвалено наказ від 4 жовтня 2013 р. № 2104/5 «Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України»⁶⁶⁰. Отже, вказаним наказом ухвалено нові правила етики нотаріусів.

Правила професійної етики нотаріусів України розроблені відповідно до ст. 5 Закону України «Про нотаріат» і визначають принципи професійної етики нотаріуса, якими нотаріус має керуватися у відносинах із державними органами, фізичними та юридичними особами, іншими нотаріусами.

Завданнями Правил є: забезпечення довіри суспільства та громадян до нотаріусів; забезпечення ефективності виконання завдань і функцій органів нотаріату; підвищення авторитету нотаріату та репутації нотаріусів; розширення можливостей впливу громадськості на якість діяльності нотаріусів; інформування фізичних та юридичних осіб про поведінку, яку вони мають право очікувати від нотаріусів.

Правила професійної етики нотаріусів визначають загальні стандарти професійної етики нотаріуса, морально-етичні принципи нотаріуса під час здійснення нотаріальної діяльності та професійно-етичні правила поведінки у відносинах із колегами, Нотаріальною палатою України, державними органами, установами, організаціями, фізичними та юридичними особами, які до нього звертаються, засобами масової інформації. Крім того, встановлено стандарти поведінки нотаріусів у позаслужбовий час, рекламування та інформування нотаріальної діяльності.

Особливу увагу в нормативному акті приділено основним принципам професійної поведінки нотаріусів, до яких належать: незалежність; законність; об'єктивність та неупередженість; конфіденційність; добросовісність; чесність; повага до професії; культура поведінки.

Ці Правила є обов'язковими для нотаріусів, порушення яких тягне відповідальність у порядку і випадках, передбачених Законом України «Про нотаріат».

Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень відображає відносини власності, які виникають у процесі офіційного визнання та підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, а також обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Використання реєстрації таких прав зумовлене необхідністю ефективного застосування на практиці норм чинного законодавства України з питань, передбачених для здійснення такої реєстрації⁶⁶¹.

⁶⁵⁹ Левченко І. В., Клемпарська В. В. Етика нотаріальної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 49.

⁶⁶⁰ Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції України від 04.10.2013 р. № 2104/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. С. 580. Ст. 3070.

⁶⁶¹ Долинська М. С. Теоретичні та практичні аспекти доступу нотаріусів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Вип. 55. С. 147.

Із 1 січня 2013 р. набрали чинності зміни до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»⁶⁶², які полягають у тому, що державним реєстратором є нотаріус як спеціальний суб'єкт, на якого покладені функції державного реєстратора речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень та збільшено розмір страхової суми, яку нотаріус повинен внести до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю до однієї тисячі мінімальних заробітних плат.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», систему органів державної реєстрації прав становлять: Міністерство юстиції України; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації прав; органи державної реєстрації прав, утворені Міністерством юстиції України в установленому законодавством порядку; органи місцевого самоврядування сільських населених пунктів (з 1 січня 2016 р.)⁶⁶³.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703 відповідно до ст. 15 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» затверджено Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень та Порядок надання витягів з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 868 «Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно»⁶⁶⁴ не лише затвердила новий Порядок, але й скасувала Постанову Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703.

Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень визначає процедуру проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, перелік документів, необхідних для її проведення, права та обов'язки суб'єктів у сфері державної реєстрації прав, а також процедуру взяття на облік безхазяйного нерухомого майна. Державна реєстрація прав на об'єкт незавершеного будівництва та їх обтяжень в установлених законом випадках проводиться відповідно до вимог та з урахуванням особливостей, визначених Порядком.

Законом України від 4 липня 2012 р. № 5037-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно»⁶⁶⁵ внесено зміни до ст. 28 Закону України «Про нотаріат», яка регулює порядок страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса.

⁶⁶² Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України: Закон України від 11.02.2010 . № 1878-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 19. С. 6. Ст. 823.

⁶⁶³ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. 223 с.

⁶⁶⁴ Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 868. *Офіційний вісник України*. 2013. № 96. С. 61. Ст. 3549.

⁶⁶⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно: Закон України від 04.07.2012 р. № 5037-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 23. Ст. 224.

Для забезпечення відшкодування заподіяної внаслідок учиненої нотаріальної дії здійснення функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» шкоди приватний нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності. Законодавцем встановлено мінімальний розмір страхової суми в розмірі тисячу мінімальних розмірів заробітної плати.

Приватний нотаріус не несе відповідальності щодо зобов'язань держави, а держава не несе відповідальності за шкоду, заподіяну неправомірними діями приватного нотаріуса під час здійснення ним нотаріальної діяльності функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно. Розмір відшкодування заподіяної шкоди визначається за згодою сторін або в судовому порядку.

Ми погоджуємося з думкою В. Никифорака, що, з огляду на буквально розуміння змісту цієї статті, можна стверджувати, що вчинення нотаріусом дій, які суперечать законодавству, внаслідок грубої необережності не звільняє страховика від обов'язку виплатити страхове відшкодування⁶⁶⁶.

Також Закон України «Про нотаріат» доповнено статтею 46–1, якою передбачено повноваження нотаріусів у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Нотаріус під час учинення нотаріальних дій із нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва має доступ та користується Державним реєстром речових прав на нерухоме майно. Нотаріус є спеціальним суб'єктом, на якого покладаються функції державного реєстратора прав на нерухоме майно відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень».

Користування Державним реєстром речових прав на нерухоме майно здійснюється безпосередньо нотаріусом, який учиняє відповідну нотаріальну дію.

Законодавець наділив нотаріуса окремими повноваженнями державного реєстратора прав на нерухоме майно, які виникають у результаті нотаріальних дій, а саме: нотаріус здійснює державну реєстрацію прав власності, реєстрація яких була проведена раніше, тобто до 1 січня 2013 р., а також здійснює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно в результаті нотаріальної дії з такими об'єктами. Також нотаріусу безпосередньо під час учинення нотаріальної дії надана можливість отримати витяг із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Нотаріус, яким учинено нотаріальну дію з нерухомим майном, проводить державну реєстрацію прав, набутих виключно у результаті вчинення такої дії.

У разі, коли у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном виникають речові права, що є похідними від права власності, за відсутності державної реєстрації права власності на таке майно у Державному реєстрі прав нотаріус, яким учиняється нотаріальна дія, одночасно проводить державну реєстрацію права власності на таке майно та державну реєстрацію речового права, що є похідним від нього⁶⁶⁷.

Зауважимо, що згідно із Законом України від 20 жовтня 2014 р. № 1709-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань

⁶⁶⁶ Никифорак В. М. Страхування цивільно-правової відповідальності приватних нотаріусів в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Випуск 644. С. 78.

⁶⁶⁷ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 230.

спадкування» з 1 січня 2016 р. внесено зміни до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», згідно з якими до системи органів державної реєстрації прав включено органи місцевого самоврядування сільських населених пунктів.

Посадова особа органу місцевого самоврядування сільського населеного пункту як спеціальний суб'єкт здійснює функції державного реєстратора щодо реєстрації прав спадкоємців першої та другої черги за законом (і у випадку спадкування ними за законом, і у випадку спадкування ними за заповітом) і за правом представлення на успадковане ними нерухоме майно, а також щодо реєстрації прав власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного із подружжя⁶⁶⁸.

Державні реєстратори, державні кадастрові реєстратори, нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів, державні виконавці за порушення законодавства у сфері державної реєстрації прав несуть дисциплінарну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність у порядку, встановленому законом.

Дії або бездіяльність державного реєстратора, державного кадастрового реєстратора, нотаріуса, посадової особи органу місцевого самоврядування сільського населеного пункту, державного виконавця можуть бути оскаржені до суду.

Законом України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який набрав чинності 6 лютого 2015 року, визнано таким, що втратив чинність Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму».

Фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що охоплюють проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 455 затверджено нове Положення про Державну службу фінансового моніторингу України⁶⁶⁹.

Законом України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»⁶⁷⁰ суттєво доповнено ст. 8 Закону України «Про нотаріат», яким розширено поняття нотаріальної таємниці. Зокрема на законодавчому рівні встановлено, що не є порушенням нотаріальної таємниці подання нотаріусом в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню)

⁶⁶⁸ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 232.

⁶⁶⁹ Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 455. *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. С. 106. Ст. 2180.

⁶⁷⁰ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII. *Голос України*. 2014. 8 листопада.

доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Нотаріус не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо він діяв у межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Слід зауважити, що вказаним законом скасована норма про те, що нотаріуси як суб'єкти первинного фінансового моніторингу не повідомляють Спеціально уповноважений орган про свої підозри щодо фінансових операцій у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом таємниці вчинюваних нотаріальних дій, крім випадків посвідчення договорів купівлі-продажу нерухомого майна, за умови, що сума такої операції дорівнює чи перевищує 400000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400000 гривень (ч. 6 ст. 8 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму»).

Відповідно до ч. 1 ст. 15 вказаного Закону, з 6 лютого 2015 року фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу у разі, якщо сума, на яку вона здійснюється, дорівнює чи перевищує 150000 гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або проводять та надають можливість доступу до азартних ігор у казино, будь-яких інших азартних ігор, у тому числі електронне (віртуальне) казино, – 30000 гривень) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну 150000 гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або проводять та надають можливість доступу до азартних ігор у казино, будь-яких інших азартних ігор, у тому числі електронне (віртуальне) казино, – 30000 гривень) та має одну або більше встановлених законодавцем ознак.

Відповідно до вимог ст.ст. 6–9, 11 Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» Міністерство юстиції України як суб'єкт державного фінансового моніторингу Наказом від 18 червня 2015 р. № 999/5 затвердило «Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України» (zareєстроване в Міністерстві юстиції України 22 червня 2015 р. № 735/27180).

Вказане Положення обов'язкове до виконання та застосування Суб'єктами та їх відокремленими підрозділами, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним

шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення здійснює Мін'юст, а саме: нотаріуси; адвокати, адвокатські бюро та об'єднання; суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (за винятком осіб, що надають послуги у межах трудових правовідносин).

Нотаріус відповідно до законодавства зобов'язаний на підставі поданих клієнтом (представником клієнта) офіційних документів або засвідчених в установленому порядку їх копій (якщо інше не передбачено вказаним Законом) здійснювати ідентифікацію та верифікацію клієнта (представника клієнта). Ідентифікація та верифікація клієнта (представника клієнта) здійснюються до/або під час встановлення ділових відносин, учинення правочинів (крім випадків, передбачених вказаним Законом), але до проведення фінансової операції.

Оцінювання ризику клієнта здійснюється нотаріусом за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів, послуг, які клієнт отримує від нотаріуса.

Нотаріус зобов'язаний розробляти власні критерії ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення з урахуванням критеріїв ризику, визначених Мінфіном, та особливостей здійснення нотаріальної діяльності.

Нотаріус за результатом аналізу ідентифікаційних даних клієнта, інших наявних відомостей та інформації про клієнта та його діяльність, встановлює категорії клієнтів, які мають низький, середній або високий ризик проведення ними операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. Водночас нотаріус вправі переглянути рівень ризику.

Нотаріуси як суб'єкти первинного фінансового моніторингу є відповідальними за проведення фінансового моніторингу, а у разі порушення вимог цього Закону несуть відповідальність згідно із законом. Відповідно до ст. 24 Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» особи, винні у порушенні вимог вказаного Закону, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом, а також можуть бути позбавлені права провадити певні види діяльності згідно із законом, а юридичні особи, які здійснювали фінансові операції з легалізації (відмивання) доходів або фінансували тероризм, можуть бути ліквідовані за рішенням суду⁶⁷¹.

Слід зауважити, що певних змін зазнала ст. 34 Закону України «Про нотаріат», що регулює компетенцію нотаріусів. Станом на 2018 рік державні та приватні нотаріуси України вчиняють такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо);
- 2) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя;
- 5) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів);

⁶⁷¹ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 214.

- б) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися;
- 7) провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме;
- 8) видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса;
- 9) накладають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягає державній реєстрації;
- 10) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок із них;
- 11) засвідчують справжність підпису на документах;
- 12) засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 13) посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;
- 14) посвідчують факт, що фізична особа є живою;
- 15) посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці;
- 16) посвідчують час пред'явлення документів;
- 17) передають заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам;
- 18) приймають у депозит грошові суми та цінні папери;
- 19) вчиняють виконавчі написи;
- 20) вчиняють протести векселів;
- 21) вчиняють морські протести;
- 22) приймають на зберігання документи.

На нотаріусів може бути покладено вчинення інших нотаріальних дій згідно із законом.

Тексти договорів, заповітів, довіреностей, свідоцтв, актів про морські протести та протести векселів, перекладів у разі засвідчення нотаріусом вірності перекладу документа з однієї мови на іншу, заяв, на яких нотаріусом засвідчується справжність підпису, за винятком тих примірників, що залишаються у справах нотаріуса, а також дублікатів нотаріальних документів, викладаються на спеціальних бланках нотаріальних документів.

Зразок, опис, порядок витрачання, зберігання, обігу та звітності спеціальних бланків нотаріальних документів установлюються Кабінетом Міністрів України.

Зауважимо, що введення бланків нотаріальних документів на Україні було запроваджено ще 1 жовтня 1996 р.

На думку знаних українських дослідників нотаріальної діяльності В. Черниша та О. Неліна, під час реформування українського нотаріату, крім повноважень щодо вчинення нотаріальних дій, в новому Законі «Про нотаріат та організацію нотаріальної діяльності в Україні» дозволити нотаріусам, як самостійний напрям нотаріальної діяльності, надання консультацій із питань забезпечення оформлення прав на нерухоме майно; участь нотаріусів у врегулюванні конфліктних ситуацій шляхом процедури медіації; збір необхідних документів на реєстрацію прав і юридичних осіб; участь у зборах органів управління юридичних осіб з питань виборності (призначення) органів управління, розпорядження майном тощо⁶⁷².

Між державними та приватними нотаріусами є багато спільного, зокрема:

⁶⁷² Черниш В., Нелін О. До питання про реформування органів нотаріату в Україні. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 12.

- назва професії (ст. 1 Закону України «Про нотаріат» (надалі Закону));
- єдина правова основа діяльності нотаріату (ст. 2 Закону);
- державне регулювання нотаріальної діяльності (ст. 2-1 Закону);
- єдині вимоги до посади нотаріуса (ст. 3 Закону);
- права та обов'язки (ст.ст. 4–9 Закону);
- права вступу до професії (ст.ст. 10–11 Закону)
- однакові випадки анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю (ст. 12 Закону);
- компетенція державних та приватних нотаріусів та ін.⁶⁷³.

Слід зазначити, що належну увагу приділено підвищенню кваліфікації працівників нотаріату. Наприклад, діє наказ Міністерства юстиції України від 28 серпня 2014 р. № 1422/5 «Про затвердження Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 29 серпня 2014 року № 1046/25823⁶⁷⁴.

На думку Ю. Бисаги, нотаріус – фахівець із юридичних питань, нотаріус – радник, довірена особа учасників юридичних угод, нотаріус – носій правової захищеності, нотаріус – гарант збереження доказів, нотаріус – уповноважений правосуддя. Багато чого до цих висловів можна ще додати, але найточніше визначення нотаріуса, на думку дослідника, надав представник Ради Європи на Віденській конференції, яка відбулася 25 лютого 1995 року: «Нотаріус – це особа, яка є гарантом правової захищеності. Місія нотаріуса як довіреної особи та третейського свідка полягає в охороні домовленостей і, виходячи з принципу справедливості, захисту слабшого перед сильним, незнаючого перед тим, хто знає. З моменту історичного виникнення нотаріату в руках нотаріуса знаходяться інтереси сторін, він захищає діяльність і майно людини, права особи і власності як невід'ємний елемент свободи її власника. Нотаріус стоїть на варті гідності людини і використовує всі можливості, аби забезпечити їй доступ до свободи прийняття рішення в умовах повної захищеності»⁶⁷⁵.

Нотаріальна спільнота та науковці, які опікуються питаннями нотаріату, неодноразово порушували на науково-практичних конференціях питання про долучення українського нотаріату до світового досвіду країн, в яких існує класичний нотаріат латинського типу, про законодавче врегулювання умов та процедури передачі певних суперечок із суду на розгляд медіатора. На думку О. Неліна, це значно зменшить завантаженість судів⁶⁷⁶.

Зокрема, В. Черниш та О. Нелін пропонують у новому Законі України «Про нотаріат та організацію нотаріальної діяльності в Україні» дозволити нотаріусам, як самостійний напрям нотаріальної діяльності, надання консультацій із питань

⁶⁷³ Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 104.

⁶⁷⁴ Про затвердження Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2014 р. № 1422/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. С. 327. Ст. 1951.

⁶⁷⁵ Бисага Ю. Ю Історико-правові аспекти виникнення сучасного українського нотаріату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 30. Т. 1. С. 19–20.

⁶⁷⁶ Нелін О. Медіація як один із альтернативних способів вирішення нотаріальних конфліктів. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 6.

забезпечення оформлення прав на нерухоме майно; участь нотаріусів у врегулюванні конфліктних ситуацій шляхом процедури медіації⁶⁷⁷.

М. Дякович пропонує доповнити ст. 4 Закону України «Про нотаріат» абзацом 4, в якому передбачити право нотаріуса надавати юридичну допомогу в питаннях урегулювання суперечностей сторін під час учинення нотаріальних дій як медіатора. Визначити у Законі України «Про нотаріат» процедуру, стадії медіації, порядок оплати такого виду нотаріальної допомоги і відповідальність нотаріуса у разі неналежного виконання ним функцій медіатора. Встановити, що нотаріальний акт, який створений нотаріусом у результаті процедури медіації, має силу виконавчого документа і може бути представлений до примусового виконання без звернення до суду, у порядку, передбаченому законодавством про виконавче провадження⁶⁷⁸.

Ми погоджуємося з думкою Л. Єфіменка, що постійні законодавчі ініціативи щодо ухвалення нових законопроектів, зокрема стосовно нової редакції Закону про нотаріат, Нотаріального процесуального кодексу тощо, не слід оцінювати як поодинокі явища, що існують самі собою і не вкладаються у загальний тренд переосмислення значення нотаріату в суспільних процесах. Практика, як відомо, без теорії не існує. І хоча перманентна полеміка науковців щодо природи нотаріату, його галузевої належності, сутності цього інституту не дає сьогодні однозначних відповідей на всі проблемні питання нотаріату, втім вона створює те підґрунтя, на якому тепер з'являються паростки нового майбутнього цієї інституції⁶⁷⁹.

Ми вважаємо слушною думку В. Черниша, що хотілося б, аби зміни, які відбуваються зараз і відбуватимуться в майбутньому у нотаріаті, мали прораховані та прогнозовані наслідки⁶⁸⁰.

Має рацію Н. Василина зауваживши, що нотаріусові потрібно володіти мало не взаємовиключними здібностями: бути обережним, але сміливим, скрупульозним, вдумливим і водночас компанійським. Бути психологом, уміти налагодити контакт із дуже різними людьми. І ще, вміння працювати оперативно, ухвалювати миттєві рішення, брати на себе відповідальність – завдання нелегкі, наодинці з ними не завжди впорасешся. Тому досвід колег, професійна підтримка та можливість обговорити свої проблеми – неоціненні. У цьому і полягає завдання Нотаріальної палати – стати колективним професіоналом, здатним не лише допомогти кожному, але і разом генерувати ідеї, які зможуть поліпшити роботу всього співтовариства⁶⁸¹.

Станом на 1 січня 2018 року в Львівській області нотаріальну діяльність провадили 374 приватні нотаріуси та 36 державні нотаріальні контори, а також функціонував державний нотаріальний архів.

⁶⁷⁷ Черниш В., Нелін О. До питання про реформування органів нотаріату в Україні. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 12.

⁶⁷⁸ Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. К.: Істина, 2014. С. 453.

⁶⁷⁹ Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. К., 2013. С. 80.

⁶⁸⁰ Черниш В. Проблеми нормотворчого врегулювання нотаріальної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 166.

⁶⁸¹ Василина Н. Потрібно підвищити роль нотаріату в законотворчості країни. *Нотаріат України*. 2015. № 1–2 (13–14). С. 8.

ВИСНОВКИ

Історико-правовий аналіз становлення та розвитку нотаріальної діяльності на теренах Львівщини дає змогу сформулювати низку науково-практичних підсумків та узагальнень, серед яких головними є такі:

Виникнення органів, що виконують нотаріальні функції, і в Давній Європі, і Давній Україні обумовлено доволі високим рівнем розвитку господарського життя держави, що зумовлює потребу в укладенні договорів і забезпеченні їхнього правового значення, публічного визнання, тобто їхньої юридичної вірогідності. Зокрема, воно виникло з природної потреби суспільства і у впорядкуванні суспільних відносин щодо власності на нерухоме майно, і закріпленні прав та обов'язків його набувачів.

Основоположним законом щодо правового регулювання нотаріальної діяльності не лише французького та латинського нотаріату, а також українського, є Закон Франції від 16 березня 1803 р. (або за французьким республіканським календарем 25 Вентоза XI р.), яким запроваджено новий закон, котрим введено інститут нотаріату як безспірну публічну юрисдикцію.

Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності впродовж століть не було сталим (лінійним) процесом. Воно розвивалося ґрунтуючись на українських правових традиціях, звичаях, нормах права, а також на них вплинули правові норми тих держав, до складу яких у різні історичні періоди входили захоплені ними українські землі.

Генезис становлення нотаріату та певною мірою правового регулювання в українському праві було започатковано в період розквіту та роздробленості Київської Русі, зокрема в Галицько-Волинській державі. Наприклад, норми збірника «Еклога», рецептовані правниками Київської Русі, щодо порядку складання письмових договорів, заповітів сформували підвалини нотаріального процесу їх посвідчення. Також зародження правового інституту нотаріату за часів Київської Русі підтверджують договір Русі з Візантією 911 року, численні норми «Руської правди», а також духівниці Климента і Антонія Римлянина та два заповіти князя Володимира Васильковича Волинського. Тобто правове регулювання нотаріальної діяльності зароджувалося на духовних засадах рецепційованого римського права, зокрема східний шлях визначався через візантійське канонічне право («Номоканон») і через переробки світського права («Еклога», «Прохірона») та західний – через магдебурзьке (німецьке) право.

У правовому регулюванні нотаріальної діяльності у Галичині XVI–XVI ст. у складі Польського королівства (1387–1569 рр.) простежується вплив західних традицій, який переважно здійснювався на ґрунті канонічного права.

Правове регулювання нотаріальної діяльності на львівських землях за часів перебування в складі Австро-Угорської монархії здійснювалося переважно Нотаріальним порядком 1871 року, відповідно до якого нотаріат підлягав корпорації, водночас не відокремлюючись від судових органів.

Правове регулювання нотаріальної діяльності у радянський період здійснювалося як частиною державного апарату в межах сформованої адміністративної системи. Призначення тогочасного нотаріату – забезпечення

функціонування цивільного обороту, що змінювалося залежно від ставлення Радянської держави до місця цивільного права у регулюванні ним суспільних відносин. Водночас зауважимо, що державні нотаріуси того періоду були фундаторами сучасного приватного нотаріату.

Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. як один із головних етапів правової реформи України створив правові підстави для впровадження в державі нотаріальної діяльності латинського типу. Однак регулювання нотаріальної діяльності в Україні переважно здійснюється значною кількістю підзаконних нормативно-правових актів. Тобто існують суттєві передумови для подальшого реформування нотаріату. З огляду на те, що нотаріальна діяльність завжди повинна здійснюватися за суворого дотримання законодавства під час учинення нотаріальних дій, пропонуємо норми матеріального права врегулювати новим Законом України «Про нотаріат», а норми процесуального права – Законом України, який можна назвати «Про нотаріальний процес» або «Про нотаріальне провадження».

Основними тенденціями правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні, як і на теренах Львівщини як її частини, є орієнтація української законотворчості на латинську систему нотаріату, зменшення імперативності та меж державного впливу на нотаріальну діяльність, вжиття заходів для переходу до єдиної форми нотаріальної діяльності та розширення повноважень професійного об'єднання нотаріусів. Водночас процес реформування нотаріальної діяльності має ґрунтуватися на попередніх розробках концептуальних засад функціонування нотаріальних органів держави та потреб реформування правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович В. Перебудова в діяльності державного нотаріату – необхідна. *Радянське право*. 1988. № 6. С. 64-67.
2. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М.: Юридическая литература, 1980. 559 с.
3. Безклубий І. А., Гриценко І. С., Шевченко О. О. та ін. Історія українського права: посібник. К.: Грамота, 2010. 336 с..
4. Бисага Ю. Ю Історико-правові аспекти виникнення сучасного українського нотаріату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 30. Т. 1. С. 17–20.
5. Білецький С. Т. Соціальна структура населення Львова в середині XVII ст. *З історії західноукраїнських земель* / відп. редактор І. П. Крип'якевич. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1960. С. 3–14.
6. Блажівська О. Вчення про зобов'язання за Галицьким цивільним кодексом 1793 року: історико-правовий аналіз. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 9-14.
7. Блажівська О. Спадкове право за Галицьким цивільним кодексом 1793 року: історико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2 (35). С. 92-99.
8. Бойко І. Й Джерела права Галицько-Волинської держави (1139–1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 59- 65.
9. Бойко І. Й. Вплив римського права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 87–96.
10. Бойко І. Й. Генезис та еволюція джерел права в Галичині (1349–1434 рр.). *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 20-25.
11. Бойко І. Й. Державний лад і право Київської Русі: текст лекцій / Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, 2004. 67 с.
12. Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Право України*. 2010. № 5. С. 215-223.
13. Бойко І. Державний лад і право в Галичині у складі середньовічної Польщі (1349–1569 рр.). *Право України*. 2005. № 11. С. 123–127.
14. Бойко І. Застосування Судебника М. Гоша на західноукраїнських землях. *Право України*. 2001. № 12. С. 140-141.
15. Бойко І. Звичаєве право як джерело українського права. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XIV регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 6–7 лют. 2014 р.). Львів. Юрид. фак-т Львівського нац.ун-ту імені Івана Франка, 2014. С. 75-79..
16. Бойко І. Історико-правові аспекти приєднання Галичини до складу середньовічної Польщі у XIV ст. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 9–10 лют. 2006 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 73-75.
17. Бойко І. Історико-правові аспекти розвитку Галичини як складової частини України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Випуск 55. С. 46-54..

18. Бойко І. Органи державного управління Галичиною в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. Вип. 44. С. 69-67.
19. Бойко І. Основні положення вірменського феодалного права за Судебником Мхітара Гоша. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Випуск 37. С. 156-161.
20. Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Право України*. 2010. № 5. С. 215-223.
21. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 88-96.
22. Бойко І. Правовий статус вірменських громад у Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві (порівняльний аспект) . *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 3–4 лют. 2005 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. С. 71-72.
23. Бойко І. Правовий статус вірменських поселень у Галичині (XIV–XVIII ст.). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 5–6 лютого 2004 р.) . Львів: Юрид фак-т Львівського нац. університету імені Івана Франка, 2004. С. 79-80.
24. Бойко І. Правові засади організації судової системи Польського королівства та її поширення у Руському воєводстві (1434–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Випуск 50. С. 39-49.
25. Бойко І. Соціально-політичні передумови і правові наслідки приєднання Галичини до складу Польського королівства (1349–1569 рр.). *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XIV регіональної науково-практичної конференції* (Львів, 6 лют. 2008 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. С. 47-48.
26. Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1139–1349 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 59-65.
27. Бойко І. Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569): монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 344 с..
28. Бойко І. Й. Органи влади і право Галичини в Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.): монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 628 с.
29. Бойко І. Й. Органи міського самоврядування у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 43. С. 159-163.
30. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закладів. К.: Атіка, 2012. 348 с.
31. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К.: Атіка, 2013. 348 с.
32. Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис....д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. 43 с..

33. Бойко І. Й. Формування та функціонування інституту права власності у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 32.
34. Бондарук В. О. Надання ступенів публічних нотаріусів у Замойській академії (1594–1784). *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 32-38.
35. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник для студ. юрид. вузів. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 672 с.
36. Васецький Ю. П., Посухов В. І., Дацій В. П., Нелін О. І. Березняки: від минувшини до сьогодення. В історії села – історія України. К.: Київський університет, 2013. 270 с.
37. Васирина Н. Потрібно підвищити роль нотаріату в законотворчості країни. *Нотаріат України*. 2015. № 1–2 (13–14). С.4- 8.
38. Винницький М. Проект нотарійного закону. Життя і право. Львів, 1932. грудень. Ч. 4 (23). С.10-24.
39. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка ЛНБ ЛНУ ім. І. Франка. Архів Самбірської економіки 17. Спр. 518/III. Арк. 200, 204.
40. Вінниченко О. Формуляр шляхетського заповіту першої половини XVIII століття (спроба дипломатичного аналізу). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2008. Вип. XI–XII. С. 527-555..
41. Вінниченко О. В. Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського гродського суду) .*Український історичний журнал*. 2008. № 5.С. 68-87.
42. Вінниченко О. В. Шляхетські заповіти в реляційних книгах Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII століття як історичне джерело: автореф. дис. ...канд. істор. наук: спец. 07.00.06./ Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2009. 19 с.
43. Вовк О. Й. Литовські статuti – джерело міського права України XVI – першої половини XIX ст. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 12–16.
44. Воскресенская летопись. *Полное собрание русских летописей*. СПб., 1856. Т. 7. .
45. Галицька М. М. Культурологічні засади розвитку освіти у Київській Русі. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2014. № 3–4. С. 117-121.
46. Гетьман-Пятковська І. А. Історія становлення проблеми співвідношення та взаємодії права і моралі в правовій системі України. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 1. С. 32-37.
47. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
48. Гошко Т. Львівська Магдебургія через призму окремих рукописних джерел (XIV–XVIII ст.) / *Україна в минулому*.К.; Львів, 1992.Випуск 2. С. 27--49.
49. Гошко Т. Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.) / . Львів: Афіша. 255 с.
50. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. 336 с.
51. Грамота каноніка костьола св. Мартина у Львові про призначення Яна, сина Георгія, публічним нотаріусом 11 листопада 1533 р.. Центральний державний історичний архів України м. Львів. (Колекція грамот на пергаменті). Ф. 131. Оп. 1. Спр. 383. 1 арк.

52. Грицак М. В. Правова характеристика адміністративно-територіального устрою українських земель у період з 1917 по 1991 рр. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9 (35). С. 5-25.
53. Гужва А. М. Рецепція римського права у Цивільному кодексі Східної Галичини 1797 р. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 72-75. URL: http://www.pap.in.ua/5_2014/21.pdf
54. Давиденко А. О. Історія виникнення нотаріату в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 4. С. 22-28.
55. Демкова М. Вірменський Статут 1519 р.: зміст, структура, джерела. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Випуск 37. С. 104-110.
56. Демкова М. Зобов'язальне право за Вірменським Статутом 1519 р. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції (Львів, 5–6 лютого 2004 р.)*. Львів: Юрид. фак-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2004. – С. 91-9393.
57. Демкова М. Цивільне право за Вірменським Статутом 1519 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Випуск 38. С. 48-55.
58. Дзейко Ж. О., Вовк О. Й. Історія законодавчої техніки в Україні періоду княжої доби кінця IX – початку XVI ст. *Держава і право*. 2005. Випуск 28. С. 149-158.
59. Дністрянський С. Цивільне право. Відень, 1919. Т. 1. 1063 с.
60. Долинская М. С. Некоторые аспекты нотариального удостоверения завещаний и оформления наследства на их основании в Украине. *Нотариальный вестник*. 2014. № 10. С. 54-62..
61. Долинская М. С. Сравнительный анализ компетенции нотариусов по законодательству Украины и Республики Молдова. *Закон и жизнь. Legea si Viata*. 2014. № 10/2 (274). С. 55-59.
62. Долинська М. С. «Руська Правда» як джерело зародження нотаріату в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 17-20. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Dolynska.pdf
63. Долинська М. С. Генезис нотаріату в Київській Русі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 96-104.
64. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 3. С. 22-27.
65. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні : монографія/ ЛьвДУВС. Львів. 2015. 987 с.
66. Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2015. 248 с.
67. Долинська М. С. До питання рецепції візантійських норм, як передумови зародження нотаріального законодавства України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 121-124.
68. Долинська М. С. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (59). С. 186.

69. Долинська М. С. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (59). С. 186-194.
70. Долинська М. С. Теоретичні та практичні аспекти доступу нотаріусів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Вип. 55. С. 147-157.
71. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види. *Форум права*. 2011. № 4. С. 208-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_4_34
72. Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. 465 с.
73. Долинська М. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навчально-практичний посібник. Львів: ЛЮІ, 2005. 192 с.
74. Долинська М. С. Актуальні питання посвідчення заповітів в Україні. *Життя і право*. 2004. № 4 (4). С. 11-16.
75. Долинська М. С. Деякі аспекти правового статусу державного нотаріуса. *Форум права*. 2014. № 2. С. 108-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_2_20
76. Долинська М. С. До питання допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 1. С. 111–119.
77. Долинська М. С. До питання захисту нотаріусом прав заповідача при посвідченні заповіту. *Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva: Medzinárodná vedecká konferencia* (Slovenská republika, Bratislava, 19–20 septembra 2014 г.). Братислава, 2014. С. 283-286.
78. Долинська М. С. До питання правового статусу помічника приватного нотаріуса в Україні. *Університетські наукові записки*. Хмельницьк, 2013. № 3 (47). С. 135-140.
79. Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 4. Т. 1. С. 9-13.
80. Долинська М. С. Загальна характеристика Положення про державний нотаріат Української РСР 1964 року як джерела українського нотаріального законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція*. 2014. Випуск 9–2. Т. 1. С. 8-11.
81. Долинська М. С. Законодавство України про нотаріат: характеристика та особливості. *Актуальні проблеми держави та права*. Випуск 63. Одеса: Юридична література, 2012. С. 568-575.
82. Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 85-99.
83. Долинська М. С. Нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Випуск 54. С. 202-208..

84. Долинська М. С. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 197-203.
85. Долинская М. С. Некоторые правовые аспекты деятельности органов нотариата Украины. *Biuletyn Człowiek – Rodzina – Prawo*. Польша: Католицький університет, 2014. № 6. С. 13-19.
86. Долинська М. С. Порівняльний аналіз інституту спадкування за законодавством Київської Русі та незалежної України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 209-213.
87. Долинська М. С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь, 1999. 184 с.
88. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Випуск 3. С. 22-27.
89. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1930–1941 років. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1. С. 21-27.
90. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. К.: Істина, 2014. 520 с.
91. Єрух А. Новий Закон про нотаріат України. *Право України*. 1994. № 3–4. С. 22-23.
92. Єфіменко Л. В. Передумови зародження нотаріату в українському праві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 4–5 (102–103). С. 12-20.
93. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. 20 с.
94. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. 236 с.
95. Єфіменко Л. В. Розвиток нотаріату України: стан та проблеми . *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 11–12.
96. Єфремова Н. Рецепція римського права в Статуте Великого Княжества Литовського 1588 г. *Римське право та правова культура Європи*. Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. С. 100-110.
97. Єфремова Н. Сучасні історіографічні та джерелознавчі проблеми в області дослідження історії права на українських землях Речі Посполитої. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції (Львів , 3–4 лют. 2005 р.)*. Львів: Юрид.фак-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2005. С. 96-98.
98. Журавльов Д. Становлення нотаріату в Україні, перспективи та шляхи розвитку. *Правовий тиждень*. 2011. № 4. С. 34–35.
99. Забзалюк Д. Є. Історико-правові засади католицизму в Київській Русі та Галицько-волинській державі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 26-29. URL: : http://www.pap.in.ua/2_2014/6.pdf
100. Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка. *Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних*. 1871. № 95. Ч. XXXVII. С. 161–204.

101. Залізняк Л. Київська Русь – перша українська держава. *Що було до Русі?: збірка статей / упорядник В. Лисенко. К., 2008. С. 3-13.*
102. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.). К.: Істина, 2007. 128 с.
103. Захарченко П. П. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2005. 368 с.
104. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р . № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.*
105. Злупко С. Економічна платформа «Руської правди». *Українська економічна думка. Постаті і теорії. Львів: Євросвіт, 2004. С. 12-16.*
106. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. Львів: Центр Європи, 2002. 602 с.
107. Ідзьо В. С. Релігійна культура Європи та зародження, становлення і розвиток християнства на території України. Львів: Ліґа–Прес, 2007. 320 с.
108. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси /упоряд. та наук. ред. М. Крикун. Львів: Добра Справа, 2004. 420 с.
109. Кальницький М., Укр. Нотар. Палата. Нариси історії нотаріату України. К.: Гопак, 2008. 144 с.
110. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) . Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. 440 с.
111. Карнарук Н. В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.07 /Ірпінь, 2007. 20 с.
112. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 / упоряд. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружицький. К., 1972. С. 85–86.
113. Кіселічник В. Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2004. Випуск 39. С. 101-110 с.*
114. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 406 с.
115. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Тереховля. *Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2004. Вип. 39. С. 111-116.*
116. Кобилецький М. Надання місту Львову магдебурзького права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2001. Випуск 36. С. 60-64.*
117. Кобилецький М. Поширення магдебурзького права в Україні XIV ст. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (Львів, 9–10 лютого 2006 р.). Львів: Юрид. фак-т Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2006. С. 81-82.*
118. Кобилецький М. Саксонське Зерцало та його застосування в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск 57. С. 97-104 с.*
119. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самборі за магдебурзьким правом. *Вісник львівського університету. Серія юридична. 2002. Вип. 37. С. 93-99.*
120. Коваленко Л. М. Нестаріюча професія нотаря. *Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 8 (серпень). С. 163-173.*
121. Ковальова С. Г. Інститут заповіту в руському праві – першої половини XIV ст. *Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2009. Випуск 43. С. 157.*

122. Ковальова С. Судові чиновники в українських судах XIV–XVI століть. *Юридический вестник*. 2000. № 1. С. 110–117.
123. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. – С. 759–884.
124. Козьяков Ю. М. Нотаріат. Історія і сучасність (короткий огляд). *Нотаріат для Вас*. 1998. № 1. С. 11–15.
125. Козюбра М., Лисенко О. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф. *Українське право*. 2003. № 1 (16). С. 7–16
126. Кольбенко А. Надання судового самоврядування вірменським поселенням у Галичині (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 1999. Випуск 34. С. 37–40.
127. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні: підручник. Х.: Право, 2011. 384 с..
128. Кондратюк О. Правовий статус Галичини у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 40. С. 130–136.
129. Кондратюк О. В. До питання утворення і місця органів прокуратури Галичини в судовій системі Австро-Угорщини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 20–24.
130. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254/к96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
131. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. посібник. К.: Атіка, 2003. 320 с..
132. Кульчицький В., Тищик Б. Історія держави і права України: навч. посіб. Випуск другий, доповнений. Львів: Тріада плюс, 2000. 400 с.
133. Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199–1349): монографія. Львів, 2005. 280 с.
134. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996. 296 с.
135. Кульчицький В. С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування. *Проблеми правознавства*. 1971. Вип. 19. С. 46–47.
136. Кульчицький В. С., Бойко І. Й., Настасяк І. Ю., Мікула О. І. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. Львів: Тріада плюс, 2002. 88 с.
137. Кульчицький В., Бойко І. Система судових органів Галичини у складі Австро-Угорщини. *Право України*. 2001. № 11. С. 137–139.
138. Кульчицький В., Присташ Л., Тищик Б. Органи самоврядування на західноукраїнських землях (1921–1939 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 124–129.
139. Кульчицький В., Присташ Л. Застосування кодексів австрійського права на території Галичини та Буковини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції (Львів, 3–4 лютого 2005 р.)*. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. С. 61–62.
140. Курс лекцій з історії України та її державності: навч. посібник / за ред. Л. Є. Дещинського. Львів: Львівська політехніка, 1997. 340 с.

141. Кучабський О. Мінлива зоря слави. *Нотар.* 1999. вересень. № 1. С. 22-23.
142. Левицькій О. І. Обь актовыхъ книгахъ относящихся къ истории Югозападного Края и Малороссіи. М.: Печатня А. И. Снегирёвой, 1900. 40 с.
143. Левицький Я. Нотарійний примус. *Життя і право.* Львів, 1934. березень. № 1 (28). С.22-26.
144. Левченко І. В., Клемпарська В. В. Етика нотаріальної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2013. № 9. С. 44-49.
145. Лесницкая Л. Ф. Закон о государственном нотариате. *Советское государство и право.* 1973. № 12. С. 53-61.
146. Ливак М. М. Становлення інституту спадкування з заповітом у феодальному українському суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2014. вип. 2. С. 13-23.
147. Липитчук О. В. Система судових органів та судочинства Республіки Польща (1918–1939 рр.): автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів, 2004. 18 с.
148. Липитчук О. Судова система Другої Речі Посполитої: основні періоди розвитку (1918–1939 рр.) . *Право України.* 2001. № 6. С. 109-112.
149. Лісна І. Становлення Радянської влади на західноукраїнських землях. *Радянське право.* 1989. № 8. С. 14-17.
150. Лотоцький А. Л. Історія України для дітей. Львів: Фенікс, 1990. 239 с.
151. Луцький М. І. Основи формування і практична реалізація земельного законодавства ЗУНР. *Право і суспільство.* 2014. № 5–2. С. 161-164.
152. Луцький М. І. Рецепція норм австрійського цивільного законодавства в правовій системі ЗУНР. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2014. Випуск 2. Т. 1. С. 77-80.
153. Макарова З. Історія становлення інституту глави України в Руській державі. *Вісник національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2011. № 87. С. 93-97.
154. Максимович К. А. Греко-римское право в древней Руси. URL: <http://www.ruslang.ru/doc/maximovich/maximovich110.pdf> (дата звернення 09.04.2018).
155. Мандельштам Л. Б. Учреждение нотариата и его организация. *Журнал Министерства юстиции.* 1899. № 4. С. 1–52.
156. Мацькевич М. Адміністративно-територіальне управління в Галичині в період 1772–1848 рр. *Право України.* 2008. № 9. С. 136-144.
157. Мельник Б. В. Вулицями старовинного Львова. Вид. 2-ге, зі змінами Львів: Світ, 2002. 272 с..
158. Мишак І. До історії законотворчості Західноукраїнської Народної Республіки. *Право України.* 2008. № 8. С. 156–163.
159. Момотов В. В. Формирование русского средневекового права в IX–XIV вв. ИКД «Зерцало-М», 2003. 416 с.
160. Настюк М. И., Гураль П. Ф., Парпан М. П. Восстановление местных органов Советской власти, юстиции и прокуратуры в западных областях УССР (1944–1945). *Вестник Львовского государственного университета. Серия юридическая.* 1982. Выпуск 21 «Вопросы совершенствования правового регулирования». С. 96–110.

161. Настюк М. І. Становление и развитие органов юстиции и прокуратуры в западных областях УССР (1939–1941 гг.): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / К., 1977. 20 с.
162. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні та Росії (IX–XIX ст.): порівняльний аналіз. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Випуск 60. С. 64-69.
163. Нелін О. І. Спадкове право України: навч. посібник. К.: Київський університет, 2013. 247 с.
164. Нелін О. Інститут відказів (заповітів) в українському звичаєвому праві: історичний аспект. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 4-8.
165. Нелін О. І. Становлення і розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект). *Юридична Україна*. 2012. № 7 (5). С. 11-15.
166. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні (IX–XVIII ст.ст.): проблеми становлення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 15-18.
167. Нелін О. Генезис та розвиток інституту відумерлості спадщини в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 43-47.
168. Нелін О. Еволюція норм спадкового права в процесі становлення і розвитку правової системи України. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 62-66.
169. Нелін О. Медіація як один із альтернативних способів вирішення нотаріальних конфліктів. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 4-7.
170. Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 19-22.
171. Нелін О. Формування тезауруса з нотаріату в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 4-8.
172. Нелін О. І. До питання успадкування в українських землях у складі Австро-Угорської імперії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Випуск 45. С. 14-146.
173. Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / О. І. Нелін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2010. 415 с.
174. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія. К.: Київський університет, 2013. 130 с.
175. Нечипорук С. В. Проблеми та перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 143-146.
176. Никифорак В. М. Страхування цивільно-правової відповідальності приватних нотаріусів в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Випуск 644. С. 76-81.
177. Никифорак М. Про джерела вивчення державного ладу і права на Буковині у складі Австрії (1774–1918). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 79-83.
178. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.): монографія. Чернівці: Рута, 2004. 384 с.
179. Никифорак М. В. Нотаріат на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 1999. Випуск 62. С. 61-63.
180. Никифорак М. В. Фінансова прокуратура Буковини у 1867–1918 рр. *Право України*. 2001. № 1. С. 133-134.

181. Никифорак М., Дуган В. Нотаріат на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття *Нотаріат для Вас*. 2000. № 3–4. С. 56-57.
182. Нікольченко Ю. М. Українське документування періоду Київської Русі за літописними джерелами. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія*. – 2013. – Вип. 6. – С. 72-79.
183. Нотарі імпортують досвід. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061news&newsid=122986>.
184. Нотаріат в Україні: навч. посіб. / за ред. В. М. Бесчастного. К.: Знання, 2008. 494 с.
185. Нотаріат України сьогодні. URL: <http://www.nau.mk.ua/docs/not01.htm>.
186. Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. К., 1993. URL: <http://litopys.org.ua/ohienko/oh.htm>
187. Озель В. І. Договірні засади шлюбних відносин в історії українського права (X – перша половина XVII ст.). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 41-44.
188. Орленко В. І., Орленко В. В. Історія держави і права України: посіб. для підготов. до іспитів. К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 164 с.
189. Основи держави і права –України / за редакцією М. І. Настюка. Видання 2-е, доп. і випр. Львів: Вільна Україна, 1994. 243 с.
190. Панич Н. Цивільний кодекс Австрії 1812 р. та його застосування на території Галичини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2008. Вип. 47. С. 50-55.
191. Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги. *Архіви України*. 2010. № 3–4. С. 93-104.
192. Петришак Б. Львівський період діяльності Петра Вольфрама (1402–1407 pp.) *Lwow: miasto-spoleczeństwo-kultura: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczaka i L. T. Sroki*. Kraków, 2010. T. VII. S. 177–194.
193. Петришак Б. І. Дещо про життя, побут та умови навчання львівських студентів за кордоном у XVII ст. *Архіви України*. 2012. № 6. С. 123-136.
194. Петришак Б. І. Міські писарі Львова другої половини XIV–XVI ст.: просопографічне дослідження: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2010. 407 с.
195. Пленюк М. Еволюційні етапи формування зобов'язань у дореволюційний період. *Юридична Україна*. 2014. № 7. С. 46-50.
196. Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2006 р. № 1689. *Офіційний вісник України*. 2006. № 50. Ст. 3314.
197. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 455. *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. С. 106. Ст. 2180.
198. Положення про Міністерство юстиції України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. С. 88. Ст. 1455.
199. Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затверджене спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 р. № 142/5/310. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Т. 2. С. 796. Ст. 3492.

200. Попович О. С. Регулювання цивільно-правових відносин у вірменських громад Поділля (XIV–XVIII). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 174–179.
201. Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.2006 р. № 940 . *Офіційний вісник України*. 2006. № 27. С. 100. Ст. 1966.
202. Правила ведення нотаріального діловодства: Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 р. № 3253/5. *Офіційний вісник України*. 2010. № 98. С. 164. Ст. 3515.
203. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.): зб. документів / упоряд. М. Капраль; ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст; Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. Михайла Грушевського НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Львів, 2000. 575 с.
204. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»: Закон України від 17.05.2012 р. № 4711-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 14. Ст. 89.
205. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно: Закон України від 04.07.2012 р. № 5037-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 23. Ст. 224.
206. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України: Закон України від 11.02.2010 . № 1878-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 19. С. 6. Ст. 823.
207. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності: Закон України від 06.09.2012 р. № 5208–VI. *Урядовий кур'єр*. 2012. 17 жовтня.
208. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо повноважень по вчиненню нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Закон України від 03.03.2009 р. № 1054-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 29. С. 1054. Ст. 392.
209. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 р. № 614-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. С. 449. Ст. 161.
210. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 21.04.2011 р. № 3271-VI . *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 44. Ст. 460.
211. Про внесення змін до Положення «Про державний нотаріат Української РСР»: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 12.04.1966 р. № 307. *ЗП УРСР*. 1966. № 1. Ст. 44.
212. Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій: Указ Президента України від 10.07.1998 № 762/98. *Урядовий кур'єр*. 1998. 16 липня.
213. Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні: Указ Президента України від 23.08.1998 р. № 932/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 34. Ст. 3.
214. Про державний нотаріат: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 25.12.1974 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1975. № 1. Ст. 4.
215. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509.

216. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII. *Голос України*. 2014. 8 листопада.
217. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 р. № 923. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-п](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-п). (дата звернення 09.04.2018).
218. Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 26.12.1956 р. № 1536. *ЗУ УРСР*. 1956. № 23–24. Ст. 240.
219. Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР та Переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова Ради Міністрів УРСР від 20.03.1964 № 941. *ЗП УРСР*. 1964. № 8. Ст. 113.
220. Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова РНК УРСР від 09.12.1944 р. *ЗУ УРСР*. 1944. Ст. 18.
221. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 868. *Офіційний вісник України*. 2013. № 96. С. 61. Ст. 3549.
222. Про затвердження Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2014 р. № 1422/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. С. 327. Ст. 1951.
223. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції України від 04.10.2013 р. № 2104/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. С. 580. Ст. 3070.
224. Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР: Постанова РНК УРСР від 03.12.1940 р. *ЗУ УРСР*. 1940. – № 27. Ст. 198.
225. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. Ст. 313.
- 226.** Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 4325-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
227. Про поліпшення організації державного нотаріату УРСР: Постанова РНК УРСР від 27.12.1940 // *ЗП УРСР*. 1941. № 3. Ст. 28.
228. Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні: навч. посіб. – 2-е вид., стер. / за відп. ред. Л. К. Радзівської. К.: Юрінком Інтер, 2000. 528 с.
229. Розпорядок Державного Секретаріату судівництва з дня 1 марта 1919 р. про тимчасову організацію нотарів. *Вісник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки*. 1919. Ч. 32. Вип. 4. С. 27.
230. Рудий Н. Я. Інститут опіки та піклування в Україні: історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. 232 с.
231. Рудий Н. Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: монографія. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 216 с.

232. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
233. Стоян В. Історико-правовий аналіз оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, нотаріального акта у цивільному судочинстві західної України на рубежі XIX–XX століть. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 78–82.
234. Субтельний О. Україна: Історія. К.: Либідь, 1991. 512 с.
235. Таланчук П. З думкою про Україну...: вибрана публіцистика / ред.-упоряд. В. О. Карпенко. К.: Університет «Україна», 2008. 480 с..
236. Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час): навч. посібник. К.: Атіка, 2006. 400 с..
237. Тищик Б. Й. Законодавча діяльність Західноукраїнської Народної Республіки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 1995. Випуск 32. С. 10-14..
238. Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.). Львів: Світ, 2012. 512 с.
239. Тищик Б. Й., Вічаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). Коломия: Світ, 1993. 119 с.
240. Торосян Х. Суд и процесс в Армении. X–XIII вв. Ереван, 1985. С. 189–249.
241. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 400 с.
242. Трофанчук Г. Історико-правові аспекти зародження та поширення нотаріальної справи в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали IX регіональної науково-практичної конференції (Львів, 13–14 лютого 2003 р.)* Львів: Львівський національний університети імені Івана Франка. Юридичний факультет, 2003. С. 105-106.
243. Тура Н. А. Австрийский Устав гражданского судопроизводства 1895 г. СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1896. – 226 с.
244. Утворення Галицько-Волинського князівства в 1199 році *Український календар 1969 / Українське суспільно-культурне товариство*. Warszawa: Tamka, 1969. С. 149–150.
245. Федорова К. І. Генезис інституту приватної нотаріальної діяльності у законодавстві України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 1. С. 63-69.
246. Федущак-Паславська А. До питання про рецепцію римського приватного права в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2002. Вип. 37. С. 149-155.
247. Франко І. Я. Українці. *Зібрання творів в п'ятдесяти томах* / редкол. М. Д. Бернштейн, Г. Д. Вервес, А. Т. Гордієнко та ін.; упоряд. та комент.: В. І. Кречотня, Т. Г. Третьяченко. К.: Наук. думка, 1984. Т. 41
- 248.** Хабатин Н. Нотарі з Станиславова. URL: <http://www.gk-press.if.ua/node/5595>.
249. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. Одеса: Юридична література, 2009. № 49. С. 14-24.
250. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Римське право як підґрунтя сучасного права Європи. / *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 2005. Вип. 24. С. 10-17.
251. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

252. Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2003. 200 с.
253. Черниш В. М., Степаненко В. Д. До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 12. С. 39-47.
254. Черниш В. Актуальні проблеми нотаріального діловодства. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 10–13.
255. Черниш В. Нотаріат України на шляху до європейських та міжнародних стандартів. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 21-25.
256. Черниш В. Проблеми нормотворчого врегулювання нотаріальної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 162-166.
257. Черниш В., Нелін О. До питання про реформування органів нотаріату в Україні. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 10-14.
258. Чижмарь К. І. Конституція України як джерело нотаріального права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 89-91. URL: http://www.pap.in.ua/2_2014/24.pdf
259. Чубатий М. Огляд історії українського права. *Ноосфера: Укр. діловий журнал*. Мюнхен–К., 1994. № 2–4 (4–6). 224 с.
260. Чудний О. В. Деякі особливості правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 258-264..
261. Шандра М. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 105-116.
262. Шатіло В. «Руська Правда» – найвидатніша правова пам'ятка Київської Русі. *Нотаріат для Вас*. 1997. № 3. С. 35-39.
263. Шевченко О. О., Самохвалов В. О., Шевченко М. О., Капелюшний В. П. Історія держави і права України: навч. посібник для студ. юрид. вузів та факультетів / ред. В. Г. Гончаренко. К.: Вентурі, 1996.
264. Шишленко В. Г. Щодо реформування нотаріату України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1091. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_175
265. Шур Г. М. Очерки по истории государства и права Польской Народной Республики. Ташкент: Издательство «ФАН» Узбекской ССР, 1966. 236 с.
266. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. М.: Госуд. изд-во юрид. лит-ры, 1949. 544 с.
267. Юшков С. В. История государства и права СССР. М.: Юрид. издат. Минюста ССР, 1967. Ч. 1. 467 с.
268. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. К.: Критика, 2002. 416 с..
269. Яковлів А. Українське право URL: <http://Litopys.org.ua/cultur/cult15.htm>. (дата звернення 09.04.2018).
270. Ясінська Л. Окремі аспекти виникнення та розвитку нотаріальної діяльності в Україні (X–XVI ст. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XI

- регіональної науково-практичної конференції (3–4 лютого 2005 р.). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. Юридичний факультет, 2005. С. 73-75.
271. Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2008. Випуск 39. С. 377-382.
272. Ясінська Л. Коли нотаріусом був доктор права. *Нотар – XXI*. 2003. № 3 (13). жовтень. С. 9-13.
273. Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 104-111.
274. Ясінська Л. Становлення та функціонування органів нотаріального самоврядування (історико-правовий аспект). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Випуск. 53. С. 93-100.
275. Ясінська Л. Е. Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 153-162.
276. Ясінська Л. Е. Нотаріат в Галичині за Австрійським Положенням 1871 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 112-118.
277. Ясінська Л. Е. Становлення інституту нотаріату в контексті європейської історії держави і права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 93-101.
278. Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2005. 210 с.
279. Acta scabinalia Casimiriensia 1407–1427. *Księga ławnicza kazimierska 1407–1427* / wydała B. Wyrozumska. Kraków: Wyd-wo i druk. DR UKPOL S. C., 1996. S. 236.
280. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. T. IV: Dyplomatarysz. 1873. VI, 303 s.
281. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. T. III. 1872. – S. 108–110.
282. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. T. VII: Dyplomatarysz. 1878. S. 191, 193.
283. Balzer O. Kancelarye i akta grodzkie w wieku XVIII .Lwow, 1882. S. 4–5.
284. Balzer O. Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego. Lwow, 1912. – S. 55.
285. Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519 . Lwow, 1910. S. 57.
286. Bandtkie J. W. O notaryacie dawniejszym i nowszym w Polsce. *Pamiętnik Warszawski*. 1815. T. III. S. 327–469.
287. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrak M. Historia ustroju i prawa polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze «LexisNexis», 2005. S. 201–202.
288. Bielińska M. Kancelaria I dokumenty wielkopolskie XIII w. Wrocław, 1967. S. 314.
289. Dabkowski P. Urzednicy kancelaryjni sadow ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce. Lwow, 1918. S. 1–5.

290. Gąsiorowski A. Mieszczanie w notariacie publicznym późnośredniowiecznej Polski. *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: studia ofiarowane H. Samsonowiczowi w 60-ą rocznicę urodzin*. Warszawa: PWN, 1991. S. 343.
291. Gąsiorowski A. O mieszczanach studiujących na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku. *Aetas media aetas moderna: studia ofiarowane pr. H. Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa, 2000. S. 653, 660.
292. Glass J. Rzut oka na polską ustawę notarialną. *PN*. 1933. nr. 10. S. 24, 26;
293. Makowski T. O prawidłowe zasilenie notariatu. *PN*. 1935. nr. 23. S. 12.
294. Helcel A. Starodavne prava polskiego pomniki. Warszawa, 1882. T. 2. 229 s.
295. Historia-notariatu URL: <http://www.gdin.pl/notariat...polsce/historia-notariatu>
296. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert. Leipzig: Hirzel, 1942. S. 24–25.
297. Jaworski W. L. Reforma notariatu. Krakow, 1919. S. 52.
298. Kadlec K. O prawie prywatnem zachodnich Słowian przed X wiekiem. *Encyclopedya Polska*. T. IV. Część 2 / pracowali: A. Brückner, L. Niederle, K. Kadlec. Kraków: Wydawnictwo Akademii Umiejętności, 1912. Dział V: Początki kultury słowiańskiej. S. 95.
299. Kaindl R. Beitrage zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien. *Archiv für Österreichische Geschichte*. Wien, 1906. Bd. 95. S. 143.
300. Kluge A. Abriss einer Geschichte des Notariats in der Pfalz, in: 175 Jahre Pfälzisches Notariat. Berlin, 1978. s. 23
301. Kochanowski J. K. Dzieje Akademii Zamojskiej. Krakow, 1899–1900. s. 40.
302. Koczerska M. De manu, signo et nomine, czyli o krakowskich notariuszach publicznych w późnym średniowieczu. *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi w 50-cie pracy naukowej*. Warszawa: PWN, 1991. S. 193.
303. Koranyi K. Przywileje dla miasta Krakowa i miasta Lwowa z r.1444.. Lwow, 1936. C. 59.
304. Kostórkiewicz T. Konstytucja notariatu polskiego. *PN*. 1933. nr. 13. S. 4.
305. Księga przychodów i rozchodów miasta 1404–1414 / wydał A. Czołowski. Lwów: Nakł. gminy król. stoł. miasta Lwowa, 1896. S. 28–29, 62. T. II. Pomniki dziejowe Lwowa. Monumenta Leopoliensia Historica.
306. Lelewel J. Początkowe prawodawstwo polskie cywilne i kryminalne do czasów Jagiellońskich. Warszawa, 1828. S. 39–40.
307. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen. *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Klasse*. Berlin: Akademie Verlag, 1986. Bd. 127. H. 1. S. 18.
308. Limanowski A. K. Stan notarialny Wschodney Malopolski w chwilach przelomowych. R. 1914–1920. Lwow, 1920. S 23–24.
309. Malec D. Notariat Drugiej Rzeczypospolitej. Krakow: wydawnictwo uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002. S 47.
310. Malec D. Dzieje notariatu polskiego. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007. S. 166.
311. Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym / Uniwersytet Jagielloński. URL: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13> (дата звернення 09.04.2018).

312. Malec D. Postawowe zasady ustroju polskiego notariatu w swietle projektow i opinii z lat 1918–1933. *Czasopismo prawno-historyczne*. 2000. Zeszyty 1–2. T. LII. – S. 134.
313. Maleczyński K., Bielińska M., Gąsiorowski A. *Dyplomatyka wiekow średnich*. Warszawa, 1997. S. 177.
314. Mikucki S. Początki notariatu publicznego w Polsce. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1937–1938. T. XXXIV. S. 17–18.
315. Niemirowski A. Wyklad notariatu dziejowy i porownawczy. – Czesc szczegolna. Warszawa: druk. K. Kowalewskiego, 1876. S. 214.
316. Pasza S. *Historia prawa w Polcse na tle porównawczym*. Część 1. Kraków, 2002.
317. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert. *Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen* / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. Frankfurt am Main: Lang, 1980 S. 152–153.
318. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert. *Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen* / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. Frankfurt am Main: Lang, 1980. S. 152.
319. Pfaff S. Zur Entstehungsgeschichte des Westgalizisches Gesetzbuches. *Juristische Blätter*. 1890. XIX. Jahrgang. Nr. 35. S. 53. THE 1812 CIVIL.
320. Prawo o notariacie: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitey z dnia 27 X 1933 r.. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitey Polsky*. 1933. № 84. S. 1570.
321. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel. *Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau*. Breslau: Trewendt, 1857. S. 281.
322. Shymanski J. *Pomoc Nauki pomocnicze historii*. Warszawa, 2002. S. 458.
323. Skoczek J. Ze studiów nad średniowiecznym Lwowem. *Pamiętnik Historyczno–Prawny*. Lwów, 1928. T. VI. Z. 3. S. 334–335.
324. Skupieński K. Miejsce notariatu publicznego wśród środków realizacji programu politycznego arcybiskupa Jakuba Świnki. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa; Poznań, 1990. R. XCVI. Z. 3–4. S. 63–84;
325. Skupieński K. *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. S. 105.
326. Skupieński K. O znaku notarialnym jako źródle poznania polskiej herardyki shistedesyata redniowiecznej *Discernere vera ac falsa: praca ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiąta rocznica urodzin*. Lublin, 1992. S. 79–80.
327. Szematyzm królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1914. Lwów, 1914. – S. 309.
328. *Ustalenie stanowisk notariuszów. Od 1 I 1934 r. 780 notariuszów w państwie .PN*. 1933. № 12. S. 17–21; *Nowe ustalenie stanowisk notariuszów. Od 1 I 1935 r. 783 notariuszów w państwie . PN*. 1935. № 1. S. 3.
329. *Verordnungs – Blatt für d. Lienstbereich des Finanz-Ministeriums*. 1855. № 13. S. 105.
330. Vetulani A. Początki oficjalutu biskupiego w Polsce. *Nowa Polonia Sacra*. III. Kraków, 1934. S. 34.
331. Zimorowicz J. B. *Viri illustres civitatis Leopoliensis, Metropoliae Russiae, collecti per Bartholomaeum Zimorowicz, consulem Leopoliensem*. *Opera quibus res gestae urbis Leopolis*

illustrantur ex mandato senatus eiusdem civitatis / ed. C. J. Heck. Leopoli: Sumptibus regiae urbis Leopoliensis, 1899. P. 314.

332. Zubrycki D. Kronica miasta Lwowa. Lwow: Nakł. autora, 1844. S. 41.